

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom

Strategic Issues of Northern Hungary Economy-Region-Society

Térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.
A peer-reviewed academic journal of spatial economics and business research.

Megjelenik évente négyszer a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara és a
Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatásával.
*It is published four times a year with the support of the Faculty of Economics of the University
of Miskolc and the Research Institute for National Strategy.*

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.
*The papers published in the journal have been edited and recommended for publication by two
independent experts.*

Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: B

A folyóiratot indexeli: EBSCO, REPEC, Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT)
The journal is indexed by: EBSCO, REPEC, MTMT

Kiadó / Publisher:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics

Szerkesztőség / Editorial Office:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics
E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Felelős kiadó / Responsible publisher:

Veresné Dr. Somosi Mariann

Főszerkesztő / Editor-in-Chief:

Dr. Kocziszky György

Felelős szerkesztő / Editor:

Dr. Lipták Katalin

Szerkesztő bizottság tagjai / Editorial Committee Members:

Dr. Antalík Imrich, Dr. Balaton Károly, Dr. Benedek József, Dr. Biró A. Zoltán, Dr. Elekes
Tibor, Dr. Molnár József, Dr. Nagy Egon, Dr. Nagy Imre, Dr. Nagy Zoltán, Dr. Ocskay Gyula,
Dr. Petro Pererva, Dr. Péti Márton, Dr. Pulay Gyula, Dr. Salamin Géza, Dr. Sebestyén Géza,
Dr. Sikos T. Tamás, Dr. Suhányi Ladislav, Dr. Szilágyi Ferenc, Dr. Török Ibolya,
Dr. Tóth Géza, Dr. Varga Norbert, Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi munkatárs / Editorial Assistant:

Dr. Orosz Dániel

Nyomdai munkák / Printing:

MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)

ISSN 2560-2926 (Online)

International Advisory Board

Prof. Dr. József Benedek
Babes-Bolyai University, Romania

Prof. Dr. Jerzy Bański
Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Prof. Dr. Tomasz Komornicki
Head of Department, Department of Spatial Organization, Institute of Geography and Spatial
Organization, Polish Academy of Sciences, Poland

Prof. em. Dr. Doris Wastl-Walter
Professorin Emerita, Institute of Geography, Kulturgeographie, University of Bern, Swiss

Prof. Dr. George Abonyi
Senior Research Fellow and Visiting Professor, Sasin School of Management, Chulalongkorn
University, Bangkok, Thailand

Prof. Dr. James Wesley Scott
University of Eastern Finland in Joensuu, Finland, Honorary Member of the Hungarian
Academy of Sciences

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK / STUDIES

<i>Hajdú Zoltán</i>	6
Telepítés- és településpolitika a Dél-Alföldön a török kiűzésétől 1944-ig	
<i>Reményi Péter</i>	22
A Vajdaság városhálózatának népességszám-változása a 2020-as évek elején	
<i>Valentina Ivanič</i>	35
Overcoming Regional Disparities in Serbia through Regional Innovation Systems at the NUTS II Level	
<i>Győri Lukrécia – Nagy Imre</i>	54
Az idegenforgalom szerepe Vajdaság/Szerbia vidékfejlesztésében	
<i>Ricz András</i>	68
A határon átnyúló európai uniós fejlesztési források szerepe Vajdaság gazdasági fejlődésében	
<i>Juhász Bálint</i>	80
From Possibility To Reality: The Vajdaság Economic Development Program In The Service Of Rural Development	
<i>Rácz Szilárd</i>	93
Nagyvárosfejlődés Szerbiában – Belgrád, Újvidék, Nis, Kragujevac és Szabadka pozíciói	
<i>Nagy Imre</i>	106
Újvidék (Novi Sad) városfejlődése és regionális szerepkörének sajátosságai	

KONFERENCIA BESZÁMOLÓ / CONFERENCE REPORT

<i>Benedek József</i>	122
62. ERSZA kongresszus beszámoló	
<i>Báger Gusztáv</i>	124
Az euró nemzetközivé válása és az EU tőkepiaci uniójának létrehozása című Konferencia (Párizs, 2023. június 16.) főbb megállapításai	

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

<i>Ocskay Gyula</i>	130
Benedek József – Nevelős Gábor (szerk.): Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a <i>Laudato si'</i> enciklika jegyében	

Szerkesztői előszó

A Vajdaság Autonóm Tartomány – Újvidék tematikus szám

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek ezévi 3. számának szerkesztésével egy olyan régió bemutatásra vállalkoztunk, nem a teljesség igényével, amelynek Szerbián belüli speciális helyzetét Szerbia Alkotmánya¹ Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreit meghatározó törvény² és Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma³ szabályozza. A Vajdaság Autonóm Tartomány, tehát Szerbia északi régiója, és az EU-s tagjelölti státuszának megfelelően egyben NUTS II. régió is⁴.

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek ezen számában olyan tanulmányokat foglaltunk logikai keretbe, amelyek a folyóirat alap gondolatának szellemében egyrészt a Vajdaság térszerkezetét, városhálózatát, valamint a régió terület- és vidékfejlesztésének néhány aktuális kérdését mutatja be, kiemelve az Európai Unió és anyaországi fejlesztési támogatások szerepét. A *Telepítés és településpolitikai a Dél-Alföldön a török kiűzésétől 1944-ig c.* tanulmány a Vajdaság területén lejátszódó területi szerveződést, városhálózat kialakulását szemlélteti. Ezen tanulmány időrendi logikájának megfelelően külön tanulmány foglalkozik Vajdaság jelenkori városhálózatával, a népességszám-csökkenéssel és a városhálózatban teret hódító monocentrikusság definiálásával. Egy újabb tanulmány Szerbia nagyvárosaival, és azok pozícióival, mint a területfejlesztést generáló fejlődési központokkal foglalkozik, hangsúlyozva azok közigazgatási és térszerkezeti jellemzőit.

Tekintettel arra, hogy a területfejlesztés is tartományi hatáskörbe tartozó terület, az országos NUTS II. szintű regionális különbségek elemzése során (*Overcoming Regional Disparities in Serbia through Regional Innovation Systems at the NUTS II Level*) jól kirajzolódik a Vajdaság kiemelt helye és szerepe is.

A statisztikai régiókra történő felosztás elengedhetetlen velejárója az EU-s előcsatlakozási források kérdése is, amit az IPA programok Szerbiában és ezáltal Vajdaságban is elérhető – egyelőre szerény – források területi eloszlásának és hatékonyságának elemzésével mutattunk be. Egy sajátos vidékfejlesztési támogatási formára, a vajdasági magyar közösségek számára az anyaországból érkező támogatásokra is külön hangsúlyt fektettünk, amelyek a Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiáját alapul véve járultak hozzá a falusi gazdaságok, a fiatal kezdő vállalkozók, idegenforgalmi vállalkozások és nagyvállalkozások fejlesztéséhez (*From Possibility to Reality: The Vajdaság Economic Development Program in the Service of Rural Development*).

Vajdaság idegenforgalma 2000 után kezdett szervezettebb, stratégiai alapokra helyezve, hatékonyan részt vállalni a tartomány gazdaságában. A városok idegenforgalmi vonzerőin kívül azonban ma már, a vidék is jelentős adottságokkal bír ezért annak fejlesztési lehetőségeit is külön tanulmányban jártuk körül.

Az *Újvidék városfejlődése és regionális szerepkörének sajátosságai c.* tanulmány a tartományi székváros történelmi fejlődésén keresztül mutatja be a város urbanizációs, demográfiai és funkcionális szerepkörének változását, melynek következtében Szerbia 2. városává, Vajdaság városhálózatának központjává nőtte ki magát.

¹ A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 98/2009. szám

² A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 98/2009. szám

³ A területfejlesztési törvény módosításáról szóló törvény („Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye“, 30/2010 szám)

⁴ Törvény Szerbia Köztársaság területi szervezéséről 2007. 109/2009 szám

A statisztikai területi egységek nomenklatúrájáról szóló rendelet („Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye“, 46/2010 szám).

Az Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek jelen számában Szerbia északi régióját, egyben a Pannon- és Kárpát-medence azon régióját kívántuk bemutatni, amely a 1990-es évek rendszerváltásainak idején megkésett, polgárháborút közvetve és NATO bombázást közvetlen átél és megélt időszakon van túl. A 2000 után még tartó geopolitikai változások során, az EU-hoz lassan közeledve, annak regionális politikáját követve kísérel meg Szerbia a felzárkózást. Ezeket a törekvéseket igyekeztünk szerzőtársaimmal a Vajdaság viszonylatában kézzelfogható, érthető, de a tudományosságot nem mellőző módon bemutatni.

Temerin, 2023. augusztusa

Prof. Dr. Nagy Imre

TANULMÁNYOK / STUDIES

Hajdú Zoltán^{5,6}

Telepítés- és településpolitika a Dél-Alföldön a török kiűzésétől 1944-ig

1683-ban a török vereséget szenvedett Bécs ostromakor. A győztes keresztény koalíció megkezdte a török által megszállt magyar területek felszabadítását. 1686-ban felszabadult Buda, s ezzel forduló pont következett be a felszabadító háborúban. 1688-ban Kollonics Lipót és szakértői csapata kidolgozta a teljes visszafoglalás utáni időszakra vonatkozó, szinte minden lényegi kérdést átfogó reformtervét. Egészében nem fogadta el a Habsburg-ház, de sok elemét megvalósította. A legkényesebb elem a volt hódoltsági területek újbóli benépesítése volt. 1711 után kezdődtek meg igazán a tömeges betelepítések. Mária Terézia a Dél-Alföld területén kijelölte az új szabad királyi városokat, mint a térség jövőbeni központjait. A volt hódoltsági területen 1044 új, szabályos alaprajzú falut hoztak létre. A soknemzetiségűvé vált területen gyors helyreállítási, majd növekedési és gazdagodási folyamat bontakozott ki. Az I. világháború, illetve az országhatárok és impérium változások alapvető következményekkel jártak a lakosság egymás közötti viszonyaira. Az új délszláv állam erőteljes etnopolitikát folytatott a kisebbségek (mindenek előtt a magyarok és németek ellen). A II. világháború alatt ismét változtak a határok, s visszatért a terület egy részére a magyar hatalom. A bukovinai székelyek betelepítésével 1941-ben a magyar kormány szintén etnopolitikát valósított meg, a kiszorított szerbek helyére telepítették őket. 1944 őszén a székelyek nagy része elmenekült a Dunántúlra. A helyben maradt magyarokra a térség történetének egyik legvéresebb megtorlása várt.

Kulcsszavak: állami beavatkozás, telepítéspolitika, közigazgatási átszervezések, várospolitikai
JEL-kód: N90, O20

Settlement and settlement policy in the Southern Great Plain from the expulsion of the Turks until 1944

In 1683, the Turks were defeated during the siege of Vienna. The victorious Christian coalition began the liberation of the Hungarian territories occupied by the Turks. In 1686 Buda was liberated, which marked a turning point in the war of liberation. In 1688, Leopold Kollonics and his team of experts elaborated a reform plan for the period after complete reconquest, covering almost all essential issues. As a whole, it was not accepted by the House of Habsburg, but implemented many of its elements. The most delicate element was the repopulation of the former conquered territories. It was after 1711 that mass settlements really began. Maria Theresa designated the new free royal cities in the Southern Great Plain as future centers of the region. In the former territory of occupation, 1044 new villages with regular layout were established. The multi-ethnic area underwent a rapid process of recovery, followed by growth and enrichment. After the World War I, the new South Slavic state pursued a strong ethno-policy against minorities (above all Hungarians and Germans). During World War II, the borders changed again, and Hungarian power returned to part of the territory. By settling the Szeklers of Bukovina in 1941, he also implemented an ethnopolicy, they were resettled in place of the displaced Serbs. In the autumn of 1944, most of the Szeklers fled to Transdanubia. The remaining Hungarians faced one of the bloodiest reprisals in the history of the region.

JEL code: N90, O20

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.21>

⁵ D.Sc., tudományos tanácsadó, KRTK Pécs

⁶ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg

Bevezetés

A török 1526 utáni előre nyomulásával, majd az ország középső részének birtokba vételével, különösen a dél-alföldi térségben a magyar lakosság száma radikálisan megcsappant, szinte teljes népességcsere játszódott le a hódoltság mintegy 150 éve alatt. Elsősorban „nem etnikai törökök”, hanem különböző balkáni népek érkeztek a térségbe. A XVIII. század elején megjelent „Rácország” megnevezés azt fejezte ki, hogy a jellegadó népességet a szerbek (rácok) alkották már.

A Thököly-szabadságharc (1678-1685) és felsőmagyarországi fejedelemsége időszakában a történelmi Magyar Királyság területe lényegében négy részre tagozódott. Magyarország különböző részeinek külső és belső viszonyai jelentős részben a nemzetközi környezet hatásai között változtak. A „törökös magyar politika” kudarcot vallott.

A török Bécs alatti vereségével (1683) a keresztény európai koalíció megkezdte Magyarország felszabadítását, a török kiűzését Európából. A felszabadítás nem egy „menetből” történt, hanem elhúzódtott. Buda felszabadítása (1686) után már biztosak voltak a katonai sikerben, a török kiverésében. A Habsburg politikai elit szembenézett az új helyzet megkövetelte változások végig gondolásával, tervek fogalmazódtak meg az új berendezkedés kialakítására. A korszak minden szereplője számára világos volt, hogy mind a felszabadító háborúk alatt, mind pedig utána a központi hatalomnak kulcsszerepe lesz a kihívások kezelésében, s megoldások megtalálásában.

Kollonich Lipót (1631-1707) sikeres és sokoldalú képességekkel rendelkező (fiatal korában vitéz katona, majd diplomata, 1659-től királyi kamarás, 1666-tól nyitrai püspök, 1672-1681 között a Magyar Királyi Kamara elnöke, 1688-tól bíboros, 1692-től államminiszter és az Udvari Kamara elnöke, 1695-től esztergomi érsek) emberként, az uralkodó felkérésére felvállalta a korabeli Magyarország összetett és bonyolult kérdéseinek feltárását, s a megoldás lehetőségeinek a kidolgozását. Nem egyedül dolgozott a vállalt feladaton, szakértők sora segítette munkáját (Varga, 1991).

1688 őszére elkészült a tervzet, s azt hasznosításra benyújtotta a bécsi kormányzat számára. A tervzet nem aratott azonnali sikert, a pillanatnyi kül- és katonapolitikai helyzet nem kedvezett a radikális reformok megvalósításának. A tervzet teljes politikai mérlegelésére, s bevezetésének tanulmányozására 1696-1698 között került sor. A magyar klérus és arisztokrácia egy része tiltakozott a tervezett változtatások ellen, az országgyűlés kikerülését pedig egyenesen hűtlenségi kérdésként vetették fel. Az uralkodó végül is a kockázatok mérlegelése után elvetette a kidolgozott reformcsomag egészének a bevezetését, de egyes elemei megjelentek a felszabadított területekkel kapcsolatos gyakorlati politikában.

A Rákóczi szabadságharc (1703-1711) részben a magyar nemesség reakciója volt a kibontakozó, erősen centralizált és magyaellenes újjászervezési folyamatokra, s a nemzeti önállóság megteremtésének kimondásáig jutott el. Az ónodi országgyűlés 1707-ben kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. A szabadságharc – különösen a Délvidéken – maga is hozzájárult az ország további pusztításához, a magyar - szerb ellentétek kiéleződéséhez. A szabadságharc közvetlen és a járványokhoz kapcsolódó embervesztése 80-100 ezer főre rúghatott.

A felszabadító háborúkban, majd az újjáépítés és betelepítés szervezésében természetes és szükségszerű módon megnőtt a központi hatalom szerepe, hiszen olyan nagy mértékű pénzügyi erőforrásokra volt szükség a háború sikeres megvívásához, melyek előteremtésére (jogi, gazdasági és gazdaságon kívüli eszközökkel is) csak az állam volt képest. A népesség be- és letelepítése szintén óriási szervező munkát igényelt. Részben militarizálódott az állam működésének egésze, részben pedig olyan nagyarányú, tervszerű beavatkozásokra volt szükség, melyekre korábban nem volt példa.

Egészében véve a török utáni időszakban – a szerbek tömeges bevándorlása már 1690-ben megindult (Gavrilovic 1991), főleg a Duna-mentén - mintegy egy millió fő vándorolt be Magyarországra, illetve szervezetteren telepítettek be az országba, elsősorban a német területekről. A betelepítésekkel megváltozott az ország nemzetiségi összetétele (a XVIII. század végére

mintegy 40% volt csak a magyarság aránya). A volt hódoltsági területeken német többségű térségek, településcsoportok jöttek létre.

A népesség betelepítési folyamatait és következményeit a XIX. század II. felétől szinte minden szempontból elemezte a magyar történet-, földrajz- és néprajztudomány. Az okokat illetően közös nevezőre jutottak, a következmények, különösen a hosszú távú következmények tekintetében már eltérő megközelítések érvényesültek. Trianon után meglehetősen elitélő megfogalmazások is születtek.

A magyar térszemléletben az ország déli részének két meghatározó vonulata alakult ki: természeti-történeti tájbeosztás, megyék feletti közigazgatási „regionalizmus”. A táji szemléletre teljesen érthető módon a térségben a nagy folyók (Maros, Tisza, Duna, Száva) nyomták rá bélyegüket. A nagyrégió védelmi központja történetileg Temesvár körül alakult ki. A Temesköz, Temesi Tartomány, Temesvári Kapitányság, 1716-1779 között Temesi Bánság, 1849-1860 között Szerb Vajdaság és Temesi Bánság részben azonos területet fedett le, de eltérő funkcionális tartalmat hordozott (Maruzsa 2008). Az elemzés során a Dél-Alföld területét érintem, azzal, hogy a mai „Vajdaság”, (Nagy szerk. 2007) mely csak 1945 után intézményesült ennek ellenére mindvégig ott szerepel mintegy háttérként, viszonyítási pontként.

A felszabadító háború és a felszabadított hódoltsági terület helyzete a török kiverése után

A felszabadító háború lényegében több szakaszra tagolható, bár szinte folyamatosak voltak a katonai összecsapások. A Bécs alatti győzelem (1683) után Buda felszabadítása (1686) az első szakasznak tekinthető. Felszabadult a Dunántúl északi része, könnyebbé vált a hadsereg ellátása a Dunán keresztül. A második szakasznak az 1691. évi szalánkeméni és a zentai győzelem (1697) közötti időszak vehető. Ezek hatására az 1699. évi karlócai békében a török lemondott egész Magyarországról és Erdélyről, csak a Maros-Tisza köze maradt török fennhatóság alatt Temesvárral, de itt is felszámoltak minden katonai jellegű erődítést. A harmadik szakasznak az 1716-1718 közötti háború tekinthető, melynek lezárásaként a pozsareváci békében a török lemondott az utolsó általa bírtokolt területekről is.

A felszabadított területeket nem csatolták azonnal vissza az országhoz, hanem Bécsből irányított katonai igazgatást vezettek be. 1702-ben a Tisza és a Maros folyása mentén megszervezték a szerb határőrvidéket, s a Haditanács irányítása alá helyezték. 1717-ben létrehozták a Temesi Bánságot, első katonai kormányzója Mercy gróf lett, aki szinte azonnal megkezdte a terület tudatos betelepítését, 53 új községet alapított betelepülő németekkel, mellettük spanyolokat és bolgárokat is behívott (Papp 1997).

Az ország hódoltsági területeinek felszabadítása így tehát évekre elhúzódva, súlyos harcok közepette ment végbe, egyes, főleg stratégiai jelentőségű területeken és településeken újabb pusztításokkal járt (Juhász 2020). A török uralom végén a katonai-szolgáló népesség döntő része meghalt, vagy elmenekült, az ott élő vegyes jellegű (szerbek, bosnyákok, görögök, kevés magyar) polgári lakosság egy része a településeken maradt. A korabeli katonák és utazók a szinte mindenre kiterjedő pusztítást regisztrálták:

- A népesség számának nagy mértékű csökkenése, többen a pusztítás mértékét a „néptelen terület” jellemzésével ragadták meg.
- A települések pusztulása (lakásállomány, templomok, gazdasági létesítmények stb.) lerombolása, teljes települések felszámolódása,
- A termőterületek elvadulása, a termelés nagy mértékű visszaesése,
- Az állatállomány lecsökkenése,
- A tulajdonnal kapcsolatos jogbiztonság megszűnése,
- A török közigazgatás megszűnése, a magyar „elfeledése”, a katonai igazgatás előtérbe kerülése,

- A társadalom önszerveződésének radikális meggyengülése, a közbiztonság szinte teljes megszűnése. A felszabadító hadsereg katonái erőszakkal egészítették ki ellátmányukat, különösen az áttelelés időszakában.

A hódoltsági pusztítás mértékére az egyik legrészletesebben feldolgozott terület Baranya megye. A XVI-XVIII. század időszakában Baranya megyében szinte teljessé vált a korábbi településállomány elpusztítása (Follajtar 1942). A vármegye 1942 évi közigazgatási területén 287 elpusztult – elpusztított közközséget azonosított be, s elemzett térkép segítségével is. A török kiverése után a megyében nem a szabályos alaprajzú települések létrehozása vált meghatározóvá, hanem a régi települési helyek újbóli megülése.

Az 1720-ban tartott népszámlálás (Acsády 1896) egyfajta képet adott az egész korabeli ország és a volt hódoltsági terület, s annak déli része viszonyairól. Az 1720. évi népességösszeírás (csak némi túlzással nevezhetjük népszámlálásnak), Acsády elemzése szerint a Horvátország és Erdély nélkül tekintett Magyarország lakosság száma 1,770,000 fő volt. A lakosság döntő része falvakban élt, mindössze 125,015 ember élt városokban (az összlakosság mindössze 7%-a). A legnépesebb város Buda volt 12,324 fővel.

A Dél-Alföld újjászervezett megyéiben mindössze 30 ezer embert találtak a népszámlálási biztosok. Bács és Bodrog vármegyékben alig 12 ezer főt regisztráltak, s ebben a számban már benne volt a 230 újonnan benépesített község népességszáma is. Az újonnan betelepített népesség óriási emberi energiák befektetésével rövid idő alatt megteremtette az egyéni és közösségi megélhetésének minimális feltételeit.

Az élet újraindítása, telepítés- és településpolitika a XVIII. században

A Kollonics Lipót által kidolgozott újjáépítési és újjászervezési terv (Szántay 2008, Varga 1991) átfogta a felszabadított területek új berendezésének minden kérdésést, elemzésében csak a benépesítéssel és a településpolitikával kapcsolatos részeket (Csizmadia 1978, 39-65) emelem ki.

Kollonics a legfontosabb – mindenre hatással bíró feladatnak – az elpusztult hódoltsági területek benépesítését tartotta. Kiinduló pontként fogalmazta meg: „... mielőtt egyéb településpolitikai intézkedéseket vezetnénk be, mindenekelőtt a lakosságról, illetőleg a királyság benépesítéséről kell döntést hozni, különösképpen az újszerzeményi területek városaiban, melyekben nem maradt egyetlen ember sem, kivéve a helységek egy részében azt a görög és zsidó söpredéket, amely a nyomora miatt nem volt képes tovább vándorolni ...” (Csizmadia, 40.) Kollonics dűrván fogalmazott, de a pusztulás mértékét a valósághoz közele állóan határozta meg, hiszen mind egyházi, mind pedig katonai „vonalról” pontos helyzetjelentéseket kapott.

Világosan látta, hogy ez belső erőforrásokból (a török által meg nem szállt területek népességének betelepítésével) csak hosszú idő alatt valósítható meg, ezért a külső bevándorlás szervezését javasolta legfontosabb „technikaként”. Úgy vélte, hogy jelentős gazdasági kedvezmények és szabadságjogok nyújtásával kell vonzóvá tenni a betelepülést. Különösen kívánatosnak tartotta a németek betelepítését, mivel ezek minden tekintetben pozitív hatásokat és tudásokat hozhatnak magukkal.

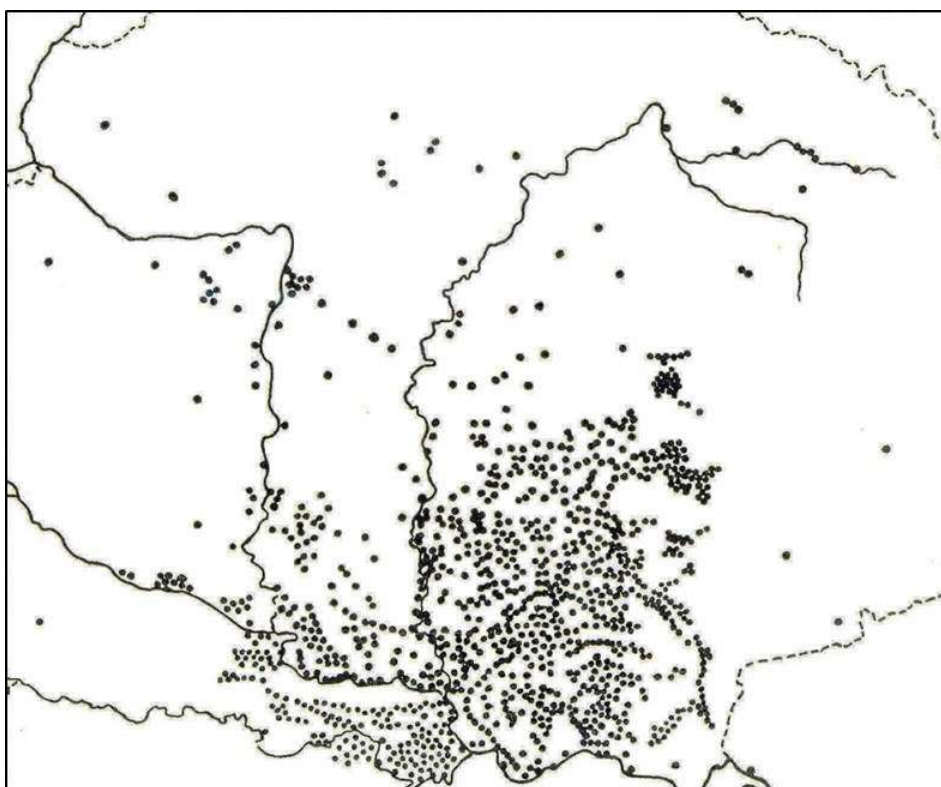
A telepítés- és településpolitikában kiemelten kezelte a városok kérdéskörét. A „városok, a megerősített helyek, valamint a zárt mezővárosok” vonatkozásában olyan feltételeket kell teremteni, hogy a betelepülő polgárok gyarapodni tudjanak, s a városi népesség maga is járuljon hozzá a település épüléséhez.

Külön figyelmet érdemel a megközelítésben, hogy szinte tudatosan „központi helyeket” akar létrehozni a különböző intézmények (egy vagy két egyetem, gimnáziumokat, akadémiákat, stb.) felépítésével, hogy biztosítva legyen az újjáépülő térség helyi értelmiségének a kiképzése. A felnövekvő fiatal generáció így nem külföldre menne egyetemre, hanem az új intézményekben tanulhatna, majd a régióban dolgozhatna. Az oktatásban meghatározó szerepet szánt a jezsuitáknak.

A „helyi gazdaságfejlesztés” kitüntetett figyelmet kapott gondolkodásában, illetve megfogalmazott terveiben. Az egyes gazdasági tevékenységek szerves egybekapcsolódását fontos, megoldandó feladatnak tekintette. Sokféle iparos betelepítését támogatta, hogy a települések lakossága mindent helyben, vagy közel érjen el. A pénzforgalom, a vámok, a súly és mértékrendszere egységesítése alapvető feladat volt a gazdasági fejlődés szempontjából.

A tervezetben kitekintett a települési szegényügyre, a tűzrendészetre, a postaügyre, de még a sajtócenzúrára is. Az újjáépítés hatalmas feladat, úgy vélte, hogy ezért el lehet várni mindenkitől a „fényűzés megakadályozását”. Az adott helyzetben nem csak a jelenre, hanem a jövőre is kell koncentrálni, vélte.

Az újjáépítés mértékét első megközelítésben az mutatja a legjobban, hogy Prinz Gyula a teljes volt hódoltsági területre kiterjedő térképi kutatása alapján 1044 új, szabályos alaprajzú település létrehozását azonosította be (Prinz – Teleki – Cholnoky III. é.n. 224.) Nem azonos volt a pusztítás és az újratelepítés mértéke az egész hódoltsági területen. Szinte teljesen új településállomány jött létre a későbbi Vajdaság területén. (1. ábra)

1. ábra: A szabályos alaprajzú települések területi eloszlása a volt hódoltsági területen

Fig. 1. Planned towns in the former Turkish occupation area

Forrás: Prinz – Cholnoky - Teleki é.n. III. kötet.

A mérnökök teljes részletességgel megtervezték az újratelepítendő települések alaprajzát, saktábla alakú, fő és mellékutak szabályos rendjével, középpont az általában négyszög alakú főtér, közösségi épületekkel. Kidolgozták a telepések típusházait, amelyek kezdetben gyenge minőségű, inkább rövid, átmeneti időre szóltak, majd a polgárosodás és gazdagodás előre haladtával átépítették őket.

Az állami telepítéspolitikát végrehajtója a Magyar Kamara volt, s elsődlegesen az állami birtokokra telepítettek németeket. A magánbirtokosok kisebb részben külföldről, nagyobb

részben az ország hódoltságon kívüli területeiről „csábították” a magyar és nemzetiségi lakosságot. Savoyai Jenő már a felszabadító háborúk utolsó szakaszában megfogalmazta, hogy a Temesköz külön tartományként kezelendő, nem egyesíthető Magyarországgal. 1717-től Temesi Bánság megnevezéssel katonai kormányzás alá helyezték, s csak 1778-ban csatolták vissza az országhoz (Edelényi-Szabó 1928)..

A tudatos, tervezett, szervezett betelepítési folyamat lényegében a Rákóczi szabadságharc leverése után kezdődött meg, III. Károly (1711-1740), majd folytatódott leánya, Mária Terézia (1740-1780), s végül unokája, II. József (1780-1790) uralkodása alatt. Az 1722-23-as országgyűlés törvényben rögzítette a betelepítés legfontosabb összetevőit. Az uralkodó kedvező feltételeket (ötévi adómentesség) kínálhatott hirdetéseiben. A telepítések lebonyolításában a királyi hatalom mellett az arisztokrácia, a birtokos nemesség, s kisebb mértékben a római katolikus egyház vett részt. Az uralkodó főleg – a katonai szempontok kiemelt jelentősége miatt – a Temesközben és a Határőrvidéken telepített (Bodor 1914).

Az állami betelepítések különösen Mária Terézia uralkodása alatt váltak tömegessé. 1773-1774-ben a Bánság népességszáma már elérte a 318 ezer főt. 1780-ban, uralkodásának végén pedig némileg meghaladta a 450 ezer főt (Kókai 2010).

II. József folytatta anyja telepítéspolitikáját, 1782-ben új felhívást intézett a német területek lakossága felé. A felhívásra bevándorolt 2880 család – köztük már protestánsok is – hét új községben telepedtek le. II. József gondját viselte a betelepített népességnek és az új településeknek. Dél-alföldi utazásai során tudatosan kereste fel az új települések egy részét, valós, helyszíni információkkal rendelkezett a tényleges helyzetükről.

A telepítéspolitika szerves részeként jelent meg a várospolitiká, különösen Mária Terézia uralkodása alatt. Újvidék 1748-ban, Zombor 1749-ben tárnoki kiváltságos város lett. Mária Terézia Szabadkát és Zombort szabad királyi várossá nyilvánította, megteremtve ezzel az új települési területen belül szabadabb fejlődési lehetőségeiket. 1774-ben Nagybecsekereket mezővárossá minősítette, Nagykikindát és környékét „privilegizált területté” nyilvánította, különleges gazdálkodási lehetőségekhez jutatta. Temesvár, Újvidék is megszerezte a szabad királyi városi jogállást. Több esetben a „kiváltságos” státusz országgyűlési becikkelyezése kjésett. A betelepítések és a közigazgatási változások települési szintű részletezését nyújtotta a Borovszky Samú által szerkesztett vármegyei monográfia-sorozat (Borovszky 1909, 1912, 1914). Szinte minden település telepítéstörténetét hitelesen dokumentálva mutatták be.

1. táblázat A délvidéki szabad királyi városok népességszám fejlődése 1777 – 1850

Tab. 1 Population of the free royal towns in the Southern Plain, 1777 –1850

Város	1777	1782	1787	1804 nemesség nélkül	1850
Szabadka	11 421	19 190	20 708	21 404	48 126
Zombor	.	13 377	13 345	14 811	21 601
Újvidék	7 930	5 871	9 190	13 190	10 007
Temesvár	.	.	9 538	10 197	22 509

Forrás: Thirring G. 1938

A szabad királyi városok népességszáma eltérő ütemben és mértékben emelkedett (1. táblázat), a népesség összetételében jelentős különbségeket hordoztak. II. József 1785-87-es népszámlálása már azt rögzítette, hogy lényegében befejeződött a nagy, tömeges betelepítési folyamat, kialakultak és megszilárdultak a települések, sőt a településhálózat közigazgatási struktúrái is. A további átalakulási folyamatok feltárásakor az időpont kiindulópontként szolgált (Czoch – Szabó - Zsinka 1993). A II. József által végrehajtott közigazgatási reform után a Temesvári Kerület négy vármegyére (Bács-Bodrog, Krassó-Szörény, Temes, Torontál), négy szabad királyi (Szabadka, Temesvár, Újvidék, Zombor, városra, 4 egyéb városra, 21 mezővárosra, 608 falura tagolódott (Thirring 1938). Az ország többi részéhez képest magas volt a

településállományon belül a 2000 fő fölötti lakosságszámmal rendelkező községek aránya. A telepített népesség viszonylag rövid idő alatt stabil települési viszonyokat és környezetet teremtett.

A külföldiek betelepítését mind a korabeli politika, mind pedig a későbbi tudományos elemzések eléggé ellentétes értékrendben ítélték meg. Trianon feletti fájdalomban az egyik legdurvább – minden tekintetben megalapozatlan - véleményt az emberföldrajzos Kogutowicz Károly fogalmazta meg a Föld és Ember című folyóiratban 1922-ben: „Példátlan az egész világtörténelemben az a gonosz politika, mely a XVIII. sz.-ban egész Európa jöttmentjeit csődítette a magyar hazára és üldözte csaknem két évszázadon a magyart, a jogos tulajdonost” (Kogutowicz 1922, 103.)

2. ábra A Dél-Alföld területi konszolidációja a török kiverése után

Fig. 2. Territorial consolidation of the Southern Plain after the Turkish expulsion)

Forrás: Edelényi-Szabó D. 1928

A XVIII. századi betelepítésekkel, település és városfejlesztéssel egészében véve új települési rend jött létre a Dél-Alföldön (Mendöl 1939) megszűnt a „sok föld, kevés ember” állapot. A tervszerűség a típusházaktól, a telekrendtől és települések utcahalózatán (sakktáblás alaprajz), a főtér közösségi épületeiig megjelent. A betelepítettek tömegének idő kellett ahhoz, hogy megismerje saját birtokát (mit tud eredményesen termelni az adott talajon), szűkebb és tágabb

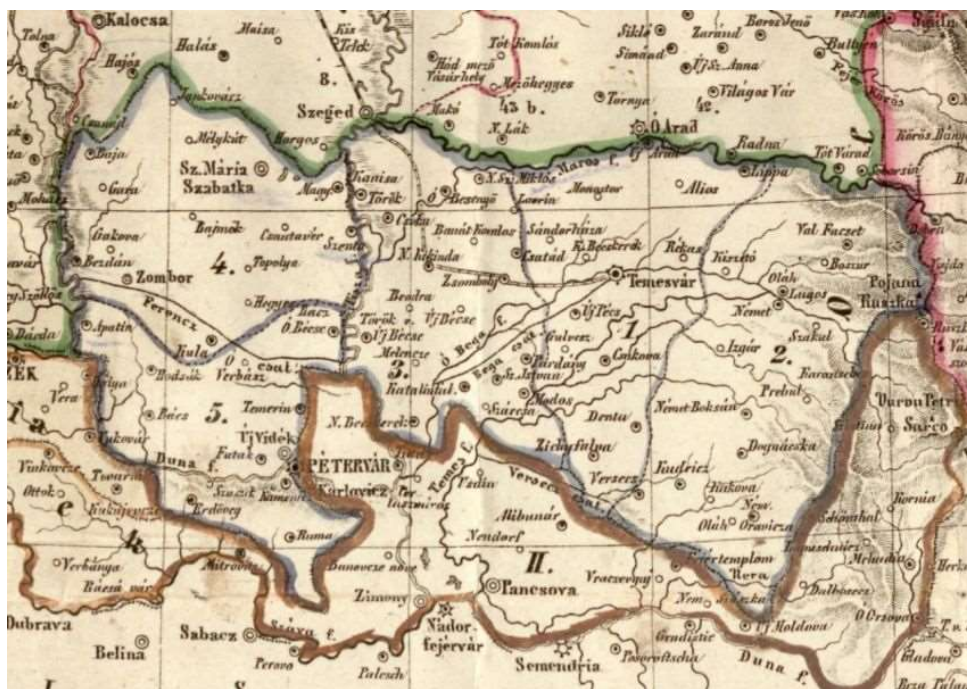
környékét. A közös nyelv a gazdálkodás egyik nélkülözhetetlen segítője volt, hiszen a nélkül nehéz volt elképzelni bármilyen kooperációt.

Modernizációs folyamatok a reformkortól a kiegyezésig

A reformkor modernizációs vitái természetesen érintették az ország déli részét is, mindenekelőtt a közlekedés (vízi, vasúti) fejlesztése. A Széchenyi által összefoglalt, s önálló fejlesztési koncepcióba rendezett elképzelések (Széchenyi 1848). A Budapest – Cegléd – Szeged – Szabadka és a Budapest – Szolnok – Arad – Temesvár vasútvonal a tervbe vett modern közutakkal (Baja – Szabadka, Zombor – Szabadka, Szabadka – Újvidék, a Szeged – Nagykikinda, Temesvár – Versec – Fehértemplom) átgondolt módon fogalmazta meg a térség akkor szükségesnek és anyagilag lehetségesnek vélt közlekedéshálózati fejlesztését. A valóságban némileg másképpen valósult meg a hálózatfejlesztés, sokkal sűrűbb lett, kiszolgálta mind a gazdaság, mind pedig a lakossági igényeket. A később (1882) teljes hosszában kiépülő Budapest – Szabadka – Újvidék – Belgrád vasút a Balkán és Törökország felé teremtett nemzetközi vasúti kapcsolatot.

Az 1848. március 15-i forradalmat az ország nemzetiségeinek többsége is üdvözölte, ugyanakkor megfogalmazták a saját érdekeiket és törekvéseiket is. A szerbek élen jártok törekvéseik erőteljes képviselőiben. A pesti és környékbeli szerbek üdvözölték a magyar forradalmat az 1848. március 17 – március 19 között rendezett nemzeti gyűlésükön, de e mellett nyelvi, kulturális autonómiát és politikai szabadságjogokat kértek. Április 14-én a karlócai gyűlés már írásban követelte az autonóm Szerb Vajdaság létrehozását, mely a Bácska, Bánság és Baranya szerbek lakta részét ölelte volna fel, s közjogi kapcsolat létesült volna Horvát-Szlavonországgal és a Határőrvidékkel. 1848. május 13-ára a karlócai metropolita Szerb Nemzeti Kongresszust hívott össze, mely egyoldalúan kikiáltotta az autonóm Szerb Vajdaságot, megválasztották az első vajdáját, megkezdték az új alkotmány kidolgozását, egyfajta kormányt is életre hívtak. A Szerb Vajdaság székhelye Karlóca lett, mely a kibontakozó, változó eredményű magyar-szerb fegyveres harcok eredményeként időnként Zimonyban, Nagybecskerekben, Temesvárott „székel”. A harcmezőkön nem csak katonák, de állameszmék is összecsaptak (Gulyás 2013).

Az 1849. évi szabadságharc leverési után berendezkedő önkényuralom már 1849. augusztus közepén lépéseket tett egy önálló igazgatású szerb többségű terület kialakítására. November 18-án császári pátenssel rendezték a délmagyarországi területek közigazgatási területbeosztását. Bács-Bodrog, Krassó, Temes, Torontál megyéből, valamint Szerém megye rumai és újlaki járásából életre hívták az önálló, Bécs alá rendelt Temesi Bánság és Szerb Vajdaság koronatarományt. (3. ábra). Az új közigazgatási egység központja Temesvár lett, a bécsi kormány által kinevezett katonai helytartó onnan igazgatta a területet. A közigazgatás nyelve német, alapja az osztrák közigazgatási jog volt. A Vajdaság kezdetben három kerületből (bács-torontáli, szerémségi, temes-krassói) állott. 1850. szeptembere és 1853 júniusa között a megyéken belüli járási tagolást integrálták. 1853. június 8. – 1860. X. 20 között - a megszüntetéséig - temesi, lugosi, becskerekai, újvidéki, zombori kerületre tagolva működött (Edelényi-Szabó 1928). A Bach-rendszer bukásával a Vajdaságot felszámolták, a terület egészét 1860. december 27-én visszatolták az Anyaországhoz. Az 1861. I. törvényben a megyéket az 1848 évi határaik között helyreállították.

3. ábra A Temesi Bánság és Szerb Vajdaság Koronartomány, 1860

Fig. 3. Serbian Vojvodina in 1860)

Forrás: A Koronartomány korabeli térképe a megszűnése előtt (1860)

A dualizmus időszaka

A kiegyezés több módon érintette a Dél-Alföld közjogi és közigazgatási viszonyait: az osztrák-magyar kiegyezés után még fennmaradt a Határőrvidék, bár polgárosítására az uralkodó ígéretet tett, de az csak 1885-ben fejeződött be teljesen. A magyar-horvát kiegyezéssel Horvát-Szlavónország társországgá vált, széleskörű autonómiát kapott, melynek keretében belső viszonyait önállóan rendezte.

A korszak meghatározó folyamata az ország társadalmi, gazdasági, közigazgatási, közlekedési, városfejlesztési stb. modernizációja volt. Budapest kiemelt fejlesztése, az ország különböző nagytérségeit egyesítő központjává emelése megtörtént. Béccsel versengve vált Budapest modern nagyvárossá és fővárossá. A korszak másik, államilag „kedvezményezett városa” Fiume, a kikötő fejlesztése volt.

Az 1870. évi népszámlálás pontos kiinduló pontokat rögzített mind a három rész területi viszonyairól, határáiról, településállományáról, annak jogállási tagozódásáról, népességszámáról. A házak száma abból a szempontból érdekel bennünket, hogy a telepített népesség mintegy másfél évszázad alatt – ha kezdetben alacsony minőségű épületekben is – megteremtette életének alapfeltételeit. A XVIII. század második felében megindult az eredeti típusházak teljes átépítése, sokkal magasabb színvonalú életfeltételek megteremtése. Ez vonatkozott a közösségi épületállomány jelentős részére is, ezért van több városban „régii” és „új városháza”. Szabadka példája klasszikus e tekintetben.

2. táblázat A szabad királyi városok népességszáma a Dél-Alföldön az 1870. évi népszámláláskor

Tab. 2 The population of the free royal towns in the Southern Plain at the 1870 census

Város	Tényleges népesség	Jogi népesség	Létező házak száma
Pancsova	16 888	17 529	2 120
Szabadka	56 323	65 639	8 645
Temesvár	32 223	25 644	2 377
Újvidék	19 119	17 265	2 706
Zimony	10 046	10 069	1 839
Zombor	24 309	24 038	3 931
Versecz	21 095	20 160	3 902

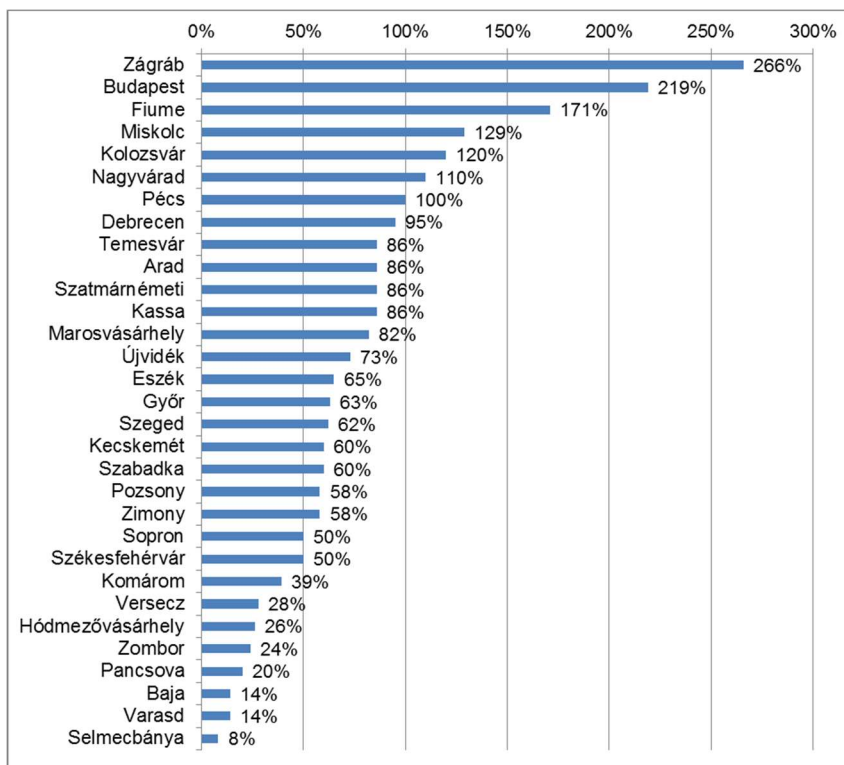
Forrás: Az 1870. évi népszámlálás

A gazdasági folyamatok előtt nem emelkedtek lényegi, jogi akadályok a térségben, ugyanakkor a népesség és a munkaerő mozgását befolyásolta az, hogy a Társországban a horvát volt a hivatalos nyelv, a Határörvidéken pedig lényegében a német.

A századfordulón tudatosult a vidéki nagy és kisebb városokban, hogy „Budapest már nagy és fejlett”, sort kell keríteni a vidéki városok fejlesztésére is. Az 1912. évi LVIII. törvénycikk (A városok fejlesztése) mintegy megnyitotta a széles körű, tudatosabb városfejlesztés lehetőségeit. 1913-tól kezdve bevezették a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városok „segélyezését” (támogatását). Nem hatalmas összegek jutottak a városokhoz, de nyilvánvalóvá vált, hogy az állam érdekelt a fejlődésükben.

A dualizmus korszakának városfejlődéssel kapcsolatos korabeli és későbbi szakirodalom rendkívül gazdag (Hajdú 2014/a, 2014/b). A feldolgozásokban egyszerre jelenik meg a közigazgatási, a gazdasági, a pénzügyi, a demográfiai, a kulturális szektor szempontrendszere. A formális/formalizált és a funkcionális pozíciók feltárása sokszínű mozgásokat tárt fel a korszak városállományán belül. A Dél-Alföld városai önmagukhoz képest jelentősen fejlődtek általában, de az ország legdinamikusabban fejlődő városaihoz képest visszafogott a fejlődésük (Beluszky 1990, Mirnics 2000)).

A 4. ábra megértéséhez természetesen meg kell adnunk a dél-alföldi városokra vonatkozóan az 1870. évi népszámlálás eredeti eredményeit, melyek a kiinduló pontot képezik a növekedés megítéléséhez. A jelen lévő népesség száma: Pancsova - 16,888, Szabadka - 56,323, Temesvár - 32,223, Újvidék - 19,119, Versecz - 21,097, Zimony - 10,046, Zombor - 24,309 fő. A dualizmus kezdetén már jelentős különbségek voltak a közigazgatásilag kiemelt városok népességföldrajzi viszonyaiban és adottságaiban. Ez a korszakban tovább fokozódott

4. ábra A törvényhatósági jogú városok népességszámának növekedése a Magyar Királyságban, 1869–1910

Fig. 4 Population growth of towns of county rank in the Hungarian Kingdom, 1869 – 1910)

Forrás: Bátky Zs. – Kogutowicz K. (szerk.), 1921. 83.

A Dél-Alföld törvényhatósági jogú városai közül csak Temesvár helyezkedik el a városok felső 1/3-ában a maga 86%-os növekedésével, Újvidék, Szabadka és Zimony a második 1/3-adban van, míg Versecz, Pancsova és Zombor csak az utolsó 1/3-adban. Ezzel együtt mindegyik városban jelentős belső intézményi, infrastrukturális modernizáció zajlott le.

Szabadka szinte egyedi jellegű városnak volt tekinthető közigazgatási határának nagysága alapján (974 km²). Többször megállapították a korabeli szakirodalomban, hogy pl. a város közigazgatási területe nagyobb, mint a korabeli Budapest, Bécs, Berlin, Párizs, London együttesen (730,6 km²). Szabadka közigazgatási területe nagyobb volt, mint öt kisebb korabeli német hercegség együttesen, s szinte azonos volt Esztergom megye területével.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közigazgatási területi struktúráinak és a területi közigazgatási központjainak alakulása 1941-ig

A formálisan 1918. december 1-én megalakuló állam belső megszervezése alapvető kérdéseket vetett fel mind a királyi hatalom, mind pedig az államalkotóknak tekintett délszlávok, mind pedig a kisebbségek szempontjából. A szerbek, horvátok, szlovének az 1921. évi népszámlálás szerinti 9,931,506 fővel az ország népességének 82,9%-kát tették ki, tehát erős abszolút többséget alkottak, de regionálisan eltérő területi kombinációk mellett.

Az egyes délszláv nemzetek eltérő politikai szocializációval, tapasztalattal és gyakorlattal kerültek be az új állam keretei közé. A szlovén területek „osztrák” örökséggel, a horvátok saját, széles körű autonómiájuk megélésével a Magyar Királyságon belül, a szerbek - legalább az I. balkáni háborútól - a folyamatos felszabadító háborúkban erősödő és gyarapodó, öntudatos államszervezőként. Az együttélés alapkérdése lényegében a kezdetektől fogva az volt, hogy

centralizált, „nagy szerb állam”, avagy regionalizált, netán föderalizált délszláv államközösség jön-e létre (Hornyák 2018).

A legbonyolultabb nyelvi, vallási, nemzetiségi stb. viszonyok a ma Vajdaságnak tekintett területen formálódtak (Kocsis 1989, Mák 2013). A régióban a szerb többség és erős horvát jelenlét mellett számottevő regionális tényezőként szerepeltek a németek és magyarok, kisebb területi egységekben akár abszolút többséget is képeztek. Mindkét nemzetiséggel szemben tudatos, korlátozó jellegű etnopolitikai megfontolások jelentek meg, mely a magyarok esetében sajátos szomszéd-államközi és határmenti kérdésekkel kapcsolódott egybe.

1919 januárjában az új állam belső formálása Sándor király tartományi reformjával kezdődött, melynek során az országot nyolc tartományra (Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Dalmácia, Horvátország, Macedónia, Szerbia, Szlovénia, Bánát, Bácska, Baranya) tagolta, s ennek során nem vetette teljesen tekintetbe a korábbi határokat.⁷ Újvidék az új konstrukcióban kiemelt szerepet kapott, már csak azért is, mert Újvidéken mondták ki a dél-alföldi szerbek csatlakozását az új délszláv államhoz (Hornyák 2018).

5. ábra A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság nemzetközileg elismert határai és belső közigazgatási területi felosztása okrugokra, 1921

Fig. 5 Administrative division of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1921

Forrás: www.archivyu.gov.rs/

⁷ A területi-közigazgatási folyamatok áttekintéséhez az „Archive Jugoslavije” állandó kiállításának térképi anyagát tekintettem kiindulási pontnak, mely keretében minden közigazgatási reformtérkép és változás követhető az interneten is:

www.archivyu.gov.rs/active/en/glavna_navigacija/izlozbe/izlozbe_archiva/izl_2009_statna.html

Az új államterület nemzetközi jogi kialakulása után (a Bánát keleti része és Temesvár Romániához került, a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt békeszerződés rendezte nemzetközi jogilag a magyar – délszláv határt) az átmeneti jelleg megszüntetését szolgálta az 1921-ben elfogadott „vidovdani alkotmány”. Az alkotmány formailag teljesen megfelelt az akkori európai államokban létező alkotmányok alapvető sajátosságainak. Az alkotmány VIII. fejezete taglalta a végrehajtó hatalom és a közigazgatás kérdéseit. A 98.§ a megalakítandó önkormányzatok (városok, községek, járások, megyék) kompetenciáinak kérdését külön törvény szabályozás keretébe utalta.

Az alkotmány bázisán 1922. április 26-tól 33 megyei nagyságrendű egységre tagolták az országot, mely 1929-ig volt érvényben. A Bánát, Bácska, Baranya tartomány megszűnt, két újraszabott egység (oblaszty) jött létre (egy észak – déli vonal mentén megosztva a mai Vajdaság területét), a Bácska Újvidék, illetve a belgrádi Belgrád központtal. Különösen a belgrádi közigazgatási egység kialakítása volt etnopolitikailag meghatározott, a Bánság és a Tisza-menti magyar községek és városok igazgatását Belgrád hatókörébe utalták.

Az új állam minden szinten kisebbségellenes társadalmi, gazdasági és településpolitikát folytatott. A kisebbségek által lakott területeken, településeken sajátos „gyarmatosító politikát” folytattak lényegében folyamatosan (Portmann, 2016).

Az új megyeszékhelyek nem csak a szűkebb értelemben vett állami berendezkedés „fogadásához” jutottak erőforrásokhoz (új építkezések indultak), hanem fejlődési perspektívát is kaptak egyben a többi városhoz képest.

A királyi diktatúra kialakításakor 1929-ben (majd 1931. évi alkotmányos rögzítések) ismét radikális közigazgatási területi reformot hajtottak végre, ezúttal a nagy területű bánságok kialakítása vált politikai és államszervezési céllá. Az Újvidék székhelyű „Dunai bánság” irreálisan nagy lett, körbe ölelte Belgrádot, mely önálló bánságnak számított és messze túlnyúlt a Dunán. A beosztás 1941-ig, az állam összeomlásáig maradt érvényben azzal, hogy 1939-ben (egy szerb – horvát politikai kompromisszum keretében) megnövelték a Horvát bánság területét a szomszédos bánságok rovására (Sajti szerk. 1989).

Az új felosztást hosszú távra tervezték, ezért a területfelosztás rögzítették az 1931. évi alkotmány 83. §-ában. Az alkotmány pontosan felsorolta a területi egységek határait, a terület jellemzőit. Az új felosztáshoz kapcsolódott Újvidék kiemelt fejlesztése (Csuka 1941). Hatalmas építkezések indultak, a belvárosban 1936 – 1939 között elkészült a „báni palota”. A város politikai és területi szerepköre ekkor bővült ki igazán, több ezer szerbet költöztettek be a városba.

A bukovinai székelyek be- és kitelepítése, 1941-1944

1941 április elején – Jugoszlávia német megtámadása és az ország formális megszűnése után Magyarország megkezdte a Trianonban elcsatolt területeinek a visszavételét. A Dél-Alföldön ez csak korlátozott lehetett, mivel a németek a maguk uralma alá vonták a Bánát jugoszláviai, részben németek lakta területeit. A közigazgatási területbeosztás 1918 előtti rendjének visszaállítása a visszafoglalt Dél-Alföld területén így csak részleges lehetett.

A visszavétel korántsem teljesen békésen történt, a szerbek egyes helyeken ellenállást tanúsítottak, majd a különböző partizánakciók váltottak ki megtorlásokat. A magyar-szerb viszonyban tragikus módon folytatódott a kölcsönös leszámolások folyamata. A magyarok által elkövetett „újvidéki vérengzés” a hosszabb távú magyar lehetőségek szempontjából kegyetlen, felesleges és irracionális volt.

A birtokba-vétel után a magyar fejlesztések alapvetően kisléptékűek voltak, de hordoztak korrekációs lehetőségeket. A Keleti Kereskedelmi Akadémia létrehozása Újvidéken (melynek tevékenységében jelentős szerepet játszott a geográfus Kádár László) csak rövid ideig tudott működni.

A rövid időszak egyik legsúlyosabb kérdése a bukovinai székelyek betelepítésének ügye lett (Csöke 2022). 1941-ben a magyar kormányzat a világháború időszakában – Romániával

megállapodva - a bukovinai székelyek Magyarországra való telepítése mellett döntött. A székelyek számára a Vajdaság visszaszerzése után „nyílt tér”, nagyrészt a kiürült dobrovljác falvakba (Ófutak, Máriamajor, Temerin, Szenttamás, Ada, Mohol, Magyarkanizsa, Szabadka, Csantavér, Bajsa, Bácsfeketehegy, Cservenka, Kula, Regőce, Őrszállás, Bajmok közigazgatási területére, összesen 28 szinte zárt települési egységbe telepítették le őket.

A beilleszkedésük korántsem volt teljesen zavartalan (Sajti 2004) Egészében véve 3279 család, mintegy 13,200 bukovinai székely left – mint 1944-ben kiderült – ideiglenes otthonra a Bácska területén. A szovjet hadsereg és a jugoszláv partizánok előre nyomulása hatására – érezvén a saját felelősségét – a magyar kormányzat kezdeményezésére 1944 októberében megindult a bukovinai székelyek újabb áttelepítése, ezúttal Magyarország dunántúli területére. A magyarsággal szembeni 1944-1945 fordulóján lejátszódott véres népiirtás nem érte el tömegesen a bukovinai székelyeket, de veszteségeik nekik is voltak.

Összegzés

A török uralom alóli felszabadítás után folyamatos impérium-váltások (az új hatalmi konstrukción belül modellváltások) következtek be. Az uralmi pozícióba került új államalkotó népesség politikai, kulturális elitje a saját állameszményét valósította meg, melyben az etnikai, nyelvi, vallási kisebbségeknek nem jutott jogegyenlőség, a megkülönböztetések különböző módzatai alakultak ki, melyben gyakran szerepet kapott egy-egy etnikai csoport korlátozása, súlyos esetekben kitelepítése.

A korszak a népesség újra telepítésének alapvető kérdésével kezdődött (a vallási tagozódás, hova tartozás még jelentős volt), majd szinte folyamatosan kísértett a letelepült népesség számának, összetételének stb., megváltoztatására, rossz esetben elűzésére, a letragikusabb időszakokban részleges kiirtására irányuló törekvésekkel. Mind a magyar, mind pedig a szerb területi demopolitika többször súlyos hibákat követett el.

A településpolitikai és várospolitikai Kollonics Lipót 1688. évi koncepciójától kezdve jelen volt a térség változó folyamataiban, s mindig hangsúlyos része volt az etnikai politika, a népesség települési, városi, területi összetételének megváltoztatására irányuló törekvés. A mai Vajdaság városai közül az egész időszakot tekintve Újvidék lett a legnagyobb nyertes.

A nagy impériumváltások (az I. világháború, 1941 és 1945 után) kivétel nélkül tudatos és nagyrészt erőszakos állami beavatkozásokat hoztak a népesség tekintetében. Az államideák, a korábbi sérelmek megtorlása elsősorban mindig az éppen kisebbségbe, „vesztes pozícióba kerülőket” érintette a legsúlyosabban a térségben.

Irodalomjegyzék

- ACSÁDY I. 1896: Magyarország népessége a pramatica sanctio korában 1720-21. Budapest, Statistikai Hivatal.
- BÁTKY ZS. – KOGUTOWICZ K. (szerk.) 1921: Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Budapest, A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.
- BELUSZKY P. 1990: A polgárosodás törekeny váza – városhálózatunk a századfordulón. – Tér és Társadalom, 4. 13 – 56.
- BODOR A. 1914: A délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Budapest, Stephaneum nyomda.
- BOROVSKY S. (szerk.) 1909: Bács-Bodrog vármegye I - II. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest. Országos Monográfia Társaság.
- BOROVSKY S. (szerk.) 1912: Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- BOROVSKY S. (szerk.) 1914: Temes vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság.

- BOROVSKY S. (szerk.) 1914: Temesvár. Magyarország vármegyei és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- CZOCH G. – SZABÓ G. – ZSINKA L. 1993: Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között. – AETAS 4. 113 – 133.
- CSIZMADIA A. 1979: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Gondolat Kiadó, Budapest, 585 p.
- CSKŐKE M. 2022: Bácska és a bukovinai székelyek. – Művelődés, LXXV. évf. február.
- CSUKA J. (1941) Délvidéki városaink. - Délvidéki Szemle, 121-125.
- EDELÉNYI-SZABÓ D. 1928: Magyarország közjogi alkatrészeinek területváltozásai. – Statisztikai szemle 6. évf. 6. sz. 648-714.
- FOLLAJTÁR E. (1942): Baranya vármegye eltűnt helységei. Pécs, Magyar Szociográfiai Intézet. Községi adattár 4. szám.
- GAVRILOVIC, S. 1991: A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései. In: ZOMBORI I. (szerk.) A szerbek Magyarországon. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- GULYÁS L. 2013: A Délvidék története, No. 3. (Triantonól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig, 1941). Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- HAJDÚ Z. 2014/a: A modern magyar nagyvárosok kialakulásának és fejlődésének alapkérdései a dualizmus kori magyar tudományos irodalomban. – Erdélyi Múzeum, LXXVI. kötet, 4. sz. 255 – 271.
- HAJDÚ Z. 2014/b: A városba tódulás és városfejlődés a dualizmus korszakában Magyarországon. In: TAKÁCS Z. – RICZ A. (szerk.) Regionális kaleidoszkóp. Szabadka Regionális Tudományos Társaság. 81 -90.
- HORNYÁK Á. 2018: A Délvidék a délszláv állam közigazgatásában 1918 – 1941. Magyar Közigazgatás, 1. 76 – 93.
- HORNYIK M. 1985: A Délbácska története (1920-1929). Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- KOGUTOWICZ K. 1922: Osztrák vélemény a Monarchia geográfiai alapjairól. – Föld és Ember, I. évf. 2. sz. 97-104.
- KOCSIS K. 1989: Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján. Debrecen. Studia Geographica, No. 6. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kiadványa.
- KÓKAI S. 2010: A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke.
- JUHÁSZ P. 2020: Egy példa a népességcserére a Délvidék pusztulása a török háborúkban. – Létünk, 1. sz. 7-30.
- MARUZSA Z. 2008: A Vajdaság, mint történeti régió. Közép-európai Közlemények, 1. 71-79.
- MÁK F. 2013: Magyarok a Vajdaságban, 1918-1945. Kronológia. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- MENDÖL T. 1939: Az új települési rend. In: DOMANOVSKY S. (szerk.) Magyar művelődéstörténet, IV. kötet. Barokk és felvilágosodás, Budapest, 167 – 189.
- MIRNICS K. 2000: A vajdasági magyar népesség fejlődésének fő vonulatai napjainkig. In: GÁBRITYNÉ MOLNÁR I. – MIRNICS ZS. (szerk.) Vajdasági marasztaló. MTT Könyvtár 3. Szabadka.
- NAGY I. (szerk.) 2007: Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Népszámlálás 1870: A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején vlégrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Pest, 1871.
- PAPP Á. 1997: A Délvidék magyar újratelepítése 1699 és 1945 között. – Létünk, 27. 3-4. 308-331.

- PORTMANN, M. 2016: 'Ethnic clensing' in peace time? Yugoslav/Serb colonization projects in Vojvodina in the twentieth century. – Journal of Genocide Research, 18. 4. 447-462.
- PRINZ GY. – CHOLNOKY J. – TELEKI P. – BARTUCZ L. é. n.: Magyar föld, Magyar faj. PRINZ GYULA é. n. Magyar földrajz III. kötet. Az államföldrajzi kép. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 494 p.
- SAJTI E. (szerk.) 1989: Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör, Szeged.
- SAJTI E. 2004: Impériumváltások, revízió, kisebbségek. Magyarok Jugoszláviában, 1917 – 1948. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SZÁNTAY A. 2008: Regionális igazgatás a 18. századi Magyarországon. – Történelmi Szemle L. évf. 1. sz. 313-333.
- SZÉCHENYI I. 1848: A magyar közlekedési ügy rendezéséről. Pozsony, Belnay.
- THIRRING G. 1938: Magyarország népessége II. József korában. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- VARGA J. J. 1991: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk.”. – Századok, 125. évf. 1 – 2. szám, 449 – 488.

Reményi Péter⁸

A Vajdaság városhálózatának népességszám-változása a 2020-as évek elején⁹

Vajdaság városhálózatára az elmúlt évtizedben a népességszám-csökkenés és a növekvő monocentrikusság volt jellemző. Ezek a folyamatok eltérően érintették a tartomány településeit. A 2022-es népszámlálás segítségével bemutatjuk Újvidék növekvő súlyát, a népességcsökkenés területi mintázatát és a városhálózatban bekövetkező változásokat, ahol Szabadka és a Tiszamente további teret veszít Újvidék agglomerációjával szemben.

Kulcsszavak: városhálózat, népességszám

JEL-kód: J11

The population change of the city network of Vojvodina in the early 2020s

Vojvodina Autonomous Region has been a multicultural frontier zone between Hungarian and Serbian ethnic and political landscapes for centuries. The multiple territorial changes during the 20th century influenced significantly – among others – the development of urban centers in Vojvodina. Currently serious demographic decline characterizes the northern Serbian province, similar to what can be observed throughout the region. Both low fertility rates and a negative migration balance contribute to the substantial decrease of population which is among the most important factors affecting the recent development trends of urban areas. The urban network of Vojvodina has been characterized by population decline and increasing monocentricity over the last decade. These processes have influenced the municipalities of the province differently. 2022 census data is used to illustrate the growing importance of Novi Sad and changes in the urban network, where Subotica and the Tisza region are losing further ground to the agglomeration of Novi Sad and the Novi Sad-Beograd axis. Furthermore, quantitative analysis is used to describe the spatial patterns of population decline, where borderside regions, as well as municipalities with higher ethnic Hungarian population are declining with a faster rate. In the former it is the consequence of an unfavorable location while at the latter the ageing of Hungarian population.

Keywords: urban network, population

JEL-code: J11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.22>

1. Bevezetés

Mint minden település- és városhálózat esetében, úgy a Vajdaság kapcsán is meghatározó tényezőt jelentenek a természetföldrajzi alapok (domborzat, vizek, talajok, stb.), melyek az elsősorú telepítő tényezőkként jelennek meg. A Vajdaság legnagyobb, alföldi részén ezek közül a felszíni vizekhez való viszony a legfontosabb, míg a Szerémségi területeken ehhez jön a domborzat szerepe. A történeti folyamatok (impériumváltások, háborús pusztítások, hosszan tartó békés időszakok, stb.) jelentik a városhálózatot formáló második nagy csoportot, amely a Vajdaság esetében számos történelmi korszakban bírt kiemelkedő jelentőséggel az elmúlt századokban (török háborúk pusztításai, bevándorlások, birodalmi határhelyzet, kapitalista mezőgazdaság forradalma, történelmi Magyarország szétesése, két jugoszláv állam születése és bukása...). Harmadik csoportként a jelenkori társadalmi-gazdasági-politikai változásokat

⁸ tudományos munkatárs, KRTK/RKI/Dunántúli Tudományos Osztály; egyetemi docens, PTE/TTK/FFI/Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszéke

⁹ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

(demográfiai, etnikai változások, poszt szocialista gazdasági átalakulás, tőkebefektetések, Szerbia európai integrációja, stb.) azonosíthatjuk, melyek történelmi jelentőségét csak az utókor fogja eldönteni, de az egyre gyorsabban változó világunkban a ma lakossága számára talán a legfontosabb befolyásoló tényezőket jelentik. Az első két csoport Vajdaság városhálózatára gyakorolt hatásáról számos munka született már (Nagy (szerk.) 2007; Léphaft–Reményi, 2014; Tosić. 2009; Živanović et al., 2019), ahol részletkérdésekre ugyan folyamatosan születnek új és fontos válaszok, de a nagy folyamatokat alapvetően ismerjük. A recens folyamatok eredményeinek számbavétele viszont időről időre elkerülhetetlen, amire az ideális időpontokat a tízévente lebonyolított népszámlálások jelölik ki. Jelen rövid írásunkat is ez motiválta, a folyamatosan megjelenő 2022-es szerbiai népszámlálás vajdasági városhálózatra vonatkozó demográfiai eredményeit igyekszünk számba venni és egyszerű eszközökkel azokat elemezni-magyarázni. Mivel a népszámlálási eredmények publikálása messze nem teljes még, az elemzésünk sem lehet minden részletre kiterjedő, ugyanakkor az első eredmények rögzítését és vizsgálatát fontos feladatnak tartjuk egy olyan térségben, mely a magyar nemzet-, kül-, gazdaság- és geopolitika egyik kiemelt iránya napjainkban.

2. Módszerek

Munkánkban alapvetően kvantitatív eszköztárral dolgoztunk. Vizsgálataink elsőszámú forrásaként a 2022-es szerbiai népszámlálás 2023. május 25-én publikált első települési szintű adatai szolgálnak (RZS 2023a). Ezt egészítik ki az április 28-án publikált első községi szintű adatok (RZS 2023b). A 2022-es adatokat korábbi – mindenek előtt a 2011-es – népszámlálások adataival (RZS 2012a, RZS 2012b) összehasonlítva elemeztük a lakosságszám-változást, mely a városok dinamizmusának jó fokmérője lehet. Mindezt összevetettük a városok saját községi adataival, a Vajdaság Autonóm Tartomány és Szerbia hasonló adataival, hogy a relatív változásokat is feltárhassuk.

A települések rendszerbe szerveződésének egyik sokat használt mutatója a rang-nagyság elemzés, melyet szintén elvégeztünk mind Szerbiára, mind külön a Vajdaságra és korábbi hasonló elemzésekkel is összevetettük, hogy lássuk az eloszlás változását. Az Auerbach által megfogalmazott rang-nagyság vizsgálatot (Haggett, 2006; Cséfalvay, 1994) a településhálózat arányos fejlődésének elemzésére szokás használni, ahol a zavartalanul fejlődött rendszer szabályos görbét alkot. Elméletben azt a városhálózatot tartjuk optimálisnak, ahol az egyes városok lakosságszáma annyira része a legnépesebb városénak, ahányadik helyen található a lakosságszám-szerinti sorrendben. Az ettől való eltérések a városhálózat különböző zavarait, aránytalanságait jelölik. Legjellemzőbb eset, amikor a legnagyobb város (általában a főváros) sokkal nagyobb, mint az öt követő település, ez az ú. n. primate-city jelenség (ez a helyzet Magyarországon is). Ennek fordítottja is előfordul, amikor több közel azonos méretű város található a rangsor elején (erre hasonlít pl. Olaszország vagy az Egyesült Államok településhálózata).

Végül soron az index fontos és könnyen összehasonlítható információkat nyújt a városhálózatok vizsgálatához. Elsősorban az egy-, illetve többközpontúsággal, valamint a városhálózatok belső arányainak megértésével kapcsolatban használható és az alábbi matematikai képlettel számolható:

$$N_{(n)} = \frac{N_{(1)}}{R_{(n)}}, \quad \text{ahol:}$$

$N_{(n)}$ =a városok sorában n-edik helyet elfoglaló város lakossága,

$N_{(1)}$ =a legnagyobb város lakossága,

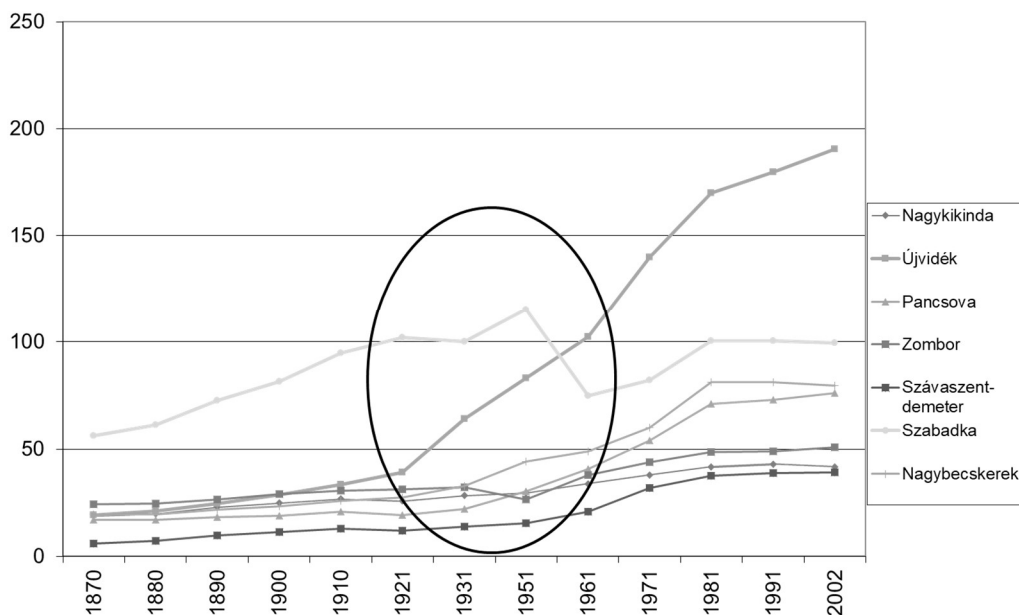
$R_{(n)}$ =az n-edik város rangja, a sorrendben elfoglalt helye (Cséfalvay, 1994).

3. A vajdasági városhálózat a 20. században

Ahogy korábban már említettük, nem kívánunk átfogó vajdasági városhálózat-elemzést írni, ugyanakkor a 21. századi folyamatok megértéséhez a történeti kontextus pár fontosabb csomópontját rögzíteni szükséges.

Az első világháborút lezáró szerződés új területi rendszert alakított ki a térségben is, a városhálózat fejlődésének így az egyik legfontosabb tényezője az impériumváltás lett. Ennek egyik eleme demográfiai, az új határok által szabdaltnak térben etnikai alapú migrációk zajlottak (pl.: optáció), majd a délszláv állam tudatos telepítési politikát is folytatott az újonnan megszerzett területeken, melyet korábbi lakosainak egy része el is hagyott (Gábrity, 2008).

A vándorlások mellett az impériumváltás fontos következménye a határok és az uralmi terek változása, mely a városok helyzeti energiáit is alapvetően változtatta meg. A korábban központi helyen fekvő, fontos közlekedési korridorok metszéspontjában található, alapvetően magyar kultúrájú Szabadka (Subotica), mely a kárpát-medencei városhálózat integráns és fontos részét képezte határhelyzetbe került. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás szerint messze a legnépesebb vajdasági város, mely lakosságát tekintve közel azonos nagyságú – 90 ezer fő felett – volt ekkor, mint Zágráb (Zagreb) – 108 ezer fő és Belgrád (Beograd) – 111 ezer fő (Краљевина, 1932) fejlődésében a határváltozás komoly törést jelentett, melyet plasztikusan mutat a lakosság szám történeti alakulása is.

1. ábra: Vajdasági városi központok lakosság szám-változásai 1870-2002 között a népszámlálások alapján

(Fontos megjegyezni, hogy Szabadka népességének 1950-es évekbeli nagy visszaesése jelentős részben adminisztratív átszervezés következménye, az addig Szabadka város részét képező több lakott hely is önálló településsé vált Szabadka községén belül)

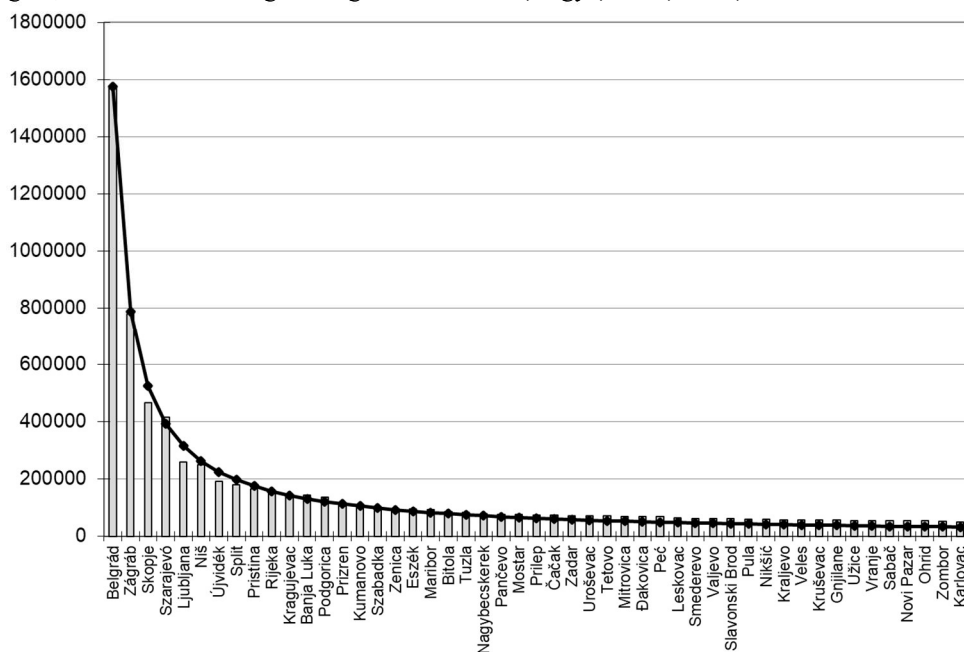
Fig 1 Population change of urban centers in Vojvodina from 1870 to 2002 based on censuses

Ezzel párhuzamosan vajdasági vezető várossá minden tekintetben Újvidék (Novi Sad) vált, amely közel megötszörözte lakosságát száz év alatt. Az 1921 óta töretlenül gyarapodó lakosság a nagyfokú bevándorlásnak köszönhető, melyet az állami telepítéspolitikája is támogatott. Újvidék adminisztratív központtá tétele, központi iparfejlesztése ehhez mind hozzájárult. 1929-ben a Dunai Bánság székhelye lett, majd 1945-től a Vajdaság fővárosa (úgy, hogy népessége még

ekkor is alatta marad Szabadkának), mindenekelőtt Vajdaságon belüli központi fekvése, az új állam központjához (Belgrád) való közelsége és nem utolsósorban kevésbé magyar jellege miatt. Megfigyelhető ugyanakkor a két emblemikus város fejlődésének alakulása mellett az is, hogy a határhoz közel fekvő három nagyváros (Zombor/Sombor, Szabadka és Nagyikinda/Kikinda), ha nem is ugyanolyan mértékben, de azonos sorsban osztozik, ami a fejlődésük relatív lassulásával összefüggésbe hozható demográfiai stagnálással jellemezhető.

Velük szemben a délebbi fekvésű, ezáltal a határmódosítások következtében a korábbi kedvezőtlen határmenti helyzetből központibb elhelyezkedésűvé vált Újvidék, Nagybecskerek (Zrenjanin), Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) és Pancsova (Pančevo) lényegesen gyorsabb népességnövekedést tudhat maga mögött, mely dinamikusabb fejlődésre utal. Esetükben a szerb lakosság aránya is magasabb volt, hiszen közelebb lévén az 1921 előtti szerb-magyar határhoz a frontier-jelleg is jobban érvényesült és a korábban periferikus fekvésű szerb főváros közelsége is erősítette a fenti folyamatokat. A délszláv államban a Vajdaság többszörösen kedvezőtlen helyzetbe került, amennyiben a szerb elit a magyar és német kisebbség dominanciáját igyekezett megtörni többek között közigazgatási, jogi, gazdasági, pénzügyi eszközökkel (Nagy (szerk.) 2007). Ennek demográfiai következményei (emigráció és szerb betelepítés) éppúgy kedvezőtlenül érintették a vajdasági településeket, mint a gazdasági-pénzügyiek (magasabb adók).

A második világháború ismét demográfiai katasztrófák sorozatát hozta, úgy a háború maga, mint az újabb többszörös impériumváltások nagyfokú, etnikailag meghatározott átalakulásokat okoztak. Az etnikai tisztogatások, deportálások, ki-, be-, majd visszatelepítések a 40-es évek végéig tartottak. Az ezt követő szocialista városfejlődés a maga sajátos logikája mentén hatott a településekre. Erőltetett iparosítás, szocialista modernizáció, lakáspolitikai, villamosítás, az urbanizáció felerősödése jellemezték a 20. század második felét. A szocialista Jugoszlávia városhálózata az ideálshoz közeli rang-nagyság eloszlást mutatott, melyben a városok jelentős népességnövekedést könyvelhettek el. Ez a Vajdaság városhálózatát is érintette, ugyanakkor a 70-es évekig a tartományban az állami beruházások aránya alacsonyabb volt az országos átlagnál, fő feladata a mezőgazdasági termelés volt (Nagy (szerk.) 2007).

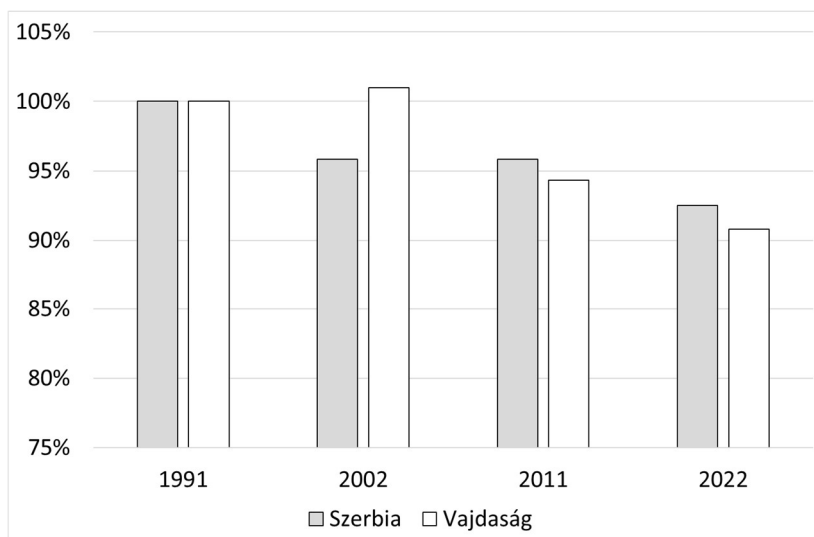

2. ábra: Jugoszlávia városhálózatának rang-nagyság eloszlása 1991-ben

Fig 2 Rank-size distribution of Yugoslavia's urban centers in 1991

Jugoszlávia felbomlása a Vajdaság városhálózatára és demográfiájára közvetett hatással volt. A direkt fegyveres konfliktusok nem érintették, ugyanakkor a magyarság emigrációjának a háborúk újabb lökést adtak. Ezzel párhuzamosan megindult a Belgrád fennhatósága alól kikerülő területek szerb lakosságának Vajdaságba költözése, ami a 20. század harmadik jelentősebb betelepülési hullámát hozta és tovább homogenizálta a lakosság etnikai összetételét. A kisebb államterület kevesebb városa között a vajdasági városok viszont emelkedni tudtak a relatív hierarchia tekintetében, amiből legtöbbet Újvidék profitált, Szerbia második legjelentősebb városává vált.

A 21. század egyik komoly szerbiai és közép-európai problémája a demográfiai válság, mely egyszerre következménye az emigrációnak és a negatív természetes szaporodásnak. Ennek következtében mind Szerbia, mind azon belül a Vajdaság lakossága is csökkenő tendenciát mutat. Ez az a demográfiai keret, amiben a vajdasági városok működnek (3. ábra).

3. ábra: Szerbia és a Vajdaság lakosságának változása (1991=100)

Fig 3 Population change of Serbia and Vojvodina (1991=100)

4. Szerbia településhálózatának alapadatai a 2022-es népszámlálás alapján

Szerbia településhálózatának jogi-adminisztratív felépítése eltér a magyarétól. A községek/városok (melyek a magyar járásokkal összehasonlítható méretű területi egységek és kevés kivételtől eltekintve több települést foglalnak magukba) jelentik a helyi önkormányzatiság fő területi szintjét. Ebből a Koszovó nélküli Szerbiában összesen 145 található (117 község és 28 város), a Vajdaságban ebből 45 (37 község és 8 város), utóbbiak a teljes állomány 32% és 29%-át jelentik, ami hasonló Vajdaság Szerbián belüli területi (28%) és népességi (26%) súlyához.

A községeken/városokon belül többnyire egy központi település és annak közvetlen vidéki vonzáskörzete található, melyek önálló lakott helyek, magyar terminológia alapján települések, melyek szintén lehetnek városiak és vidékiek. Ezek a városok statisztikai értelemben számítanak városoknak, sok esetben méretük mindössze egy nagyobb faluval egyenlő, míg Szerbia 28 városa jogi és demográfiai értelemben is az, többnyire adminisztratív funkciókkal is rendelkeznek, pl. körzetközpontok.

1. táblázat: Szerbia 10 legnagyobb városának lakossága 2011-ben és 2022-ben

Table 1 Population of the ten largest urban centers in Serbia in 2011 and 2022

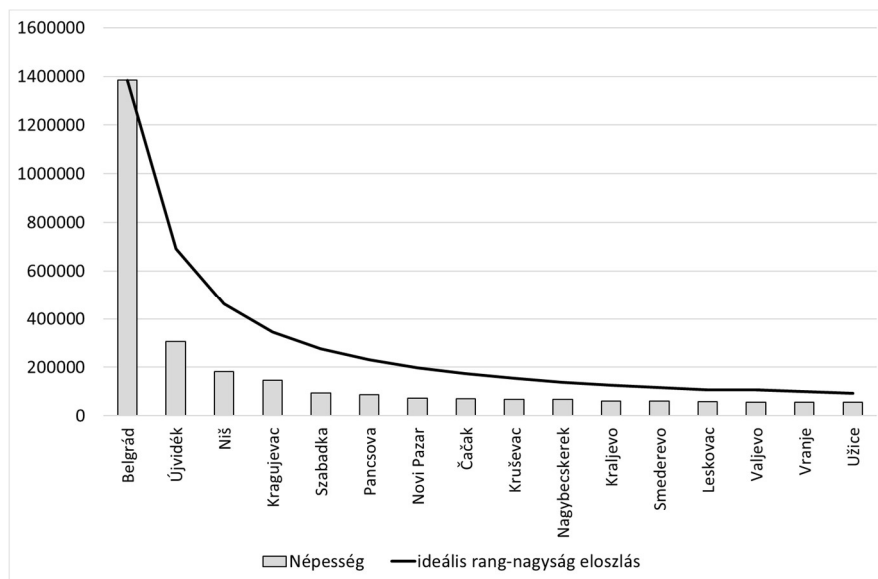
város	lakosság 2022	lakosság 2011	2022-2011	2022 a 2011 százalékában
Belgrád	138 3875	1 233 796	150 079	112,2%
Újvidék	306 702	277 522	29 180	110,5%
Niš	182 797	187 544	-4 747	97,5%
Kragujevac	146 315	150 835	-4 520	97,0%
Szabadka	94 228	105 681	-11 453	89,2%
Leskovac	58 338	60 246	-1 908	96,8%
Pancsova	86 408	76 203	10 205	113,4%
Kruševac	68 119	73 316	-5 197	92,9%
Kraljevo	61 490	64 175	-2 685	95,8%
Novi Pazar	71 462	66 527	4 935	107,4%

Forrás: RZS 2012a és RZS 2023a A városok itt funkcionális értelemben szerepelnek, azaz az egymással összenőtt városias települések együtt (pl.: Szabadka és Palics (Palić) egyben).

Szerbia városhálózata Jugoszlávia felbomlását követően kimondottan monocentrikus lett, ahol az egykori szövetségi főváros túlméretezetté vált az elvesztett területek, lakosság és ellenpólus- városok következtében. Szerbia lakosságának 16,5%-a élt Belgrádban 2011-ben, szemben pl. az 1948-as hét (Živanović et al., 2019) avagy az 1991-es 11,5%-kal. Ha nemcsak Szerbia, hanem teljes Jugoszlávia lakosságához viszonyítunk akkor a lakosság kevesebb, mint 5%-a élt a fővárosban 1991-ben.

Ez a monocentrikusság az elmúlt évtizedben tovább növekedett, amennyiben Belgrád népességének növekedési üteme meghaladta a legtöbb nagyvárosét, melyek közül a fővároson kívül mindössze Újvidék, Pancsova és Novi Pazar tudta ténylegesen is növelni a lakosságát (egy jelentős ütemben csökkenő lakosságszámú országban). Jelenleg Belgrádban él Szerbia lakosságának közel 21%-a, amiben a 10 év alatti 150 ezres (12%-os) növekedés mellett a legfontosabb faktor az ország lakosságának több, mint fél millió (7,5%-os) népességvesztése.

Az ország városi térszerkezetére a demográfiai válság kevésbé hatott, a városi, nagyvárosi települések elhelyezkedése hasonló. A legnagyobb városok hagyományos központoknak tekinthetők, a Szandzsák történelmi székhelyét, Novi Pazart leszámítva az ország észak-déli stratégiai tengelye mentén helyezkednek el (Szabadka, Újvidék, Belgrád, Kragujevac, Niš, Leskovac). Az 1991-es népszámlálási viszonyokhoz képest nincs igazán jelentős, strukturális átrendeződés. A hat legnagyobb város sorrendje változatlan az elmúlt három évtizedben, Novi Pazar gyors népességnövekedése (több, mint 40%) repíti a szandzsáki települést a tíz legnagyobb város közé.

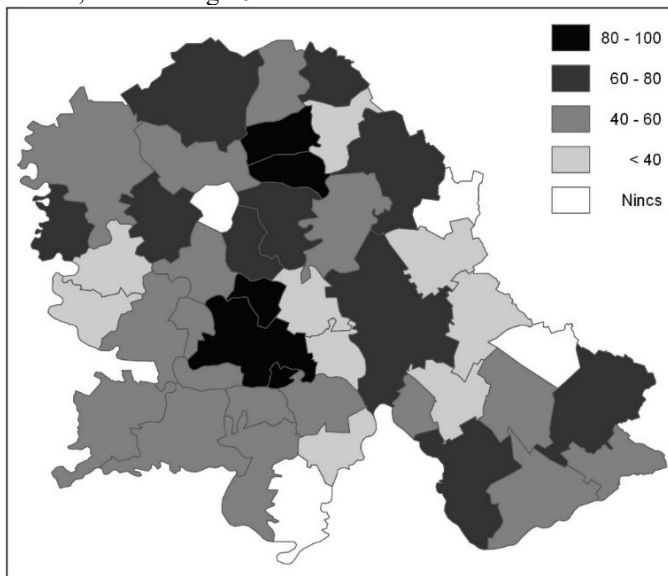

4. ábra: Szerbia városainak rang-nagyság eloszlása 2022-ben (forrás: RZS 2023a)

Fig 4 Rank-size distribution of urban centers in Serbia in 2022

5. Vajdaság településhálózata

A Vajdaságban a 2022-es népszámlálás idején 52 statisztikai értelemben városnak tekinthető település volt. Ezek többnyire az egyes községek/városok központi települései, de néhány község esetében több városi települést is megfigyelhetünk (pl.: Ada – Ada és Mohol (Mol), Kúla (Kula) – Cservenka (Crvenka) és Kúla, vagy az Újvidék külvárosaiként funkcionáló Futak (Futog), Pétervárad (Petrovaradin) és Kamanc (Sremska Kamenica). A méretbeli eltérések nagyok, Szerbia második legnagyobb városával Újvidékkal szemben Módos (Jaša Tomić) lakossága 2000 fő alatti, a különbség 162-szeres.

5. ábra: A városi népesség aránya (%) Vajdaság községeiben/városaiban 2022-ben

Fig 5 Share of urban population in the towns and municipalities of Vojvodina in 2022

Forrás: RZS 2023a, kartográfia: Szabó Tamás

A városi népesség községen belüli arányában is nagy szórás figyelhető meg. Extrém eset Karlóca (Sremski Karlovci), ahol a község mindössze egy települést tartalmaz, Karlóca városát, így a község lakossága teljes egészében városi. Rajta kívül is 80% feletti Újvidék, Temerin, Zenta (Senta) és Ada községben a városi lakosok aránya (5. ábra). Utóbbiak esetében az Alföld magyarországi részein is jellemző tanyás-mezővárosi településstruktúra okozza a magas arányt, míg Újvidék esetében Szerbia második legnagyobb városának népessége emeli 80% fölé az arányt.

A skála másik végén a városi népességgel nem rendelkező községek találhatók (Kishegyes/Mali Idos, Magyarsernye/Nova Crnja, Zichyfalva/Plandiste, Petyince/Pecinci). Közös jellemzőjük az agrár-jelleg, az alacsony népsűrűség, Petyince kivételével a kései (18. századi) telepítés vagy újraterelítés. Negyven százalék alatti városi lakosságot találunk még néhány bánáti, alsó-tisza-vidéki és dunamenti községben is, ahol vagy a természeti viszonyok nem kedveztek nagyobb városi népesség kialakulásának, vagy a helyzeti energiák nem elégségesek, de szerepet játszhatott a második világháború után a németiség kitelepítése is.

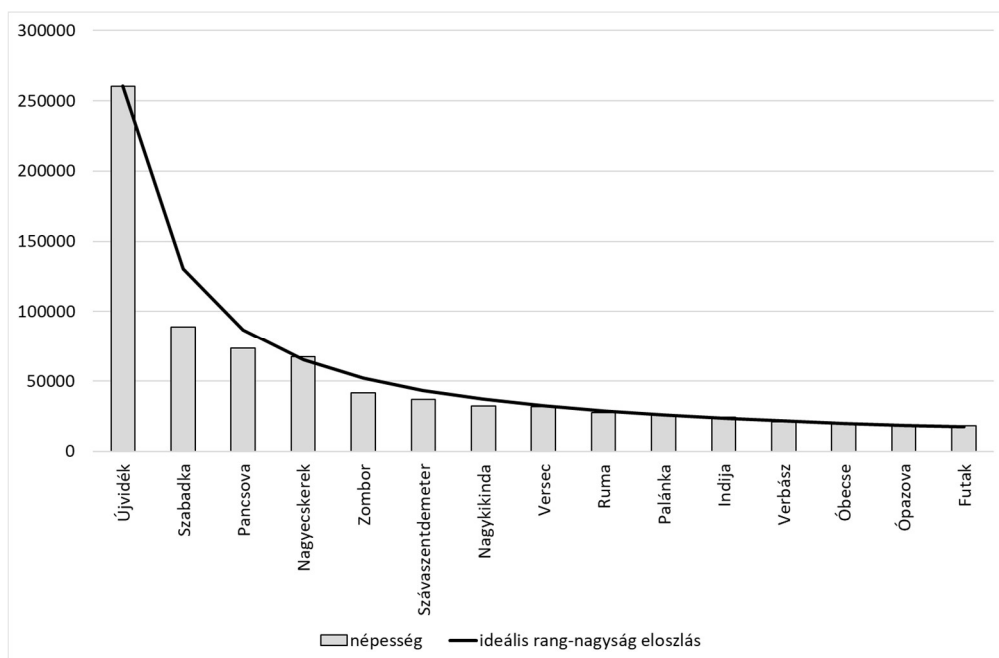
2. táblázat: Vajdaság 10 legnagyobb települése 2022-ben és népességük alakulása 1991–2022 között a népszámlálások alapján

Table 2 Ten largest urban centers in Vojvodina in 2022 and their population change from 1991 to 2022 based on censuses

Település	1991	2001	2011	2022
Újvidék	179626 (211279)	191405 (234151)	250439 (277522)	260438 (306702)
Szabadka	100386	99981	97910	88752
Pancsova	72793	77087	76203	73401
Nagybecskerek	81316	79773	76511	67129
Zombor	48993	51471	47623	41814
Szávaszentdemeter	38834	39084	37751	36764
Nagykikinda	43051	41935	38065	32084
Versec (Vršac)	36885	36623	36040	31946
Ruma	28582	32229	30076	27747
Palánka (Bačka Palanka)	26780	29449	28239	25476

Forrás: RZS 2023a. A városok itt adminisztratív értelemben szerepelnek, azaz a jogilag önálló települések külön (pl.: Szabadka és Palics külön), Újvidéknél zárójelben a funkcionális értelemben vett város lakosságát (Újvidék, Futak, Kamanc és Pétervárad együtt).

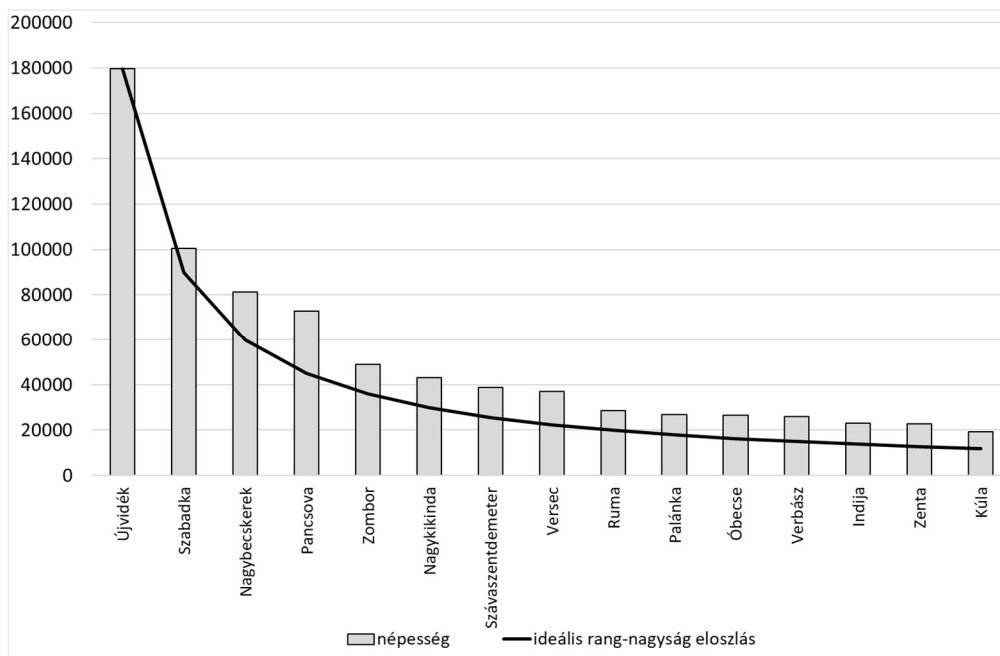
A városok lélekszáma Szerbiához hasonlóan a tartományban is csökkenő pályán mozog (2. táblázat). A 2011 és 2022 közötti évtizedben mindössze Újvidék, Pétervárad és Kamanc tudta népességszámát abszolút értékben növelni. Mindhárom település az újvidéki agglomeráció része. Nem sokkal kedvezőbb a helyzet, ha nagyobb időintervallumot tekintünk. Az utolsó, 1991-es, jugoszláv népszámlálás óta eltelt három évtized alatt a pozitív változás a tágabban vett újvidéki vonzáskörzet városait (Újvidék, Pétervárad, Kamanc, Futak, Temerin), az Újvidék–Belgrád tengelyt (Karlóca, Indija/Indija, Ópazova/Stara Pazova), valamint a lassan Belgrád elővárosává váló Pancsovát érintette csak. Vajdaság többi városának lakossága csökkent az elmúlt harminc évben, még akkor is, ha számos közülük az 1991–2001 időintervallumban jelentős népességnövekedést könyvelhetett el, mindenekelőtt a többi önállóvá váló egykori jugoszláv tagköztársaságból bevándorló, elsősorban szerb lakosságnak köszönhetően (pl.: Zombor, Ruma, Sid/Sid...). Ez a tendencia azonban már a 2011-es népszámlálás idejére megfordult, az azóta eltelt évtizedben pedig tovább erősödött.

6. ábra: Vajdaság városainak rang-nagyság eloszlása 2022-ben (forrás: RZS 2023a)
Fig 6 Rank-size distribution of urban centers in Vojvodina in 2022

Vajdaságban is megfigyelhető a városhálózat növekvő monocentrikussága, de az értékei még nem érik el a szerbiai mutatókat. 1991-ben Újvidéken élt a tartomány lakosságának 8,9%-a, amely érték évtizedről évtizedre folyamatosan nőtt (2001 – 9,5%, 2011 – 13%, 2022 – 15%), a legnagyobb ugrást 2001 és 2011 között produkálta. Ennek okai között találjuk a tartomány népességének csökkenését (2001 és 2011 között több, mint 115 ezer, 2011 és 2022 között több, mint 175 ezer fővel csökkent a lakosság) és Újvidék növekvő népességszámát (2001 és 2011 között mintegy 60 ezer (!), 2011 és 2022 pedig további mintegy 10 ezer fővel nőtt a lakosság), melyet túlnyomóan a bevándorlás határoz meg.

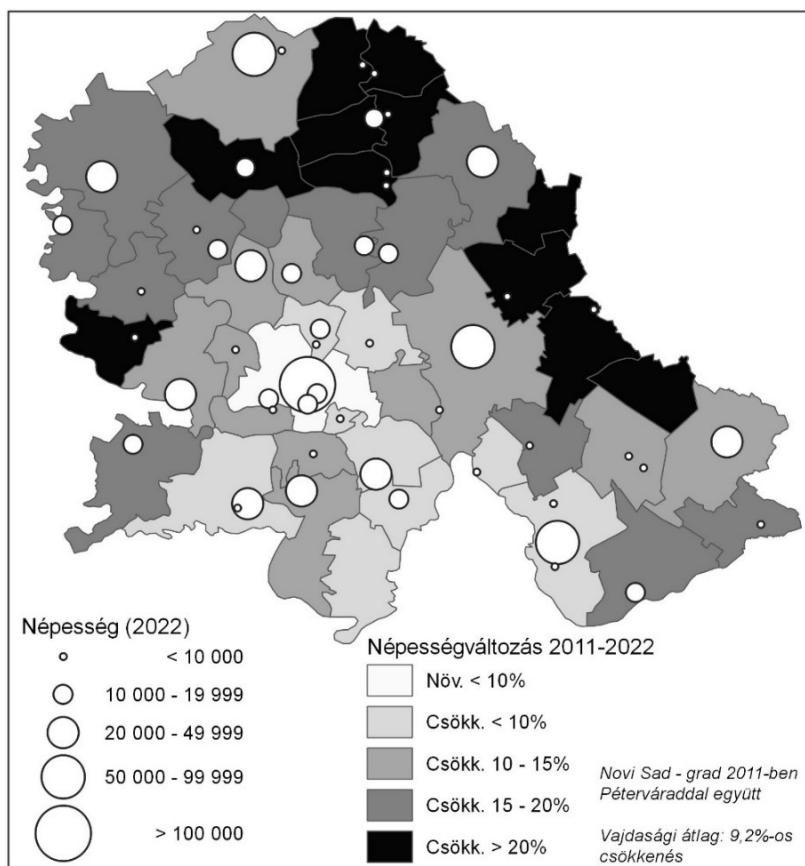
Az 1991-es vajdasági rang-nagyság eloszlás ugyanakkor azt mutatja, hogy a tartomány ekkor nemhogy kiegyensúlyozott, policentrikus városhálózattal rendelkezett, de a székhely népessége még el is maradt a többi város méretéből fakadó elvárásoktól (7. ábra).

7. ábra: Vajdaság városainak rang-nagyság eloszlása 1991-ben

Fig 7. Rank-size distribution of urban centers in Vojvodina in 1991

A fentiek mellett a rang-nagyság eloszlásban egy fontos különbség is megfigyelhető, nevezetesen, hogy a szerbiai városhálózat monocentrikussága esetén a főváros lakosságszámához képest minden rang-kategóriában hiányoznak a megfelelő méretű városok, azaz a makroregionális és regionális központok is lényegesen kisebbek, mint az ideális lenne (4. ábra). Ezzel szemben Vajdaság városhálózatából egy igazi ellenpólus hiányzik (6. ábra). A második-harmadik helyen álló Szabadka és Pancsova nem tud lépést tartani Újvidék növekedésével, utóbbi ráadásul funkcionális értelemben is inkább Belgrád elővárosává válik, semmint Újvidék ellenpólusává fejlődne. Előbbi pályája kapcsán visszautalhatunk a korábban már említett határmenti helyzetére ugyanúgy, mint a tovább zsugorodó délvidéki magyarságra (2011 és 2022 között mintegy 70 000 fővel csökkent a létszámuk), mely a 21. századra az egyértelmű központjukká váló (Léphaft–Reményi 2014) második legnagyobb vajdasági várost is kedvezőtlenül érintette. Szabadka város három évtized alatt lakosságának mintegy 12%-át veszítette el, míg ugyanezen időszakban Újvidék 45%-kal növelte sajátját. Ebben Szabadka esetében kétségtelenül fontos és számunkra kedvezőtlen változást jelent az elmúlt évtizedben mért, tartományi szinten mintegy 70 000 fővel csökkenő magyarság létszáma, mely a szabadkai község városai (Szabadka és Palics) esetében közel 10 000 fős csökkenést jelent 2011 és 2022 között (miközben ugyanezen települések lakosság száma összesen mintegy 11 500 fővel csökkent a fenti időszakban, azaz a csökkenés jelentős részben a magyarsághoz kötődik).

8. ábra. Vajdaság községeinek/városainak népességszám-változása 2011 és 2022 között, valamint a városok népessége 2022-ben

Fig 8 Population change of towns/municipalities in Vojvodina from 2011 to 2022 and the 2022 population of the urban centers

forrás: RZS 2012a és RZS 2023a, kartográfia: Szabó Tamás

Szabadka város lakosságának csökkenése a 2011–22-es időszakban nem tér el a vajdasági lakosság csökkenési ütemétől, hozta a tartományi átlagot. A néhány növekedést megelő városon kívül csak a korábban már említett újvidéki és belgrádi vonzáskörzet valamint az őket összekötő tengely további városai tudták relatív súlyukat növelni (lassabban csökkent népességük, mint a tartományé). Ilyenek a korábban említett növekvők mellett még Zsablya (Žabalj), Ópáva (Opava), Beocsin (Beočin), illetve a szerémségi városok egy része. Ezzel szemben a legnagyobb csökkenést, ezáltal súlyvesztést elszenvedő városok közt felülreprezentáltak a jelentős magyar kisebbséggel rendelkezők. A képzeletbeli dobogó fokait Palics, Zenta és Csóka (Čoka) foglalják el, akik lakosságuk minimum ötödét elvesztették egy évtized alatt.

Hasonló kép rajzolódik ki, ha nem csak a statisztikai értelemben városi településeket, hanem az összes községet tekintjük. A népességszám csökkenése Újvidék város kivételével minden községre jellemző volt az elmúlt évtizedben (8. ábra). A csökkenés mértéke leginkább a térszerkezeti helytől függött: a Belgrád városát keletről és nyugatról övező községek, Újvidék vonzáskörzete és Szávaszentdemeter lakossága csökkent a vajdasági átlagnál kisebb mértékben, azaz relatív súlyuk a tartomány népességén belül nőni tudott. A legnagyobb csökkenés két jól kivehető térségre volt jellemző. Egyrészt a Bánát román határ menti, rurális, szegény, a nagyobb városoktól viszonylag távol eső községei (Zichyfalva, Magyarcsérnye, Bégaszentgyörgy/Žitište, Torontálszécsány/Sečanj), amelyek térszerkezeti helyzete kedvezőtlen, hasonló az elnéptelenedő

kelet-szerbiai területekéhez. A másik nagy csoport sajnálatos módon a magyarság hagyományos, Tisza menti, észak-bácskai településterületéhez kötődik (Törökkanizsa/Novi Kneževac, Ada, Zenta, Csóka, Magyarkanizsa/Kanjiža, Topolya/Bačka Topola). Itt nem beszélhetünk a bánátihoz hasonló kedvezőtlen térszerkezeti helyzetről, a korösszetétel és az elvándorlás viszont nem kedvez a demográfiai folyamatoknak. Ezt a húsz százalék feletti csökkenést elszenvedő „magot” félkörben keretezi délről egy még mindig a tartományi átlag közel kétszeresével csökkenő népességű zóna Zombortól Nagyikindáig. Tulajdonképpen Szabadka 12,4%-os népességvesztése ugyan a tartományi átlagot meghaladja, de közvetlen környezetében mégis pozitív anomáliát jelent.

Összegzés

Vajdaság városhálózata az elmúlt évszázad alatt folyamatos átalakuláson ment keresztül, melynek betetőzésének tűnik az elmúlt évtized demográfiai változása. Vajdaság délszláv államhoz kerülése átalakította a települési dinamikákat, felértékelte Újvidéket, a Belgrádhoz közeli és Szerémségi városokat, melyek korábbi határhelyzetű alacsony népességű településekből központi, dinamikus növekvő városokká váltak. Ezzel szemben a tartomány északi részének városai, melyek az első világháború előtti magyar településhálózat fontos, sok esetben a legnagyobb népességű elemei közé tartoztak az új uralmi viszonyok következtében határmenti helyzetbe kerültek.

Újvidék folyamatos népességnövekedése, mely adminisztratív, gazdasági és funkcionális bővüléssel is együtt jár, a tartomány policentrikus-jellegű városhálózatát monocentrikussá irányba változtatta, a többi vajdasági város nem volt képes lépést tartani vele. Az elmúlt évtizedben a tartomány városai közül kizárólag Újvidék város volt képes növelni lakosságát, ami mögött egy általános szerbiai demográfiai válság és fokozott külső és belső vándorlás is meghúzódik. Szerbiai perspektívában ez azt is jelenti, hogy Vajdaság legdinamikusabb városai a Belgrád–Újvidék tengely mentén és Szerbia két legnagyobb városa vonzáskörzetében találhatók.

A két nagyvárostól távolodva a városok és a községek demográfiai folyamatai egyre kedvezőtlenebbül alakulnak. Minden irányban fokozódik a népesedési válság csak egy-egy hagyományos központ (Szabadka és Szávaszentdemeter) szűkebb környezetéhez képest kedvezőbb mutatói képesek megtörni a mintázatot.

A magyarság számára további kedvezőtlen, a városi hierarchiát is érintő folyamat a tartomány fokozódó etnikai homogenizációja, melyben a magyarság létszáma és aránya folyamatosan csökken. Ez a magyarság területi elhelyezkedése következtében mindenképp az észak-vajdasági városok, arányaiban jelentősebb demográfiai válságát is jelenti, melyek Szabadkát leszámítva a legnagyobb ütemben csökkenő népességgel rendelkeznek.

Irodalomjegyzék

- Cséfalvay Z. 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Ikva Kiadó, Budapest, 366 p.
- Gábrity Molnár I. 2008: Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban. Közép-Európai Közlemények. 1:1. 74-85.
- Haggett P. 2006: Geográfia. Globális szintézis. Typotex kiadó, Budapest, 839 p.
- Краљевина Југославија дефинитивни резултати пописа становништва од 21 јануара 1921 год., Сарајево, Државна Штампарија, 1932
- Léphaft Á.–Reményi P. 2014: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban. Mediterrán és Balkán Fórum, 2. különszám. 76–87.
- Nagy I. (szerk) 2007: Vajdaság. MTA RKK–Dialóg–Campus, Budapest–Pécs, 575 p.
- RZS 2012a: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Национална Припадност, Подаци по општинама и градовима. Београд.
- RZS 2012b: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Старост И Пол, Подаци по насељима. Београд.

- RZS 2023a: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Национална Припадност, Подаци по општинама и градовима. Београд.
- RZS 2023b: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Старост И Пол, Подаци по насељима. Београд.
- Tosić, B. 2009: System of centers, the city of Belgrade and territorial organization of Serbia. Dela 31, 55–78.
- Živanović, Z., Tošić, B., Nikolić, T., Gatarić, D. 2019: Urban System in Serbia—The Factor in the Planning of Balanced Regional Development. Sustainability, 11, 4168.

Valentina Ivanič

Overcoming Regional Disparities in Serbia through Regional Innovation Systems at the NUTS II Level

Abstract

The objective of this research is to reveal and understand the strengths and weaknesses of the two groups of regional innovation systems in Serbia – those operating in Belgrade and Vojvodina region, with strong administrative capacity, and those operating in Šumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia, operating without administrative capacity at the regional level. Data were collected from existing databases, and interviews with members of the focus groups. The action research methodology was used also.

The findings show that regions without administrative capacity have RDAs with cooperative culture, more externally oriented, and more devoted to building economic software and economic orgware axis instead of the regions with administrative capacity. The mature RIS is present in the regions without administrative power in Serbia (Šumadija and Western Serbia, Southern and Eastern Serbia) in comparison to two NUTS II regions (Belgrade and Vojvodina region)

Keywords: regional disparities, regional system of innovation, culture, Serbia,

JEL code: 018, R58, Z1

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.23>

Introduction

The subject of this research is the analysis of the maturity of the systems on innovation at the regional level in Serbia. The conceptual and theoretical framework of this research is the Regional innovation system theory as well as Institutionalism.

The objective of this research is to reveal and understand the strengths and weaknesses of the two groups of regional innovation systems in Serbia – those operating in Belgrade and Vojvodina region, with strong administrative capacity, and those operating in Šumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia, operating without administrative capacity at the regional level. This article contributes to a better understanding of the role of informal institutions in RIS, formal institutions as well as regional development policies in Serbia.

RISs were conceptualized by Cooke et al. (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1997, p. 480) as a “collective order based on micro constitutional regulation,” and this general associational, cooperative, and trust-dependent character of RISs is what makes them valuable and interesting to learn. According to Asheim and Coenen, “The regional innovation system can be thought of as the institutional infrastructure supporting innovation within the production structure of a region” (Asheim & Coenen, 2005, p. 1177).

In the history of regional economic development theory, regional innovation systems have been thought of as key factors in reducing regional disparities in post-socialist economies (Radosevic, 2002). Regional innovation systems are fast becoming key instruments in low-coordinated societies and economies.

The trust which is at the heart of our explanation of low-coordinated societies, as well as economies, can be revealed and explained by using some of Hofstede's dimensions of culture. The definition of culture by Hofstede allows the application of this concept both to nations and regions, as well as to companies. Culture is defined as “a collective programming of the mind which distinguishes members of one group or category of people from another” (Hofstede, 2001:9).

The institutional environment of Western Balkan countries was observed as low-coordinated, marked by low degrees of cooperation and trust (Hofstede, 2001, p. 501), (Eriksen, „Institution Building in Central and Eastern Europe: Foreign Influences and Domestic Responses“, 2007). In such an environment, a participatory regional development policymaking approach such as smart specialization can serve to mitigate institutional asymmetries but is likely to face major

challenges, leading to an institutional smart specialization paradox (Lehmann, Benner, & Kapo, 2022, p. 2). It should be noted that some authors show how, in the past, smart specialization was mainly concerned with the development of the R&D infrastructure per se, instead of observing R&D infrastructure as just one of the types of regional infrastructure that forms the backbone of any regional development strategy (Radosevic & Ciampi Stančova, 2018), (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006).

Most studies in the field of regional development have been devised based on industrial location theories, with the general policy frameworks created to be reactive to shocks, with a sectoral approach, targeting lagging regions, based on exogenous investments and transfers, incentive schemes with subsidies and state aid, with focus on hard infrastructure and business aid, based only on supply-side policies, and top-down policy development, inherent for the old, classic regional development paradigm (Bachtler & Yuill, 2001).

Barquero structures the regional economic development around the scheme that covers the development of economic hardware, software, and orgware. In other words, the sequence of activities, policies and instruments that need to be undertaken in the scheme is clear: first you need hardware (computer), followed by software (regional development strategies, dense R&I infrastructure) and in the end at the time of networked society the key determinant of competitiveness is your position within the business network, therefore you need an orgware (ability to form partnerships) (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006, p. 17) Orgware stage emphasizes the capacity of governments to manage processes (governance) and develop both vertical and horizontal partnerships (Ivanić, 2010, p. 15). However, much uncertainty still exists about the relation between the economic hardware, software, and orgware.

Although some research has been carried out on regional development, the mechanism by which the sequence of activities, policies, and instruments that need to be undertaken in low-coordinated regions, in centralized countries, has not been established.

Moreover, Serbia has over 100 adopted strategies or strategic plans, which place it in the so-called “software” stage of economic development. The next step in Serbian economic development should be centred on more precise, short-term and medium-term plans inherent for the “orgware” stage of economic and social development. (Ivanic, 2020, p. 74). Very little is known about regional orgware, notably early-stage regional innovation systems in countries where the R&I system is centralized at the national level (Ranga, 2018). This paper seeks to remedy these problems by analyzing the examples of early-stage regional innovation systems

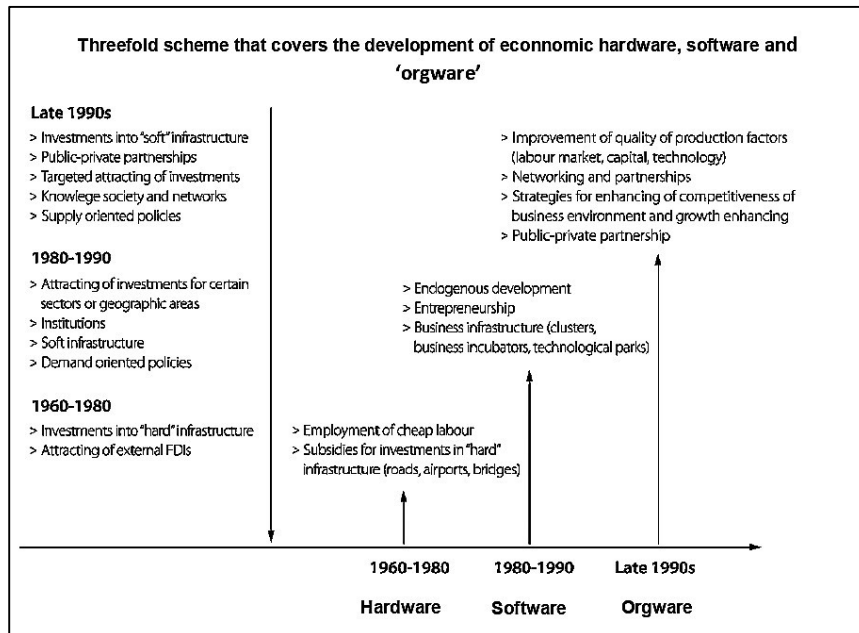

Figure 1. Development of economic hardware, software, and orgware

Source: author's work, adapted based on

(Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006), (Vázquez Barquero, 1998)

The key variables that will be observed as relevant to our research questions are dimensions of the societal culture of Serbia, research and development expenditure per region, GDP per capita, GVA per region, and type of regional development policies.

Based on the above-mentioned research questions the following hypothesis can be stated:

- 1) Regions with a cooperative culture, formal institutions marked by innovation-related policies strong collaboration networks, will exhibit a more mature regional innovation system
- 2) Regions with a competitive culture, formal institutions marked by adaptation-related policies, and reacting policies will exhibit a more early-stage regional innovation system.

In the following sections, an overview of relevant literature will be presented. Chapter Two begins by laying out the theoretical dimensions of the research. The third chapter is concerned with the methodology used in this research. The fourth section was dedicated to the data and analysis, while chapter five presents the findings of the research. Chapter Six presents the conclusions. In the end, recommendations for future research will be revealed and presented. Areas for future research are identified. Finally, the list of the references cited in this paper is presented.

Literature review

The theory of regional development has evolved, shaped by various disciplines and changing perspectives on regional economy, economic geography, sociology, and policy. In this article, we will analyze regional inequalities in Serbia, using Innovation, knowledge, and learning theory, especially its regional innovation perspective (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006). Also, we will observe inequalities in Serbia through the lens of the Institutionalist theory, notably by using its networks and trust perspectives.

In regional development theories, institutionalism highlights the importance of institutions (formal and informal) in shaping regional development trajectories (Amin, 2004), (Asheim & Coenen, 2005) (Bachtler & Yuill, 2001), (Benner, 2019), (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1998), (Fitjar & Rodriguez-Pose), (Keating, 2000), (Fritsch & Slavtchev, 2011), (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1998), (Eriksen, 2006), (Rodriguez-Pose, 2013), (Vázquez Barquero, 1998) (North, 1991).

Understanding the institutional context of a region is crucial for designing effective policies and strategies that promote sustainable and inclusive regional development (Amin, 2004), (Benner, 2019), (Gallego-Álvarez & Pucheta-Martínez, 2021).

In the neo-classical model, regional output growth is dependent upon the growth of three factors of production: capital stock, labour force, and technology (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006, p. 63). Regional output growth as suggested by the institutionalist and socio-economic theories is dependent upon the coordination of collective action in a social process of innovation, guided by intermediate institutions (Amin, 2004), (Asheim & Coenen, 2005), (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1997), (North, 1991), (Radosevic, 2002), (Potocnik, 2009) etc. Figure 2 below illustrates some of the main characteristics of the informal, and formal institutions and policies inherent in the strong versus weak regional system of innovation (hereinafter RIS).

	Informal institutions	Formal institutions	Policy
Strong RSI potential	Cooperative culture Associative learning disposition Change orientation Public-private consensus	Trustful labour relations Workplace cooperation Worker-welfare orientation Mentoring Externalisation Innovation	Inclusive Monitoring Delegation Consultative Networking
Weak RSI potential	Competitive culture Individualistic 'Not invented here' Conservative Public-private dissension	Antagonistic labour relations Workplace division 'Sweating' 'Sink or swim' Internalisation Adaptation	Exclusive Reacting Centralisation Authoritarian 'Stand-alone'

Figure 2. Elements for a Strong and weak regional system of Innovation (RSI)

Source: Adapted from (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1998), (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006)

The objectives of this research are to determine whether innovation systems at the regional level in Serbia are marked by strong or weak RSI potential. This research aims to shine new light on the RIS debates through an examination of institutions, firms and policies situated in NUTS II regions in Serbia. When it comes to the trust and network perspective it should be noted that we use Hofstede's model of dimensions of culture as a theoretical framework (Hofstede, 2001). Also, A large and growing body of literature has investigated the role of informal institutions in creating cooperative and competitive culture, as well as regional innovation culture. Numerous authors have attempted to explain the links between informal and formal institutions (Eriksen, 2006), (Gallego-Álvarez & Pucheta-Martínez, 2021), (Hofstede, Hofstede, & Minkov, 2005), (Ivanic, 2020), (Keating, 2000), (Eriksen, 2007), (Švarc, Lažnjak, & Dabić, 2019), (Paunovic & Ivanic, 2018) etc.

Economic issues make up a large part of the EU, but they are discussed incomparably less than political ones. Two-thirds of the negotiations on joining the EU are economic chapters, but different actors spend more than 90 per cent of their time talking about political criteria. Regional development policy is one of the most important and complex EU public policies.

Serbia is moderately prepared when it comes to regional policy and the coordination of structural instruments. Regarding programming, a development plan, which is a legally defined basis for its regional development policy, has yet to be adopted. It should valorise the

development potentials of all regions in Serbia and reduce regional and local disparities. (COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Serbia 2022 Report, 2022, p. 122)

When it comes to the legislative framework, it should be pointed out that there is the Law on Regional Development of Serbia (2009), but a large number of legal solutions are partially or not implemented at all. There is no strategic framework since the validity of the Strategy and Policy of Regional Development of Serbia 2007-2012 expired and a new strategic document has not been adopted yet.

The institutional framework consists of actors between whom there is no vertical or horizontal connection and who deal with this topic sporadically (Focus, 2022). In the period 2014-2016, the Ministry of Regional Development was shut down, as well as the National Agency for Regional Development and the Office for Sustainable Development of Underdeveloped Areas. At the local level, there are 17 accredited regional development agencies whose potentials are insufficiently used vertically and horizontally in the implementation of Serbia's regional policy (Focus, 2022)

The Development Agency of Serbia is primarily focused on attracting foreign direct investment and de facto, does not serve as a regional development actor (Focus, 2022), (Bartlett, Krasniqi, & Ahmetbašić, 2019), (Uvalić & Bartlett, 2021) etc.

More balanced regional development policies based on subsidies have had little effect in reducing regional disparities as the subsidies have not been effectively targeted on firms in the least developed regions. Nevertheless, local self-governments have not been recognized as key stakeholders in the formulation and implementation of the local economic development policy (Uvalić & Bartlett, 2021, p. 15), (SARRA, 2022), (Focus, 2022), etc.

A new model of development based on policies on attracting human capital seeks new actors, a holistic approach and an integrative approach when it comes to capacity building of the existing actors and their networking (Warnke & all, 2016), (Sasaki & Yoshikawa, 2014), (Bachtler & Yuill, 2001) etc. The need to formulate new partnerships should aim to overcome the problems of the silo phenomenon, present not only in the fragmented approach of ministries to regional development but also in research institutions and non-governmental organizations. To overcome above mentioned problems, implementing the Quadriplex helix approach in its preparation, a Smart specialization strategy for Serbia was adopted in 2020. Unfortunately, as one interviewee put it “Regional development agencies in Serbia, SARRA notably was excluded from the entrepreneurial discovery process” (Focus, 2022). Also, some researchers stated that Strategy favours a monocentric type of development.

Serbia has adopted a Smart Specialisation Strategy from 2020 to 2027 which aims to develop a knowledge-based and innovation-based economy. This strategy, however, also favours those districts endowed with higher education institutions and a high share of scientific personnel in the labour force (Uvalić & Bartlett, 2021, p. 16).

Methodology

When it comes to Quantitative Research Methodology, it should be noted that statistical analysis was applied, notably descriptive statistics. Qualitative Research Methodology has been also used (Focus Groups). Groups of participants were engaged in a facilitated discussion to explore a smart specialization concept as a tool for regional development in Serbia. Interaction among participants generated insights and uncovered shared perspectives about the quality of the regional innovation systems in Serbia, situated at the NUTS II level.

This study systematically reviews the data for NUTS II regions in Serbia, aiming to provide what are the key factors driving the transition from a nascent to a mature RIS. The methodology allows us to collect data on the indicators of RIS maturity. Data were collected from existing databases, and interviews with members of the focus groups.

The action research methodology was used also. The researcher works closely with participants to identify problems, develop interventions, and assess their effectiveness, to generate

knowledge that can lead to social change. In this study, the researcher actively participated in various stages of the focus group research process. Their role encompassed conceptualizing the study, planning and organizing focus groups, and directly facilitating the focus group discussions as a moderator during the data collection process. Additionally, the author was involved in data analysis, interpretation, and writing of the scientific paper.

Regarding ethical considerations, it is essential to address the specific situations where formal ethical approval was not deemed necessary and could potentially harm the results due to the nature of the topics discussed. Notably, the focus group discussions revolved around non-sensitive topics, ensuring participants' anonymity, and their identities remained confidential. Consequently, the study was exempted from formal ethical approval requirements, considering the low risk and the absence of potential harm to participants.

Data and analysis

The analysis was guided by hypotheses and research questions. Quantitative data were collected based on Secondary Data Analysis. Data were collected by analyzing existing datasets that have been collected by other researchers, government agencies, or organizations. Secondary data sources included survey data, administrative records, and publicly available datasets such as datasets provided by the Statistical Office of the Republic of Serbia, Eurostat, Serbian Business Registers Agency etc.

When it comes to the qualitative part of the analysis, the target groups for the study were selected regional development agencies (RDA) in Serbia, as well as participants of the focus groups, experts and practitioners in the field of regional development.

The meeting of focus groups was organized in 2021 and 2022, in a structured setting to engage in a facilitated discussion on regional development and smart specialization, to elicit in-depth insights, opinions, and perspectives from participants. Focus group meetings were recorded. The moderator asked open-ended questions. Participants' confidentiality and privacy during the recording process were ensured.

The insights and data collected from the focus group meetings were transcribed, analyzed, and interpreted to extract meaningful themes, patterns, and insights relevant to this research. The insights were of utmost importance in setting up the research questions as well as the hypothesis. This research, according to the authors' knowledge, was the first of its kind in terms of its subject of research; therefore, it can be considered a «baseline» survey for which there can be no strong and comparable parameters, especially because attitudes (and not objective parameters) were explored.

Results and discussion

Informal Institutions

Institutions in strong regional innovation systems are marked by cooperative culture, associative learning, change orientation and public-private consensus, while institutions in the weak regional system of innovation are marked by competitive culture, individualistic behaviour, „not invented here“ attitude, conservative behaviour and public-private dissension (Cooke, Uranga, & Etxebarria, 1998), (Hofstede, Hofstede, & Minkov, 2005).

Innovation is a key factor in regional economic performance and interactive innovation based on collective learning and associative practices is becoming increasingly significant (Cooke & Morgan, 1999), (Donatiello & Ramella, 2017), (Muscio, Reid, & Rivera Leon, 2015), (Hall, 2014), (Švarc, Lažnjak, & Dabić, 2019), (Warne & all, 2016), (Sweeney, 1995), (Sasaki & Yoshikawa, 2014) etc.

The national culture is certainly an important characteristic of the environment in which the Serbian smart specialization strategy has been implemented (Smart Specialization Strategy of the Republic of Serbia for the period 2020 to 2027, 2020, p. 18).

The Serbian societal culture is characterized by a high power distance (index 86) which indicates that the managing structure in both organizations and state administration tends to be centralized and difficult to change. The uncertainty avoidance index for Serbia (index 92) indicates small tolerance to ideas and actions that deviate from the usual one.

There is no research proving that Serbian regions are culturally heterogonous. Here, we assume the cultural homogeneity of Serbin regions.

To reveal the links between national as well as organizational culture concepts introduced by Hofstede, it should be noted that the two dimensions of national culture affect implicit models of organizations.

The Power Distance (hereinafter PDI) and Uncertainty Avoidance (UAI) affect the structuring and functioning of organizations, whereas the dimensions of Individualism vs. Collectivism (hereinafter IND). Other dimensions of culture such as Masculinity vs. Femininity (hereinafter MAS) affect the person's self-concept, while individualism vs Collecitism affects the group dynamics. We will not observe these here. Here, we will focus on UAIxPDI Matrix. Figure 3 provides an overview of the UAIxPDI Matrix and innovation leaders, strong innovators, and moderate and emerging innovators in Europe. Thanks to the high Power Distance Index (PDI) and high Uncertainty Avoidance Index (UAI), companies in Serbia tend to be organized in the form of „family“ (Ivanić, 2017) (Ivanić, 2020). As a result, Serbia positions itself as an emerging innovator (EC, 2021)

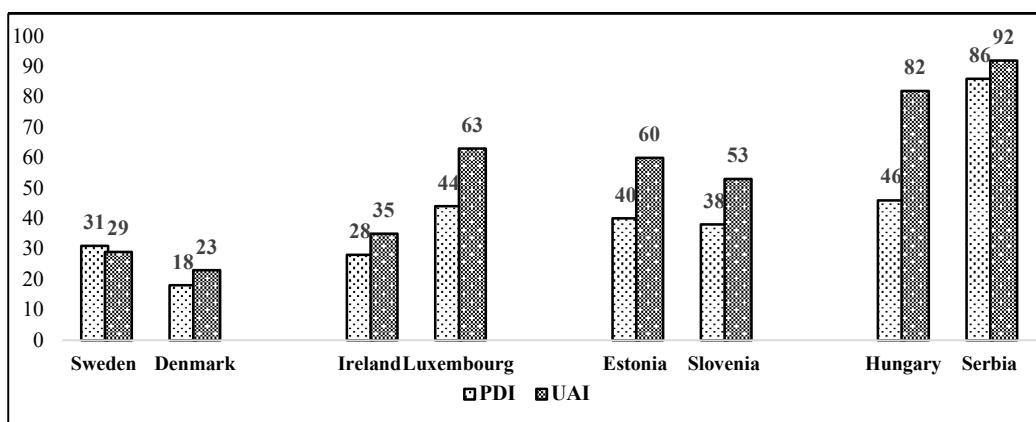

Figure 3. Innovation leaders, Strong innovators, Moderate innovators and Emerging innovators and UAIxPDI Matrix

Source: author's calculation, based on (Hofstede, 2001, p. 501); (European innovation scoreboard 2022, 2022)

When it comes to the best Innovation performers, Sweden continues to be the best performer in the EU. Other Innovation Leaders are Finland, Denmark, the Netherlands, and Belgium. All these Innovation Leaders are characterized by a low distance power culture and low avoidance of uncertainty, which affects institutions to be structured in the adhocracy forms, with mutual adjustments as a preferred coordination mechanism. Cooperative culture, associative learning and change orientation are inherent in an adhocracy. EU's innovation divide remains (European innovation scoreboard 2022, 2022). The competitive culture among SMEs in Serbia was revealed (Paunovic & Ivanic, 2018).

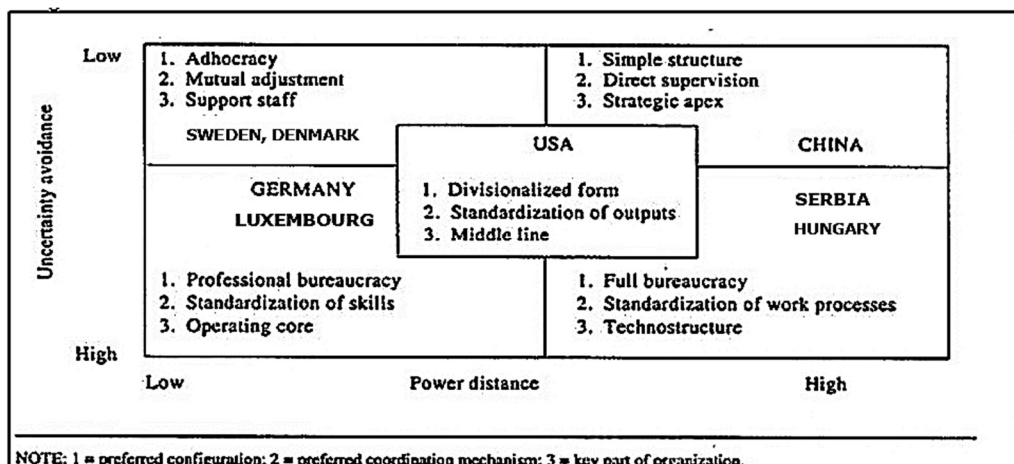

Figure 4. Mintzberg's Preferred Configurations of Organizations Projected on the UAIXPDI Matrix, with a Typical Country for Each Configuration and with Serbia
 Source: author's adaptation, based on (Hofstede, 2001, p. 375)

Based on their scores, EU countries fall into four performance groups: Innovation leaders, Strong innovators, Moderate innovators and Emerging innovators. Sweden continues to be the best performer in the EU. Other Innovation Leaders are Finland, Denmark, the Netherlands, and Belgium. Ireland, Luxembourg, Austria, Germany, Cyprus, and France are Strong innovators, performing above the EU average. Estonia, Slovenia, Czechia, Italy, Spain, Portugal, Malta, Lithuania, and, Greece are Moderate innovators. Hungary, Croatia, Slovakia, Poland, Latvia, Bulgaria and, Romania are Emerging Innovators. Serbia positions itself as Emerging Innovator (EIS 2022 - RIS 2021, 2021)

As an Emerging innovator, Serbia is culturally divergent in comparison to the UAIXPDI matrix inherent for Innovation Leaders as well as Strong Innovators.

Power distance is defined as “The extent to which less powerful members of institutions and organisations within a country expect and accept that power is distributed unequally“ (Hofstede, 2001, p. 79). People in societies exhibiting a significant degree of power distance take a hierarchical order in which everybody has a place, and which needs no further justification. That is not a solid ground for building cooperative culture.

Bearing in mind that Serbian society has been perceived as a high-power distance culture (from now on PDI), it is proven that Serbian high PDI dimension is negatively correlated with openness to experience as well as cooperation (Ivanic, 2020, p. 57).

When it comes to the PDI and associated behavioural patterns at the corporate level, it should be pointed out that an autocratic-benevolent management style is acceptable, notably, among low-skilled and low-educated workers. Among them, it is not strange to hear the advice: “It is always best to keep one’s mouth shut.“ (Ivanic, 2020, p. 58). Some interviewees argued that “surviving“ is the primary motivation at the local level, among public officials and business representatives, and that people from local self-government. They do not have time to spend money on something related to new technologies, innovation, smart specialization activities and on something which was not approved by the central level (Focus, 2022).

Many top-ranked people in Serbia usually perceive themselves as above the law. One of the characters from the “Member of the Parliament” written by Nusic said: “When I reach for the law, it screams!” They are not above the law. They feel that they can change it in any case if they need it. (Ivanic, 2020, p. 64)

Uncertainty avoidance (from now on UAI) “expresses the degree to which the members of a society feel uncomfortable with uncertainty and ambiguity (Hofstede, 2001, p. 145). Countries

exhibiting strong UAI cultivate rigid codes of behaviour and are intolerant of unusual behaviour and ideas. The higher the UAI index, the more formal way of communication should be applied actually at first sight. The higher the UAI index, the lower aspiration to be innovative as well as the lower level of trust. The behaviour described directly hampers the involvement of Serbian SMEs in relational global value chains (Paunovic & Ivanic, 2018).

Taken together, the above-mentioned findings suggest the presence of a competitive culture, top-down initiatives for innovation, the absence of associative learning, low level of trust. We can conclude weak RSI potential when it comes to the nature of Serbia's informal institutions (values).

Also, it should be noted that countries with higher GDP per capita generally exhibit a higher degree of 'R&D intensity' compared to those with lower GDP. At the same time, countries with higher degree of „R&D intensity“ exhibit a lower degree of power distance, as well as higher level of trust. In 2021, Serbia allocated 1.0% of its GDP to Research and Development (R&D) expenditure, marking an improvement from 0.7% ten years earlier, representing a growth of 0.3 percentage points since 2011. However, in comparison, the EU's R&D intensity in 2021 was 2.3% of GDP, demonstrating a significantly higher level of investment in research and development compared to Serbia (Eurostat, 2023).

In 2020, the sources of funding for research and development (R&D) differed between Serbia and the EU. In Serbia, the higher education sector was the primary contributor, financing 44.7% of the total expenditure. The government sector closely followed, covering 43.4% of R&D spending, and funding from abroad accounted for 9.6%. However, business enterprises played a relatively smaller role, constituting only 2.1% of the total funding.

In contrast, the EU's R&D funding landscape in 2020 showed that business enterprises were the main financial contributors, funding 57.9% of the total expenditure. The government sector provided 30.2% of the funding, and foreign funds contributed another 9.6%. The higher education sector had a more modest share of 1.2%, while the non-profit sector accounted for the remaining 1.1% in 2019. Overall, the distribution of funding sources for R&D between Serbia and the EU demonstrated some notable differences, with the higher education sector being a significant source in Serbia and business enterprises playing a more prominent role in the EU.

In 2021, R&D personnel constituted 1.50% of the total employment in the EU, showing an increase from 1.24% five years ago and 1.11% ten years ago. In Serbia, the proportion of R&D personnel in total employment rose from 0.58% in 2011 to 0.70% in 2021, with a slight decline between 2016 and 2021. While Serbia's R&D share has shown positive advancement, it's important for the country to address the decline observed between 2016 and 2021 and continue fostering a supportive environment for research and development to ensure long-term growth and competitiveness in the global arena.

Formal Institutions

If we try to observe the quality and maturity of the regional innovation systems situated in Serbia at the NUTS II level, it should be noted that one of the assessment-related criteria should be the behaviour of formal institutions placed in the observed regions. Based on the "Quadruple Helix" incorporated in the preparation of the Serbian Smart Specialization Strategy (Hereinafter 4S) formal institutions which should be observed are academia, industry, government, and society. However, the quadruple helix model recognizes the important role of society as a fourth helix. Society encompasses citizens, communities, non-governmental organizations, and other social groups that actively participate in and influence the innovation process. As we mentioned earlier the entrepreneurial development process inherent in the preparation of S4 RDAs in Serbia was excluded. Here, we will analyze their position in the Serbian regional ecosystem, as well as RIS at NUTS II levels.

The strength of a regional innovation system is evaluated based on the capacity of the institutions in it to innovate. There is strong evidence from the regions of Europe of a link

between the quality of institutions and the capacity of regions to innovate (Rodríguez-Pose, 2013); (Rodríguez-Pose & Di Cataldo, 2015). Also, strong RSI potential can be revealed in regions with strong networking and mentoring institutions, devoted to externalisation. On the contrary, institutions marked by internalisation, and adaptation, with the „sink or swim“ behaviour and „sweating“ culture will create weak RSI.

According to Keating, if we will take four ideal types of regional development strategy (bourgeois regionalism, sweatshop economy, social democratic project, as well as nation-building project), then RSI with weak potential will generate a sweatshop economy growth pattern. The sweating culture is inherent for the regions that are „policy takers“, with a low-cost route to competitiveness emphasising low wages and taxes, to accept their role in the global division of labour rather than trace fashion it (Keating, 2000, p. 158). Regions in Serbia are statistical (EC, 2014), two regions have administrative capacities, and the other two do not have capacities at the regional level. So, regions in Serbia can be considered policy takers. The existence of the RDAs at the NUTS II level can be considered as an opportunity for developing capabilities for creating tailor-made regional policies.

The development drivers are not only universities and research institutions, but also regional development agencies (hereinafter RDA), companies, as well as civil society organizations (Bachtler & Yuill, 2001), (Halkier, Danson, & Damborg, 1998), (Potocnik, 2009), (Pike, Rodríguez-Pose, & Tomaney, 2007), (Benner, 2019), (Foray, Morgan, & Radošević, 2020)etc. Here, we will take a look at RDA in Serbia, per region, as well as scientific institutions per region.

Looking at the NUTS II regions in Serbia (Administrative territorial division and NSTJ levels 1, 2, 3), it is evident that there are two types of regions: those that have the administrative capacity (Belgrade, and Vojvodina) and those that do not (Šumadija and Western Serbia, Southern and Eastern Serbia).

It should be noted that when it comes to the classification of statistical regions, Serbia does not yet comply with Regulation (EC) 1059/2003 (NUTS – Nomenclature of Territorial Units for Statistics) (Screening report Serbia Chapter 18 - Statistics, 2014, p. 7)

In those regions that do not have the administrative capacity, regional development agencies try to fill the gap at the regional level. The gap tried to be filled by the development of a dense network of local municipalities. By filling the institutional gap at the regional level, agencies are becoming an important factor in integration between national, local and donor institutions (SARRA, 2022)

It should be noted that RDA situated in AP Vojvodina, does not need to fill the gap at the regional level. Vojvodina Development Agency (Abbreviated RAV) was established to cover the NUTS II level, in an analytical sense, as well as investment support sense. RAV was established under the auspices of the Government of AP Vojvodina. The Figure below illustrates the results of the preliminary analysis of the concentration of the RDAs at the NUTS II level. As the administrative capacity at the regional level increases, the number of Regional Development Agencies (RDAs) tends to decrease (Vojvodina, Belgrade region).

When a region has a higher level of administrative capacity, it implies that the regional government or administration is more capable of directly handling regional development initiatives and policies. In such cases, there may be less need for separate RDAs to coordinate and implement development activities.

In regions with limited administrative capacity, RDAs play a crucial role in bridging the gap and providing the necessary expertise and resources for effective regional development. They can assist in strategic planning, project management, funding acquisition, and networking activities.

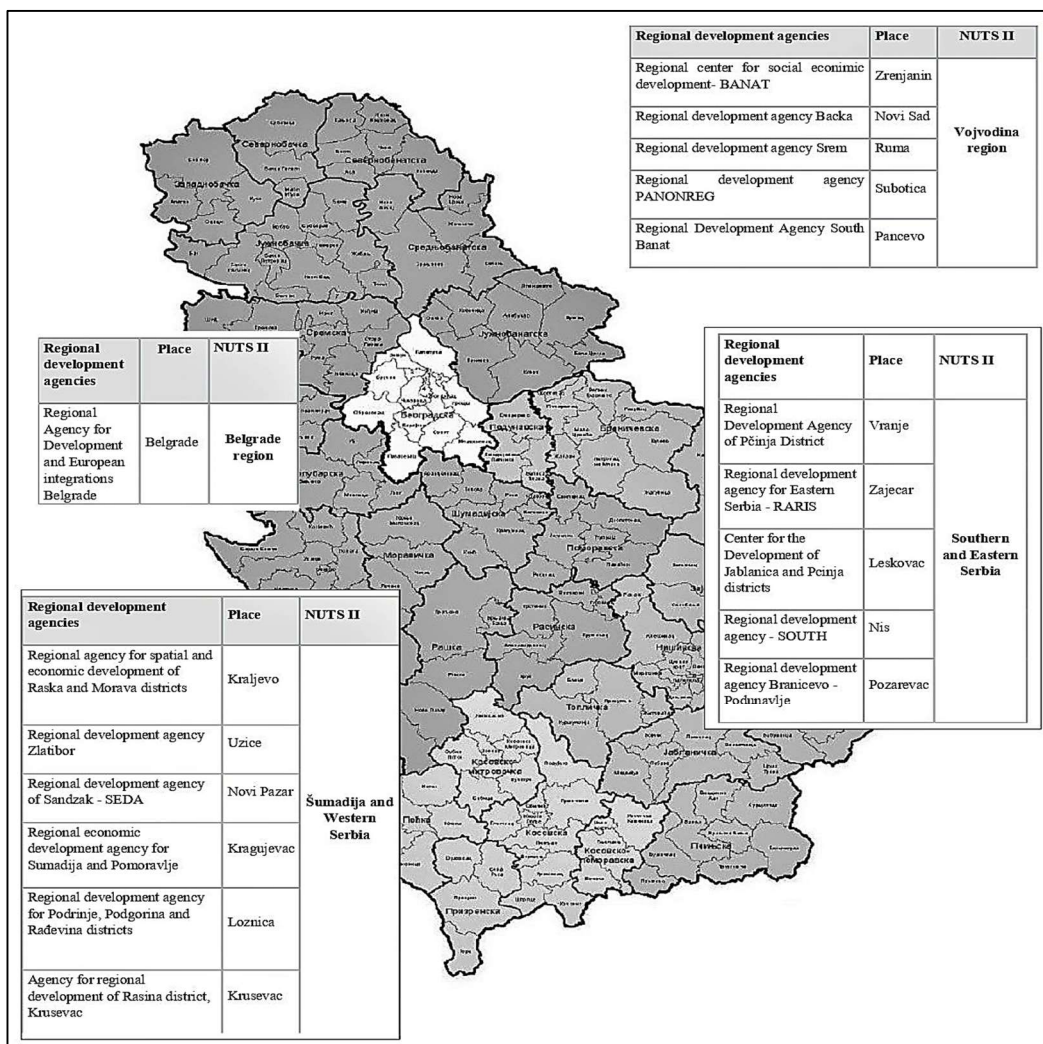

Figure 5. Regional development agencies in Serbia

Source: (SARRA , 2022)

If we look at the structure of services provided by the Serbian Association of regional agencies (hereinafter SARRA), we can find limited mediation and promotion competence, no control over strategic infrastructure, piecemeal innovation projects, as well a „normal state training system“ instead of the regional tailor-made training pieces of training. Under the Ministry of Economy exists a „standard set of services“ instead of a tailor-made set of services, was set up. The RDAs expected to provide support to local governments and businesses in preparation for development projects, (Razvojna agencija Srbije, 2022). Figure 6 provides the breakdown of RDAs activities according to hardware, software and orgware lines. RDAs (Regional Development Agencies) can indeed serve as a fourth helix at the NUTS II (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) level, contributing to the development of the economic software axis. Certainly, in regions without administrative capacity, RDAs can serve as the driving force or "spiritus movens" in building the economic orgware axis.

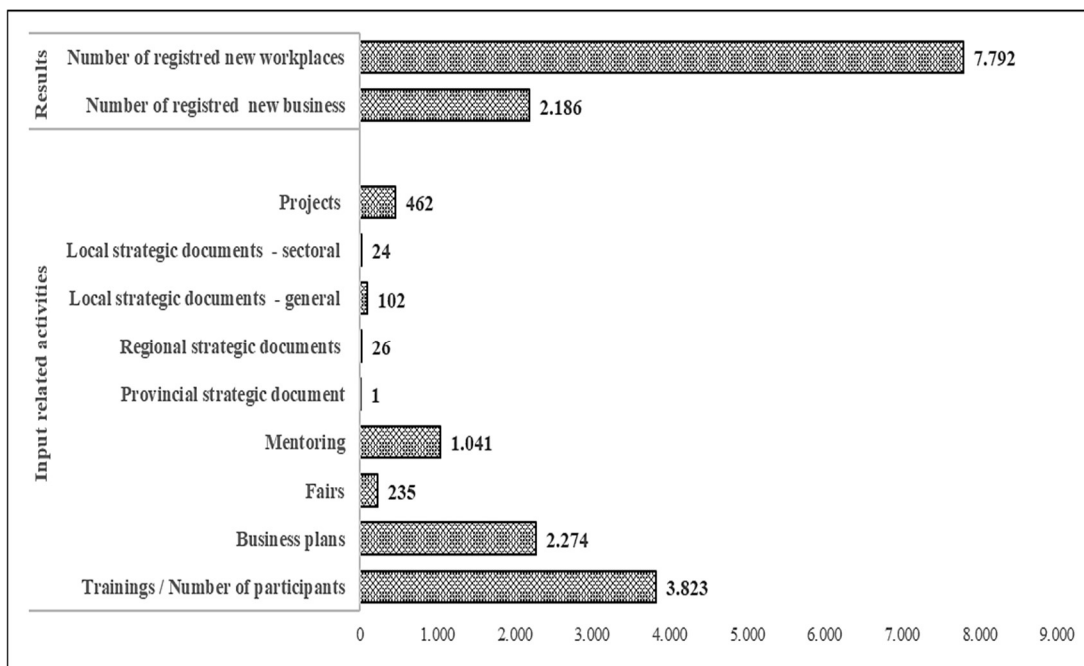

Figure 6. SARRA Input-related activities and results

Source: SARRA Profile

A 'culture of cooperation' is necessarily more highly valued in a context where innovation is conceived as institutionally interactive and learning-influenced. Thus openness, willingness to learn, and the sharing of information are now seen as characteristics distinguishing progressive from nonprogressive firms and other organisations (Sweeney, 1995). In Serbia, the existence of the culture of cooperation between SMEs has not been confirmed (Paunovic & Ivanic, 2018). Serbia has 17 accredited RDAs, primarily founded by local self-government units, and with significant discrepancies among them in terms of human resources, financial capacities, delivered activities and scope of work. The total value of 462 projects implemented by SARRA is 136,552,607.20 EUR.

In one of the interviews with the experts in the field of smart specialization, RDA was described as a “heavily reliant institution on donor-funded projects, with lack long-term planning in terms of identifying additional sources of funding. RDAs could take a stronger role in pursuing regional development and, in particular, lead the implementation of complex regional projects if they were more financially sustainable, improved their strategic planning, and developed their capacities further (including human resources)”. Improving the RDAs’ partnerships with other regional development actors would be another key determinant of their ability to take on a leadership role in regional development. (Bertolini, 2023)

A partnership was observed as one of the preconditions for the stronger role of the RDA in regional development in Serbia and as a precondition for improving the creation of the RIS, notably in the regions in Serbia, which does not have administrative capacity at the regional level.

In focus group discussions, participants described their experience, including the emotions associated with leading RDAs in Serbia. Several participants described the lack of regional administration in Šumadija and Western Serbia as a problem in preparing the region for the preparation of regional smart specialization strategy, etc. (Focus, 2022). Also, participants expressed their intentions to communicate directly with the line ministries, to be recognized as the drivers of the regional development at the NUTS II level. When it comes to the RDAs

situated in Vojvodina (the exception is RDA from Srubotica) and Belgrade, they do not show any kind of intention to be involved in the Focus groups.

It should be noted that the type of partnership between RDAs in Serbia in Belgrade and the Vojvodina region, within the Serbia is mainly horizontal by nature. RDAs located in the mentioned regions, are open to sustainable and long standing cooperation with the stakeholders located in the external borders. It is worth to mention, DKMT Euroregion, as one of the “ model from the point of view of participatory governance, including in its structure the representatives of universities, chambers and civil associations“ ((Benczi & Ocskay, 2021, p. 60).

On the other hand, the partnership between the RDAs in Šumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia has a more vertical nature, with the tendency to create direct links with the ministries of the central government as well as with the donors. We can say that RDAs in regions without administrative capacities are more externally oriented. By adopting an externally oriented approach, RDAs in regions without administrative capacities can leverage external resources and expertise to compensate for their internal limitations.

Regional development policies

When it comes to policies inherent in the strong RIS, it should be noted that they are inclusive, consultative, and marked by monitoring, delegation and networking (Bachtler & Yuill, 2001), (Fritsch & Slavtchev, 2011), (Pike, Rodriguez-Pose, & Tomaney, 2006), (Kocziszky, 2007). By analysing regional development incentives according to the purpose, and regions in Serbia, incentives for R&I, by region, the share of type of innovation in enterprises-innovators, by territory, the share of export/import by region, regional GVA by activity, we will assess the RIS potentials in Serbia.

It is apparent from the table below that regional development incentives in Serbia, are centred around the hardware-related axis, as well as the partly orgware-related axis. The regional development incentives in Serbia were not directed at building and improving economic as well as institutions infrastructure (software-related axis). If we now turn to economic software, described by Barquero, marked by the ability to innovate, (Vázquez Barquero, 1998) this finding suggests the presence of the weak policy-related features of regional innovation systems in Serbia.

Table 1. Regional development incentives according to purposes and regions in Serbia, 2022, %

Policy	Sector	Belgrade	Vojvodina	Šumadija and Western Serbia	Southern and Eastern Serbia
Hardware	Transport infrastructure	64,74	6,78	6,08	1,14
	Energetic infrastructure	0,79	0,81	2,07	3,71
Software	Economic infrastructure	0,00	0,90	0,00	0,42
	Institution building and development	0,00	0,00	0,00	0,00
Orgware	Export	2,86	4,44	4,45	13,15
	Production	8,14	22,62	44,41	28,15
	Agriculture	1,09	20,52	20,23	16,42
	R&D	15,77	4,89	3,09	5,98

Source: author's adaptation based on <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>

The figure below illustrates some of the main characteristics of the regional development incentives and regional policy in Serbia. What is interesting in this data is lack of the regional

incentives in Serbia, devoted to the software axis (economic infrastructure and institution building and development).

Data from this table can be compared with the data in Figure 7, which shows types of regional development incentives (policies) directed to the national as well as regional level (NUTS II). In Fig. 7. is a clear trend of decreasing regional development incentives inherent for the development of the economic software and orgware infrastructure.

The most striking result to emerge from the data is that regional development incentives are directed at the building of transport infrastructure (economic hardware). Notably, the most surprising aspect of the data is that regional development incentives in transport infrastructure were highest in Belgrade region in comparison to other NUTS II regions.

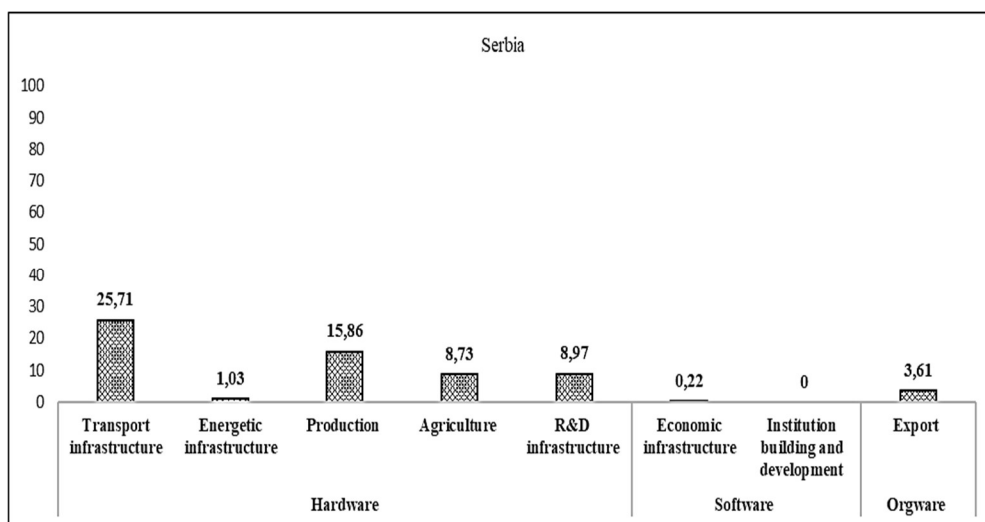

Figure 7. Regional development incentives in Serbia, 2022, %, grouped by hardware, software and orgware scheme

Source: author's adaptation based on <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>

A common view amongst interviewers was that Serbia has a „monocentric type of development“, based on the creation of the „exclusive“ IT hubs, without R&D infrastructure at the NUTS III level, without the capacity for generating „spillover effects“ from the capital town to the periphery (Focus, 2022).

This table is quite revealing in several ways. These results suggest that Belgrade region generates 40,2% of Serbian GDP, Vojvodina 25,8% while regions without administrative capacity at the regional level generate 18,7% (Šumadija and Western Serbia), and 15,3 (Southern and Eastern Serbia). Monitoring the type of innovation in enterprise innovation, the higher share of process-related innovation tells us about the presence of „stand-alone “ logic and more reactive type of policies.

Table 2. The key indicators for NUTS II regions in Serbia; %

	The share of the region in the gross domestic product of the Republic of Serbia [%], 2021	Regional GDP per capita, 2021, EUR	Incentives for regional development, by region for 2022; %	Incentives for R&I, by region for 2022, %	Share of type of innovation in enterprises-innovators, by territory, 2020		Export/import by regions, %, 2021	
					Innovation of products/ services	Process innovation %	Export	Import
Belgrade	40.2	12.752	36.16	63.54	42.0	46.0	23.8	45.7
Vojvodina	25.8	7.564	20.7	11.16	37.2	45.2	34.8	30.1
Šumadija and Western Serbia	18.7	5.368	38.30	4.66	33.9	39.6	21.8	13.8
Southern and Eastern Serbia	15.3	5.650	39.45	5.38	37.6	38.3	19.5	9.6

Source: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>

GVA by activity provides a quantitative basis for evaluating the effectiveness of regional development policies and initiatives and making data-driven adjustments to their strategies to enhance regional development outcomes (export). Also, the composition of GVA in the Belgrade region, tells us about single sector type of development (Wholesale and retail trade, Professional, scientific activities, construction). Regions with higher GVA in sectors such as manufacturing, services, or agriculture may have a competitive advantage in those areas (Vojvodina, Šumadija and Western Serbia, Southern and Eastern Serbia). To support the development of GVA in sectors that are considered high-growth or high-value-added industries it should be important to increase investments in economic software infrastructure in those regions. In Table 6 there is a clear trend of decreasing GVA by regions with administrative capacity, generated from the Professional, scientific activities to the low level of GVA in Šumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia. On the contrary, it is clear then of increasing GVA by regions without administrative capacity generated from Public administration activities. Disparities in GVA have suggested that regions without regional administration require more investment in Professional, and scientific activities as well as in Information and communication-related activities to reduce disparities in investment patterns, and also disparities in export patterns.

Table 3. Regional GVA by activity

Regional GVA by activity	Republic of Serbia	Belgrade region	Vojvodina region	Šumadija and Western Serbia	Southern and Eastern Serbia
Agriculture, forestry and fishing	7,61	1,03	14,38	11,76	8,43
Mining and quarrying; Manufacturing;	23,0	13,0	28,7	27,1	34,43
Construction	7,3	9,7	5,5	6,2	5,11
Wholesale and retail trade	19,9	23,6	18,0	18,9	14,88
Information and communication	6,2	11,7	3,5	1,8	1,69
Financial and insurance activities	3,8	6,0	2,8	2,1	1,92
Real estate activities	8,2	8,1	7,2	9,3	8,52
Professional, scientific activities;	7,0	11,5	4,9	3,1	3,16
Public administration, Education;	14,3	12,1	12,5	17,0	19,57
Arts, entertainment and recreation	2,8	3,2	2,4	2,7	2,28

Source: authors own adaptaion based on

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/PdfE/G202310123.pdf>

Conclusion

The hypothesis that we set is partially supported by analysis. The present results are significant in at least several respects.

- 1) The findings show that regions without administrative capacity have RDAs with cooperative culture, more externally oriented, and more devoted to building economic software and economic orgware axis instead of the regions with administrative capacity. The mature RIS is present in the regions without administrative power in Serbia (Šumadija and Western Serbia, Southern and Eastern Serbia) in comparison to two NUTS II regions (Belgrade and Vojvodina region)
- 2) Regions with administrative capacity have RDAs with competitive culture, internalized, not involved in the building software and orgware-related axis. The early stage RIS is present in the regions with administrative capacity.

Generally, it can be concluded that regions do not yet have the necessary institutional and organisational characteristics fully to justify the status of maturity RSI, but that actual processes may already possess key elements for that status, notably in those regions without the administrative capacity (Šumadija and Western Serbia, Southern and Eastern Serbia).

To boost regional export structure towards high-technology development in Serbia, a range of regional innovation infrastructure tools can be employed. These tools include technology transfer centers (Hudec, 2007), business incubators, innovation hubs, export promotion agencies, and regional innovation clusters. They will foster innovation, research, and development, enhancing technological capabilities and global competitiveness. Additionally, medium-term tools like research and technology parks, centers for advanced manufacturing, technology training centers, venture capital, collaboration with universities, and technology upgradation programs will further support technological advancements. For long-term success, Serbia should establish smart specialization academies at NUTS II levels, enabling the bridging of regional disparities and overcoming institutional barriers. Combining these infrastructure tools will enable swift progress towards high-technology development in less developed regions, with sustained commitment from regional stakeholders playing a vital role in successful implementation and lasting economic growth driven by innovation.

Limitations of research

The main limitation of the research was the lack of relevant time-series surveys of Serbia's national culture as well as the culture of regions in Serbia, also lack statistical data at the NUTS II level, and its regional cultures, besides the very small number of comparative studies made in this field.

These findings cannot be extrapolated to all NUTS II regions in Serbia. Although, the exclusion of Kosovo and Metohia region (Statistical Office of the Republic of Serbia SORS) did not reduce the effect on policies devoted to the above-mentioned NUTS II regions in Serbia.

As regards the classification of statistical regions, Serbia does not yet comply with Regulation (EC) 1059/2003 (NUTS – Nomenclature of Territorial Units for Statistics), (EC, 2014, p. 7)

Suggestions for further research

Cultural homogeneity vs heterogeneity of the Serbian region should be researched. Also, further research activities should be devoted to the role of the informal institutions, a more emic-oriented approach in observing the regional innovation paradox phenomenon.

References

- Amin, A. (2004): An institutionalist perspective on regional economic development. *Reading economic geography*, pp 48-58.
- Asheim, B. T., & Coenen, L. (2005): Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordic clusters. *Research Policy*, 34(8) pp. 1173–1190. <https://10.1016/j.respol.2005.03.013>
- Bachtler, J., & Yuill, D. (2001): Policies and strategies for regional development: A shift in paradigm. *Regional and Industrial Policy Reserach Paper*, No 46. pp 1-46.
- Bartlett, W., Krasniqi, B., & Ahmetbašić, J. (2019): Attracting FDI to the Western Balkans: Special Economic Zones and Smart Specialisation Strategies. *Croatian Economic Survey*, 21(2), 5-35. <https://10.15179/ces.21.2.1>
- Benzi, M., Ocskay, G. (2021) The evolution of cross-border cooperation in Hungary. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII* pp. 54-66
- Benner, M. (2019): Smart specialization and institutional context: the role of institutional discovery, change and leapfrogging. *European Planning Studies*, No. 27(9), pp. 1791-1818. <https://10.1080/09654313.2019.1643826>
- Benz, A., & Eberlein, B. (1999): The Europeanization of regional policies: patterns of multi-level governance. *Journal of European Public Policy*, No. 6(2), pp. 329-348. <https://10.1080/135017699343748>
- Bertolini, N. (2023): Smart cities. (V. Ivanic, Interviewer), Belgrade.
- Cooke, P., & Morgan, K. (1999): *The Associational Economy: Firms, Regions, and Innovation*. Oxford University Press.
- Cooke, P., Uranga, M. G., & Etzebarria, G. (1997): Regional innovation systems: Institutional and organisational dimensions. *Research Policy* No. (4–5), pp. 475–491. [https://10.1016/S0048-7333\(97\)00025-5](https://10.1016/S0048-7333(97)00025-5)
- Cooke, P., Uranga, M. G., & Etzebarria, G. (1998): Regional systems of innovation: an evolutionary perspective. *Environment and planning*. No. 30(9), pp. 1563-1584.
- Donatiello, D., & Ramella, F. (2017): The Innovation Paradox in Southern Europe. Unexpected Performance During the Economic Crisis. *South European Society and Politics*, 22(2), pp. 157-177. <https://10.1080/13608746.2017.1327339>
- Dosi, G., Llerena, P., & Labini, M. S. (2006): The relationships between science, technologies and their industrial exploitation An illustration through the myths and realities of the so-called ‘European Paradox’. *Research policy*, 35(10), pp. 1450-1464.
- EC. (2014): Screening report Serbia Chapter 18 - Statistics.
- EC.(2021): EIS 2022 - RIS 2021.
- EC. (2022): COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Serbia 2022 Report.
- EC.(2022): European innovation scoreboard 2022.
- Eriksen, S. (2006): Promoting Good Governance in Eastern Europe-Domestic Responses to External Influences. U D. Coombes, & L. Vass (Ed.), *Foreign and Local Perspectives*, pp. 227-255 Ljubljana.
- Eriksen, S. (2007): „Institution Building in Central and Eastern Europe: Foreign Influences and Domestic Responses“. *Review of Central and East European Law* (32), pp. 333-369. <https://10.1163/092598807X195232>
- Fitjar, R., & Rodriguez-Pose, A. (2022): Innovating in the Periphery: Firms, Values and Innovation in Southwest Norway. *European Planning Studies*, 19(4), pp. 555-574. <https://10.1080/09654313.2011.548467>
- Focus, Group. (2022): Uloga strategije pametne specijalizacije u razvoju Nomenklature statističkih teritorijalnih jedinica (NSTJ 2) regiona u Republici Srbiji. (V. Ivanic, Interviewer). Novi Sad.
- Foray, D., David, P. A., & Hall, B. H. (2011): Smart specialisation From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation. *Political Science*, pp. 1-16.

- Foray, D., Morgan, K., & Radosevic, S. (2020): The Role of Smart Specialization in the EU Research and Innovation Landscape.
- Fritsch, M., & Slavtchev, V. (2011): Determinants of the Efficiency of Regional Innovation Systems. *Regional Studies*, No. 45(7). pp. 905-918. <https://10.1080/00343400802251494>
- Gallego-Álvarez, I., & Pucheta-Martínez, M. (2021): Hofstede's cultural dimensions and R&D intensity as an innovation strategy: a view from different institutional contexts. *Eurasian Bus Rev.* No. 11, pp. 191-220. <https://10.1007/s40821-020-00168-4>
- Government of the Republic of Serbia. (2020): Smart Specialization Strategy of the Republic of Serbia for the period 2020 to 2027. "Official Gazzete RS" no. 21/2020.
- Halkier, H., Danson, M., & Damborg, C. (1998): Regional Development Agencies in Europe. *Political Science, Economics; European Urban and Regional Studies*. <https://10.4324/9781315000206-1>
- Hall, R. (2014): The Development of Regional Policy in the Process of European integration: An Overview. U G. Bischof, *Regional Economic Development Compared: EU-Europe and the American South*. Innsbruck university press: Innsbruck university press.
- Herranz, N., & Ruiz-Castillo, J. (2013): The end of the "European Paradox". *Scientometrics*, No. 95, pp. 453-464.
- Hofstede, G. (2001): *Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Tilburg University, Netherlands: SAGE Publishing.
- Hofstede, G. (2001): *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G., Hofstede, G., & Minkov, M. (2005): *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hudec, O. (2007) Regional innovation strategy as a policy instrument. *North Hungarian Development Strategies Volume IV, Issue 2*; pp. 3-13
- Ivanic, V. (2020): Managing the cultural distance between Serbia and China: Doing business in Serbia from cultural due diligence perspeciteve. Novi Sad: Cultural Due Diligence Institute. ISBN – 978-86-902202-0-5.
- Ivanić, V. (2010): Uloga i značaj poslovnih inkubatora za privredni razvoj Vojvodine. U B. Paunović, M. Du Pont, M. Dobrilović, V. Šenk, V. Ivanić, & D. Vukov, *Strategija razvoja poslovnih inkubatora u AP Vojvodini u periodu 2011-2015. godine* (pp. 1-92). Novi Sad: Centar za strateške ekonomska istraživanja "Vojvodina-CESS".
- Ivanić, V. (2017): *Organizaciona kultura kao činilac konkurentnosti preduzeća u tranzicionim uslovima*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Ivanić, V. (2020): Kako premostiti kulturnu distancu između Evropske unije i Jugoistočne Evrope. Beograd: Institut za evropske studije.
- Keating, M. (2000): *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. Edward Elgar. <https://10.5860/choice.36-2995>
- Kocziszky, G. (2007): Measurement methodology of regional innovation potential. *North Hungarian Development Strategies Volume IV, Issue 2*; pp. 14-34
- Lehmann, T., Benner, M., & Kapo, A. (2022): Institutional asymmetries in a low-coordination economy: the smart specialization paradox in Bosnia and Herzegovina, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. <https://10.1080/13511610.2022.2092075>
- Muscio, A., Reid, A., & Rivera Leon, L. (2015): An empirical test of the regional innovation paradox: can smart specialisation overcome the paradox in Central and Eastern Europe? *Journal of Economic Policy Reform*, 18(2), pp. 153-171.
- North, D. C. (1991): Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, No. 5(1). pp. 97-112.
- Oughton, C., Landabaso, M., & Morgan, K. (2002): The regional Innovation Paradox: Innovation Policy and Industrial Policy. *The Journal of Technology Transfer*, No. 27.pp. 97-110. <https://10.1023/A:1013104805703>

- Paunovic, B., & Ivanic, V. (2018): Napredovanje u lancima vrednosti u tranzicionim ekonomijama. *Ekonomika preduzeća*, 7-8. pp. 386-400. <https://10.5937/EKOPRE1808386P>
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2006): *Local and Regional Development*. London: Routledge. <https://10.4324/9780203003060>
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2007): What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies*, pp. 1253-1269. <https://10.1080/00343400701543355>
- Potocnik, J. (2009): Prospects for science, technology and innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potočnik s Expert Group, pp. 1-73.
- Radonjic, Lj. (2022): *Serbian Innovation Capacities from a Regional Perspective*. Public Policy Reserach Centre. Belgrade.
- Radosevic, S. (2002): Regional Innovation Systems in Central and Eastern Europe: Determinants, Organizers and Alignments. *The Journal of Technology Transfer*, 27, pp. 87–96. <https://10.1023/A:1013152721632>
- Radosevic, S., & Ciampi Stančova, K. (2018): Internationalising Smart Specialisation: Assessment and Issues in the Case of EU New Member States. *Journal of the Knowledge Economy* No. 9. pp. 263-293. <https://10.1007/S13132-015-0339-3>
- Ranga, M. (2018): Smart specialization as a strategy to develop early-stage regional innovation systems. *European Planning Studies*, No. 26(11). pp. 2125-2146. <https://10.1080/09654313.2018.1530149>
- Razvojna agencija Srbije. (2022): Program standardizovanog seta usluga za mikro, mala i srednja preduzeća i preduzetnike u 2022. godini koji se realizuje preko akreditovnih regionalnih razvojnih agencija. Beograd.
- Rodica, P. (2021): The role of smart specialization in regional development. pp. 18-24. Chişinău.
- Rodríguez-Pose, A. (2013): Do institutions matter for regional development? *Regional Studies*, No. 47. pp. 1034-1047. <https://10.1080/00343404.2012.748978>
- Rodriguez-Pose, A., & Di Cataldo, M. (2015): Quality of government and innovative performance in the regions of Europe. *Journal of Economic Geography*. No. 15. pp. 673-706.
- SARRA. (2022): Company profile. Belgrade.
- Sasaki, I., & Yoshikawa, K. (2014): Going beyond national cultures—Dynamic interaction between intra-national, regional, and organizational realities. *Journal of World Business*, No. 49(3). pp. 455-464.
- Scutairu, A. (2015): Landmarks in the evolution of regional science. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, No 15(1). pp. 114-119.
- Statistical Office of the Republic of Serbia: (2018). *Research and development (R&D) - Metada*. Belgrade.
- Statistical Office of the Republic of Serbia: (2020.). *Administrative territorial division and NSTJ levels 1, 2, 3*. Belgrade.
- Sweeney, G. (1995): National innovation policy or a regional innovation culture. *Working Papers in European Industrial Policy*.
- Švarc, J., Lažnjak, J., & Dabić, M. (2019): Regional innovation culture in innovation laggard: A case of Croatia. *Technology in Society*, No. 58. <https://10.1016/j.techsoc.2019.03.006>
- Uvalić, M., & Bartlett, W. (2021): *Regional disparities and regional development policies in Serbia*. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung Office in Belgrade.
- Vázquez Barquero, A. (1998): *POLÍTICA ECONÓMICA LOCAL Y DESARROLLO ENDÓGENO*. Comisión Económica para América Latina y el Caribe - CEPAL.
- Warnke, P., at all. (2016): *Opening up the innovation system framework towards new actors and institutions*. Fraunhofer ISI.

Győri Lukrécia¹⁰ – Nagy Imre¹¹

Az idegenforgalom szerepe Vajdaság/Szerbia vidékfejlesztésében¹²

A tanulmány az idegenforgalom növekvő szerepét és hatását kívánja bemutatni a Vajdaság vidéki tereinek, perifériáinak és belső perifériáinak fejlődésében, a helyi erőforrásokra támaszkodva, de alkalmazva a legújabb idegenforgalmi technikákat, módszereket. A turizmusfejlesztés hatásaként bekövetkező vidékfejlesztés céljaként megfogalmazódik a szegénység csökkentése, a széles körű, kiegyensúlyozott fejlődés és fejlesztés, a munkahelyteremtés, a városból vidékre történő visszatérés és migráció serkentése. Ide tartozik a helyi termékek szerepének felértékelődése, a helyi termelők és vendéglátók szoros együttműködése az élelmiszerlánc zárt körű felhasználásában, beleértve az élelmiszer-biztonság igényét is. A tanulmány utalni kíván továbbá a vidéken már jelen levő idegenforgalmi ágazatok (vadászat, bor- és gasztroturizmus, gyógyturizmus stb.) egymást kiegészítő, komplementer jellegének fontosságára.

Kulcsszavak: Vajdaság, vidékfejlesztés, rurális terek, idegenforgalom

JEL kód: P25, Z32

The role of tourism in the rural development of Vojvodina

The study aims to demonstrate the growing role and impact of tourism in the development of the rural areas, peripheries and inner peripheries of Vojvodina, relying on local resources but applying the latest tourism techniques and methods. The goal of rural development as a result of tourism development is to reduce poverty, to stimulate broad, balanced development and development, job creation, return from the city to the countryside, and migration. This includes the appreciation of the role of local products, the close cooperation of local producers and caterers in the closed use of the food chain, including the need for food safety. The study also wants to point out the importance of the complementary nature of the tourism sectors already present in the countryside (hunting, wine and gastro tourism, balneo tourism, etc.).

In the first part of the analysis, it refers to the place of tourism in Vojvodina in the overall structure of tourism in the regions of Serbia, the main sectors and destinations of rural tourism, and the receptiveness of tourism, accommodation capacity, and the recent results of the sector. In the second part, we describe the most important directions and guidelines of the various national and regional strategies and international project concepts regarding the development of the sector. Some of the ideas of the outline of the latest such development program were also presented in this context.

Keywords: Vojvodina, rural development, rural areas, tourism

JEL code: P25, Z32

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.24>

¹⁰ Újvidéki Egyetem, PhD, egyetemi tanár

⁷ Újvidéki Egyetem, PhD, egyetemi tanár, az Eötvös Lóránd Kutató Hálózat keretében működő pécsi székhelyű KRTK külső munkatársa

⁸ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

Bevezető

Szerbia megkésett rendszerváltását és geopolitikai változását követően az európai terület- és vidékfejlesztési modellre történő hosszán tartó átállási folyamat 2000 óta tart. A terület- és azzal együtt a vidékfejlesztéssel nem csupán a mezőgazdaság lényeges változása indult el, hanem egy olyan komplex tevékenység, amelynek a végső célja a vidéki települések fejlődése, felzárkózása, illetve a vidéknek a társadalomban betöltött funkciói ellátására való képesség elsajátítása. Ez a folyamat ma magában foglalja a tanyák, a falvak és a kisvárosok fejlesztését, beleértve a vidéki térségekben folytatott gazdasági (nem csak mezőgazdasági) tevékenységeket, a foglalkoztatási és kereseti viszonyok javítását, a szociális politikát, a települési és termelői infrastruktúrát, az élő és épített környezet értékeinek megóvását, valamint a vidéki közösségek fejlesztését és kezdeményező-készségét is (Gašić et al. 2015). A vidékfejlesztés céljaként így fogalmazódik meg a szegénység csökkentésének, a széles körű, kiegyensúlyozott fejlesztésnek és az élelmiszer-biztonság megerősítésének az igénye (Gašić et al. 2015).

Az EU regionális és vidékpolitikájának kezdeményezése során a vidék fejlesztésében a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek között a turizmus is a gazdasági diverzifikáció eszköze és olyan foglalkoztatási motorjának bizonyulhat, amely multiplikátor hatással van a vidékfejlesztéshez hozzájáruló egyéb ágazatokra is.

Egyre gyakrabban a falvak, tanyák, folyóparti vagy hegyvidéki második lakások települései a fizetőképes és visszatérni vágyó városi lakosságot vonzzák a helyi közösségek életébe. Külföldi szerzők kiemelik, hogy a vidéki turisztikai fejlesztések kiemelt célja a különböző információk összekötése a potenciális célközönség fejében egy adott földrajzi területtel, továbbá a turistaszezon hosszának megnyújtása. Mindez a gyakorlatban azt is jelentheti, hogy a vidéki turizmust illetően annak szervezői az adott régióról igyekeznek többletinformációt átadni a vendégeknek, egy kitolt időszak során (Kovács 2020). Emellett, mivel a vidéki turizmus a vidéki élmény teljességének, általános és egyedi elemek kellően strukturált, a természetességen és a tradíciókon alapuló diverzifikált kínálata, egyben a helyi turisztikai fejlesztések alapja lehet, amely magába foglalja a helyi tradíciókra épülő termékek előállítását, bemutatását és kereskedelmét is. Amennyiben ezek a termékek jelentősebb hozzáadott értékkel is bírnak, azok növelhetik a falvak turisztikai vonzerejét (Dávid, 2010; Szöllösi et al. 2014). Külföldi példákkal bizonyítható (vidéki Ausztria, Mexikó, Románia stb.), hogy a helyi gazdaságok bevételeiben kiemelt jelentőséggel bír a helyi termékek értékesítése, illetve az ehhez gondolatilag igen erősen kötődő vidékturizmus jelenléte (Mezei et al. 2018; Ibanescu et al. 2018; <https://www.unwto.org/world-tourism-day-2020/tourism-and-rural-development-technical-note>).

A vidéki turizmus fejlesztése a vidéki lakosság városi központokba vándorlása miatti elnéptelenedéssel kapcsolatos gazdasági kérdések megoldását is megcélozza, egyben törekszik az életkörülmények javítására, a környezet védelmére, a rekreációs tényezők fejlesztésére, a munkaképes lakosság stabilitásának növelésére és a városból vidékre történő migráció serkentésére (Gašić et al. 2015).

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének WTO¹³-ajánlásai is hangsúlyozzák a turizmus stratégiai jelentőségét a vidékfejlesztésben, annak olyan ágazattá alakítását, amely a vidéki közösségek javára és jólétéért tisztességes, befogadó, ellenálló és fenntartható ágazatot épít úgy, hogy alkalmazza már az innováció, a technológia és a digitalizáció adta lehetőségeket (IQS-EDU).

A Vajdaság Autonóm Tartomány, Szerbia északi régiója idegenforgalmának rövid helyzetképe

Szerbia vidéki területét a természeti erőforrások nagy koncentrációja jellemzi, mint például a mezőgazdasági területek, erdők, víz, megőrzött ökoszisztémákkal és biológiai sokféleséggel. A

¹³ World Tourist Organization.

kulturális erőforrások gazdagsága, valamint az itt élő emberek megőrzött hagyományai e területek egyik előnye (Cvijanović et al. 2016).

A Vajdaság Autonóm Tartomány Szerbia idegenforgalmában csupán 15%-kal szerepel (1. táblázat). Körzetekre lebontva, a turisták száma és a vendégéjszakák tekintetében a Dél-bácskai és az Észak-bácskai körzet idegenforgalmi kínálata ért el legjobb eredményt (2. táblázat). Ehhez nagymértékben hozzájárul Újvidék (Novi Sad) mint városi desztináció és a vonzáskörzetéhez tartozó Tarcal-hegység (Fruška gora) a kimagasló kulturális, szakrális épített örökségével (pl. Karlóca város kultúrtörténeti emlékei, Fruška gora-i kolostorok), szőlészeti és borászati hagyományával és a redneki (Vrdnik) gyógyfürdő által kínált spa- és wellnessturizmusával. Észak-Bácskát Szabadka városi desztinációja, szecessziós épített kultúröröksége, gazdag rendezvényturisztikai kínálata (például a Desiré fesztivál), Palicsfürdő rekreációs és szórakozási lehetőségei, valamint a ramsari egyezményvel védett Ludasi-tó madárrezervátuma és ökoturisztikai kínálata teszi vonzóvá. Ehhez a desztinációhoz tartoznak még a Tisza mente ez idáig nem kellő mértékben hasznosított idegenforgalmi adottságai is (Magyarkanizsa, Zenta, Törökkanizsa). A Bánság területe védett ökoturisztikai látványosságot (Verseci-hegy, Delibláti-homokpuszta, a Temes völgye, túzokrezervátum, a Béga folyó völgye) és számos kultúrtörténeti vonzerőt rejtget (kastélyok, kúriák).

1. táblázat: A Vajdaság részvétele Szerbia idegenforgalmában, 2020

Table 1: Vojvodina's participation in tourism in Serbia, 2020

Régió	Turisták száma (fő)			Vendégéjszakák száma			Vendégéjszakák átlaga	
	összes	hazai	külföldi	összes	hazai	külföldi	hazai	külföldi
Belgrádi régió	330 897	101 633	229 264	928 233	330 530	597 703	3,3	2,6
<i>Vajdaság</i>	<i>268 805</i>	<i>197 468</i>	<i>71 337</i>	<i>764 948</i>	<i>587 983</i>	<i>177 045</i>	<i>3,0</i>	<i>2,5</i>
Sumadija és Nyugat-Szerbia	824 358	735 903	88 455	2 979 581	2 645 221	334 360	3,6	3,8
Dél- és Kelet-Szerbia	395 961	339 306	56 655	1 528 528	1 373 078	155 450	4,0	2,7
Szerbia összesen	1 820 021	1 374 310	445 711	6 201 290	4 936 732	1 264 558	3,6	2,8

Forrás: RZS1-Köztársasági Statisztikai Hivatal, Régiók, 2020

Intő jel, hogy a vendégéjszakák száma a Vajdaságban (2016–2020) folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, és a 2019-ben jegyzett 1 384 344 vendégéjszakához viszonyítva 2020-ban 764 948 vendégéjszakára csökkent (RZS2, Statistical Yearbook RS, 2022).

A Vajdaság területén a 2011–2021-es időszakban összességében jelentősen nőttek a szálláskapacitások. A szálláshelyek száma 27%-kal, a szabad szobáké (fizetővendég) 110%-kal, míg az összes férőhely csaknem 92%-os növekedést könyvelhetett el.

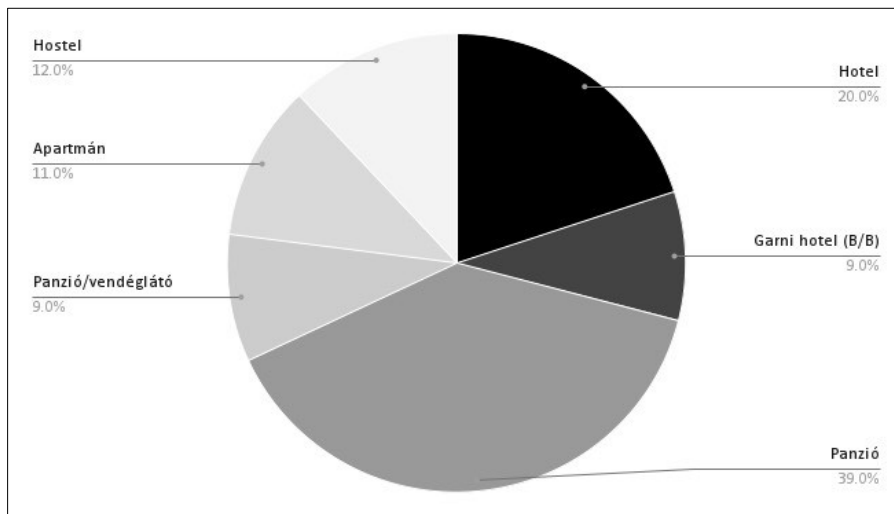
2. táblázat: A Vajdasági körzetek idegenforgalmi adatai, 2020

Table 2: Tourism data of Vojvodina region, 2020

Régiók	Turisták száma (fő)			Vendégéjszakák száma			Vendégéjszakák átlaga	
	Összesen	Hazai	Külföldi	Összesen	Hazai	Külföldi	Hazai	Külföldi
Nyugat-Bácska	13 178	11 376	1802	54 296	49 548	4748	4,4	2,6
Dél-Bánát	17 990	14 530	3460	66 246	50 325	15 921	3,3	4,6
Dél-Bácska	90 921	53 487	37 434	215 661	125 289	90 372	2,3	2,4
Észak-Bánát	19 846	17 484	2 302	90 908	83 392	7 516	2,3	2,4
Észak-Bácska	54 053	41 918	12 135	133 054	108 322	24 732	2,6	2,0
Közép-Bánát	10 904	8 802	2102	40 275	31 288	8 987	3,6	4,3
Szerémség	61 913	49 811	12 102	164 508	139 739	24 769	2,8	2,0
Vajdaság összesen	268 805	197 468	71 337	764 948	587 903	177 045	3,0	2,5

Forrás: RZS1- Köztársasági Statisztikai Hivatal, Régiók, 2020

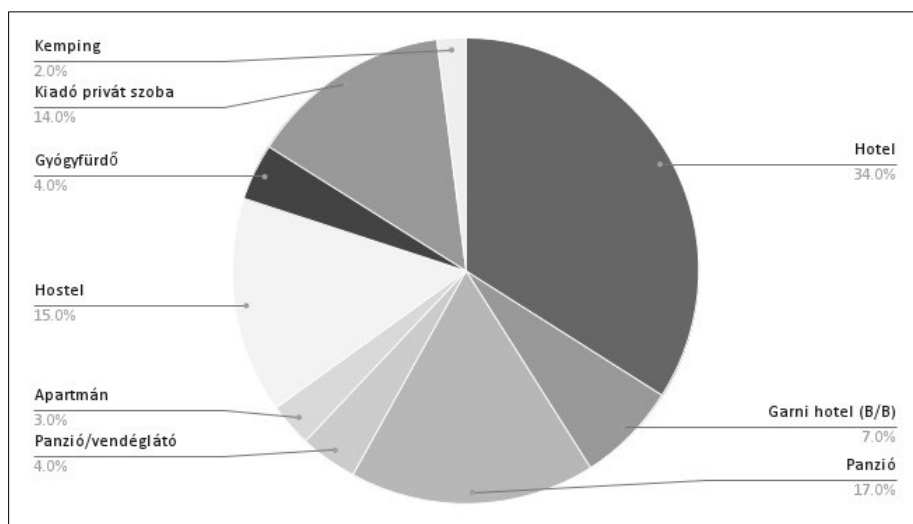
A kereskedelmi szálláshelyek szálláskapacitásai típus és kategória tekintetében a 2011-ben nyilvántartott adatokhoz viszonyítva 2020-ban a szállodák, valamint a panziók és motelek számát illetően csökkentek (1. ábra), míg a szálláshelyek és garniszállodák¹⁴ száma nőtt, a hostelek száma pedig a 2011-es 4-ről 2021-re 32-re emelkedett (RZS2, Statistical Yearbook RS, 2022).

1. ábra: A Vajdaság AT szállástípusainak szerkezeti eloszlása %-ban, 2021
 Fig. 1: Structural distribution of accommodation types in Vojvodina AT in %, 2021
 Forrás: RZS2, Statistical Yearbook RS, 2022

A szállodai szobaszám a kereskedelmi szálláshelyek összvendégszobaszámának legnagyobb részét képezte 2021-ben (a teljes szám 34%-a), bár ez a kategória 2011-hez képest 22,75%-os csökkenést mutat. A panziók és motelek kategóriájában is lényegesen csökkent a vendégszobák száma. Ezzel szemben jelentős növekedést jegyeztek az üdülőhelyek (183%), a garniszállodák (142%), a gyógyfürdők (287%), valamint a magánházak rendelkezésre álló szobáinak száma tekintetében.

¹⁴ Kisebb szálloda, szállás reggelivel.

2. ábra: A rendelkezésre álló szobák száma szálláshelytípusok szerint %-ban, 2021-ben

Fig. 2: The number of available rooms by type of accommodation in %, in 2021

Forrás: RZS2, Statistical Yearbook RS, 2022

A kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek száma 7,6%-kal nőtt a 2011–2021 közötti időszakban, de a férőhelytípusok szerkezetén belül több eltérő változás tapasztalható. Az összes férőhelyszám 32%-ában a szállodák dominálnak, 2011-hez képest azonban a számuk 42%-kal alacsonyabb, hasonlóan a vendégházak és motelek férőhelyeinek számához.

A panziók a második helyen állnak, és minden paraméterben növekedést könyvelhettek el, így az elmúlt nyolc évben 15,7%-kal nőtt a férőhelyeik száma is. A harmadik helyen a hosteltek állnak az összes férőhelyszám 18%-ával a Vajdaság területén, 675%-os növekedést jegyezve.

3. táblázat: A kereskedelmi szálláshelyek típusok szerinti férőhelyszám-eloszlása a Vajdaságban 2021-ben

Table 3: Distribution of the number of beds by type of commercial accommodation in Vojvodina, in 2021

Hotelek	Panziók	Hostelek	Magán-szálláshelyek	Garnihotelek	Vendéglátóipar szálláshelyekkel	Turista-apartmanok	Magán-házak / lakások
32%	19%	18%	14%	7%	4%	4%	2%

Forrás: RZS2, Statistical Yearbook RS, 2022

A szálláskapacitások legnagyobb növekedése a szerémségi régióban volt tapasztalható (40,5%), a dél-bánati régióban viszont mérséklődött a férőhelyek száma, az összes többi régió pozitív eredményt ért el e mutató szerint. A Dél-bácskai körzetben ez a paraméter nem változott.

A jelenlegi férőhely szerinti szálláskapacitások területi megoszlásában 2021-ben a Dél-bácskai körzet (46%) csaknem a felét mondhatja magáénak, míg az észak-bácskai, a dél-bánati és a szerémségi területek csupán 12-12%-kal szerepelnek. Közép-Bánát (5%), Nyugat-Bácska (6%) és Észak-Bánát (7%) lényegesen alacsonyabb értékekkel képviseltetik magukat.

A szálláshelyek kihasználtsága is folyamatos növekedést mutat, a 2011-es 9,6%-ról 2021-re 16,3%-ra emelkedett. A szálláshely-kapacitás kihasználtsága 2021-ben a legnagyobb mértékben a dél-bánati régióban nőtt, 4,3%-os kihasználtságról 14,3%-ra emelkedett. A szálláshely-

kapacitás kihasználtsága 2021-ben a legmagasabb az észak-bánáti régióban (25,8%), míg a legalacsonyabb a dél-bácskai régióban volt (12,8%).

A Vajdaság területén a 2011–2021-es időszakban jelentősen nőttek a szálláskapacitások. A szálláshelyek száma 27%-kal, a szobáké (fizetővendég) 110%-kal, míg az összes férőhely csaknem 92%-os növekedést könyvelhetett el.

A Vajdaság AT-ban 2021-ben a szolgáltatóiparban és a kereskedelemben dolgozók száma 103.828 fő volt, a vendéglátóiparban foglalkoztatottak száma pedig 16.592 fő. Fő ismerv továbbra is a szezonális, az alacsony szakképesítés, az idenymunka szerződés, gyors fluktuáció, motiváció hiánya és a fekete piac jelenléte.

A 2021-es évben Vajdaság AT területén az idegenforgalomból származó bevétel 751.8 millió euró volt (a Szerbiai 1,59 milliárd euró forgalomból) ami 55,6%-kal nagyobb az előző évihez képest. Ennek a bevételnek nagy része a városok idegenforgalmából illetve más, a nem tradicionálisan vidéki turizmus ágazatai keretében valósult meg (étel-ital 58,6%, alkoholos és üdítőitalok 26,8%, vendégéjszakák 12,9%) (RZS2).

A vidéki turizmus térségfejlesztést generáló hatása

Vajdaság vidéki térségeinek definiálása tekintetében hangsúlyozni szükséges, hogy Szerbia Köztársasági Statisztikai Intézete 1981-től, vagyis az 1991-es, a 2002-es és a 2011-es népszámláláskor a településtípus meghatározásánál adminisztratív kritériumot alkalmaz, amely szerint a településeket „városokra”, illetve „egyéb” kategóriájú településekre osztja. Az OECD meghatározása szerint a helyi közigazgatási egységek szintjén (LAU 2) a 150 lakos/négyzetkilométer alatti népsűrűségű települések számítanak vidékinek (OECD 1994). A két módszertan alapján a város-vidék szerkezet a 4. táblázat alapján követhető.

4. táblázat: Szerbia városi és vidéki területei az adminisztratív és OECD-kritériumok alapján

Table 4: Urban and rural areas in Serbia using administrative and OECD criteria

	2002				2011			
	Település	%	Népség	%	Település	%	Népség	%
Adminisztratív kritérium								
Vidék	4529	96,2	3 279 522	43,7	4528	96,2	2 914 990	40,6
Város	177	3,8	4 218 379	56,3	181	3,8	4 271 872	59,4
OECD-kritérium								
Vidék	3904	83,0	4 161 660	55,5	4132	87,7	3 137 432	43,7
Város	802	17,0	3 336 341	44,5	577	12,3	4 049 430	56,3

Forrás: Martinović–Ratkaj 2015

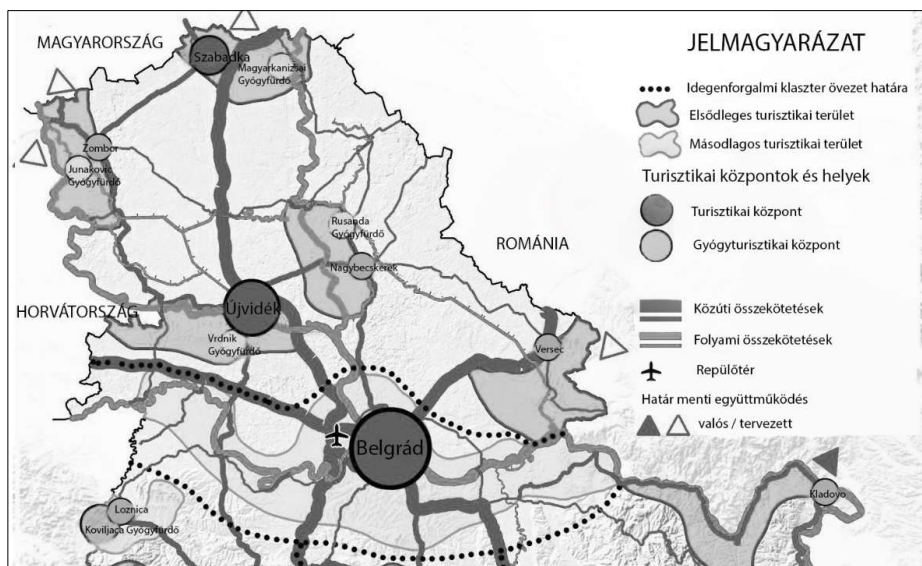
A Vajdaságban a vidék idegenforgalmának alapját a kulturális örökség és azok mutatói, a multietnicitás (szerb, magyar, szlovák, román, rutén stb.), az ebből származó multikulturalizmus és a multikonfeszionalizmus képezi. A térséget számos multikulturális rendezvény, verseny, hagyományörző múzeumi kiállítás, a nemzeti örökségek és a folklór gazdagsága – szokások és hagyományok –, a tarka népviselet (Doroszló, Gombos, Bácskertes, a szlovák falvak), a nyelvjárások, a kézművesség, a kulturális intézmények tevékenysége (pl. az antalfalvi/kovačicai naiv festők műhelyei) teszi vonzóvá. A vidék idegenforgalmának színpalettáját közvetett vagy közvetlen módon a változatos agrártáj adottságai (pipacsos búzamezők, virágzó gyümölcsösök, tölgyesek, festői folyópartok), a természeti értékek (a Duna, a Tisza vagy a Száva folyó völgyében megtalálható védett területek) és a táji változatosság (Tarcál-dombvidék és annak gyümölcs-, szőlő- és borvidékei, a Verseci-hegység, a szerémségi tölgyesek) is tarkítják. Vonzó továbbá a borászat és a gasztrokülönlegességek kínálata (Karlóca, Szabadka, Duna mente), a vadászterületek idegenforgalmi kínálata (Bácskában kiemelkedő vadászterületnek számítanak a Topolya, Szabadka és Újvidék községbeli vadászterületek, Karadordevo környéke, a szerémségi

Kučine, a Bosut-erdő, Vranjak és a Száva menti vadászterületek, Bánátban az Alsó-Duna menti vadászterület és a Delibláti-homokhátnál található vadászterületek).

Ebben a környezetben megfigyelhetők a Pannon-síkságot jellemző falusi települések eredeti megmaradt jegyei, a szállások, tanyák helyenként éledező vendégforgalma. Véleményünk szerint a természeti örökség, a természeti értékek és a rekreatív adottságok, az ökoturizmus elemei, a vadászati, a szárnyát bontogató gyógy- és wellnesssturizmus komplementer tartozékai a vidéki desztinációk kínálatának.

A szerbiai idegenforgalmi fejlesztési dokumentumok vajdasági vidéki környezetre vonatkozó irányvonalai

A szerbiai területfejlesztési tervdokumentumok – Szerbia Köztársaság Területrendezési Terve (*Sl. glasnik RS br. 13/96*), Szerbia idegenforgalmi stratégiája a 2016–2025-ös időszakra vonatkozóan (*Sl. glasnik RS br. 98 od 8. dec 2016*) – fejlesztési célterületekként a szerbiai idegenforgalmi régiók sorában kiemelten kezelték a Vajdaság valamennyi idegenforgalmi régióját, mint például a Szabadka és a Tisza mente idegenforgalmi régiót, amely Szabadka város mellett Palicsfürdő és a szerbiai Felső-Tisza

3. ábra A Vajdaság idegenforgalmi területeinek vázlatos áttekintése

Fig. 3. Tourist regions in Voivodina Autonomous Province

Forrás: Просторни план Републике Србије, 2021–2025

mentét (Magyarkanizsa) foglalja magában, valamint Zombort és a Felső-Duna mente régiót, Újvidék és a Fruška gora térségét, illetve a vajdasági Tisza mente középső szakaszát (Óbecse, Törökbecse, Titel) és a verseci idegenforgalmi területeket. Valamennyi desztináción a kulturális tematikus útvonalak, a nautikus turizmus, az ökoturizmus és a rendezvényturizmus dominál.

A Vajdaság AT Regionális Területrendezési Terve 2011 a területi különbségek csökkentésének lehetőségét, a rurális területek pozícióinak erősítését, a természeti erőforrások, a táj és a környezet fenntartható hasznosítását emeli ki, de „...az idegenforgalom tekintetében a fenntartható idegenforgalmat szorgalmazza, amely a turizmus és a környezet- és természetvédelem kapcsolatára alapozva a kulturális és természeti örökség védelmét és adekvát hasznosítását hivatott megvalósítani”. A turizmus fejlesztése érdekében hangsúlyozza a

komplementer gazdasági ágazatok kapcsolatának fontosságát, illetve a vajdasági turizmus felismerhető imázsának elérését fogalmazza meg.

Más idegenforgalmi fejlesztési dokumentumok a befektetési prioritásokra fókuszálva kiemelik, hogy a szabadidős tevékenységek turisztikai termékeinek kínálatát a Tisza mentén koncepciónálisan szükséges harmonizálni a Vajdaság AT idegenforgalmi fejlesztésével. Az idegenforgalmi termékek rendszerének áttekintése a tiszai turizmus alapját, kínálatát képezi, amelyek a folyó, a vízpart, a part menti városok és falvak, valamint speciális érdeklődés igényei köré csoportosulnak (TIMS 2010).

A vajdasági községek fejlesztési stratégiáinak idegenforgalmi vonatkozásai¹⁵ jól tükrözik a helyi sajátosságok súlyát és jelentőségét a régió nem urbanus területeinek idegenforgalma szempontjából.

Ezen stratégiák idegenforgalmi fejezetei lényegesen különböznek egymástól a helyi idegenforgalmi vonzerő feltárása, hozzáférhetőségük, promóciójuk és marketingjük tekintetében. Többségüknél túlsúlyban van az általános fejlesztési igények megfogalmazása, mint például a községi turisztikai alap létrehozása, a helyi idegenforgalom fejlesztése, idegenforgalmi községi adatbázis létrehozása, valamint helyi attrakív turistacsomagok kialakítása és együttműködés szorgalmazása a helyi szervezetekkel, önkormányzattal stb.

Egy-egy település vagy község a helyi sajátosságai alapján kíván vonzerőt kialakítani és helyi márkát fejleszteni, például a zentai csatából (Zenta) vagy a fürdővárosi jellegből (Magyarkanizsa), esetleg a vízi sportokból (Óbecse). A községek nagy része hajlandó más községek turisztaszervezeteivel való együttműködésre, emellett igény van az idegenforgalmi szakemberekre, azok képzésére is.

A Vajdasági Magyar Közösséget Érintő Idegenforgalom Fejlesztési Stratégiája 2018–2022 olyan fejlesztések megfogalmazását tartalmazza, amelyek elősegítik a vajdasági magyar közösség kulturális értékeinek fenntartható idegenforgalmi hasznosítását, az idegenforgalmi vonzerő fejlesztésének és elérhetőségének előkészítését és azoknak az országos és tartományi idegenforgalmi fejlesztésekkel való harmonizálását úgy, hogy az az anyaországi és Kárpát-medencei turizmussal történő összekapcsolás révén hozzájáruljon többek között a Magyarországról érkező vendégforgalom növeléséhez is. Valamennyi prioritás elsősorban a gyógy-, fürdő-, orvosi, spa- és wellnessturizmus szolgáltatásainak komplex fejlesztését, a vízparti rekreációs turizmust (Duna, Tisza, Duna–Tisza–Duna-csatorna) célozza meg. A Stratégia célkitűzésének megfelelően a Prosperitai Alapítvány¹⁶ a támogatásain keresztül 141 idegenforgalmi fejlesztést támogatott összesen 637 millió dinár (RSD) összegben (5. táblázat).

5. táblázat: Magyarország Kormánya által támogatott idegenforgalmi fejlesztések a Vajdaságban 2016–2022

Table 5: Tourism developments supported by the Government of Hungary in Vojvodina 2016–2022

Kiírás	Támogatott projektek (db)	Megítélt támogatás (RSD)	Projekt összköltsége (RSD)
Turisztikai támogatás	24	42 882 849,47	60 287 637,92
Turizmus NGO	33	34 360 059,00	44 380 828,08
Kezdő turisztikai vállalkozók támogatása	55	53 369 001,20	57 929 383,06

¹⁵ Az elemzés Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Csóka, Zenta, Ada, Nagybecskerek, Óbecse, Törökbecse és Titel, valamint Duna menti, Versec környéki, szerémségi, Szabadka környéki községeket, Fehértemplom, Bács és Palánka község 2020-ig tervezett fejlesztési stratégiáit öleli fel.

¹⁶ A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiájának és A Vajdasági Magyar Közösséget Érintő Idegenforgalom Fejlesztési Stratégiájának Magyarország Kormánya által támogatott megvalósítását kezelő intézmény: a Prosperitai Alapítvány.

Meglévő turisztikai vállalkozások szálláskapacitásának fejlesztése	15	17 558 809,00	23 331 958,44
Idegenvezetői képzés megszerzésének támogatása	4	167 862,28	167 862,28
T-04/2019-III	9	399 898 203,31	999 745 513,14
T-05/2019-III	1	89 120 244,98	223 249 915,41
Összesen	141	637 357 029,24	1 409 093 098,33

Forrás: A Prosperitati Alapítvány adatbázisa, 2016–2022

A Vajdaság AT Kormánya a Tartományi Gazdasági és Idegenforgalmi Titkárságon keresztül 2021-ben 70 idegenforgalommal foglalkozó céget összesen 125 millió dinárral támogatott. 2022-ben 107 cég kapott 185 millió dináros támogatást, 2023-ban pedig 145 céget támogatott a kormány összesen 314 millió dináros összeggel.

Az EU szomszédságpolitikájának idegenforgalmi vonatkozásai a Vajdaság vidékfejlesztésében

Az IPA CBC¹⁷ (2007–2013 és 2014–2020) idegenforgalmat érintő támogatásai nagymértékben hozzájárultak a határ régiókban egyrészt a kétoldalú nyitottság, valamint az EU regionális és szomszédságpolitikájának következményeként a turizmus valamennyi formájának dinamikus fejlődéséhez. Az IPA keretében a határon átnyúló, idegenforgalmat érintő nyertes projektek (6. táblázat) érzékeltetik, hogy a kulturális rendezvénysorozatok fenntarthatóságuk hiányában sok esetben visszafogottabb sikert jelentenek, viszont azok példáján új, bilaterális rendezvénysorozatok születhettek.

Ezek a rendezvénykapcsolatok, amelyek infrastrukturális fejlesztéssel is járnak, ma már teljesen virtualizálják a korábban fennálló nyelvi korlátokat, így a térség a multietnikus kultúrájára épülő idegenforgalomból is profitálni tud.

6. táblázat: Az IPA HU–SER,¹⁸ CRO–SER,¹⁹ RO–SER²⁰ CBC-programok által támogatott idegenforgalmi projektek szerkezete a Vajdaságban (2014–2020)

Table 6: The structure of tourism projects supported by the IPA HU–SER, CRO–SER, RO–SER CBC (2014–2020) program regarding the rural development of Vojvodina

IPA-programok	Összes	Turizmus	Ebből vidéki turizmus ²¹	Vidéki turizmus projektösszeg
HU–SER	117	28	24	9 300 399
RO–SER	21	5	2	1 060 485
CRO–SER	39	11	6	2 291 436
SRB–IH	6	0	0	
Összesen	182	41	32	11591635

Forrás: HU–SER IPA, RO–SER IPA, CRO–SER IPA, SRB–BIH IPA (2014–2020)

¹⁷ Az EU-val határos, előcsatlakozási státuszban levő államokba allokált határon átnyúló együttműködést támogató forrás: *Instrument for Pre-Accession Assistance – Cross Border Cooperation*.

¹⁸ *Instrument for Pre-Accession Assistance – Cross Border Cooperation, Hungary–Serbia*.

¹⁹ *Instrument for Pre-Accession Assistance – Cross Border Cooperation, Croatia–Serbia*.

²⁰ *Instrument for Pre-Accession Assistance – Cross Border Cooperation, Romania–Serbia*.

²¹ A vidéki turizmus kategóriához sorolható projektek kiválasztása a tematikának és a vidéki jellegnek megfelelően szubjektív megítélés szerint történt.

Az IPA CBC-programok által támogatott idegenforgalmi prioritás keretéhez tartozó projektek túlnyomórészt a vidék kulturális örökségeinek megtekintésére, a kulturális rendezvényekre, a gasztro- és ökokorekreációs turizmus formáira, azok tevékenységi körének bővítésére, hatékonyságuk növelésére vonatkoztak. Mivel ezek többnyire soft projektek, a megvalósításuk nem ütközött nehézségekbe, fenntarthatóságuk nyomon követhető.

Az EU SEE (2007–2013) program keretében támogatott nagyregionális tiszai idegenforgalmat érintő projekt – *Tisa Catchment Area Development* (TICAD) – alapcélja a Tisza-medence területén mind az öt ország (Ukrajna, Magyarország, Szlovákia, Románia, Szerbia) helyi, regionális, nemzeti hatósági szerveinek, tervező- és kutatóintézeteinek széles körű transznacionális együttműködése volt.

A vidéket érintő idegenforgalmi fejlesztések további irányvonalai

Ezek a fejlesztési irányvonalak elsőként a 2023-ban elfogadott *Vajdaság AT Fejlesztési Terve 2023–2030* és a *Vajdaság AT Idegenforgalmi Terve 2023–2025* dokumentumokban kerülnek megfogalmazásra. A Vajdasági AT Fejlesztési Terve a fejlesztési irányvonalak keretében csupán általánosan körvonalazza a főbb idegenforgalmi infrastrukturális fejlesztéseket és kínálatot, míg a 2023–2025-ös időszakra vonatkozó idegenforgalmi terv a *hozzáférhető és zöld turisztikai infrastruktúrák fejlesztését, a fenntartható turisztikai kínálat (termék) létrehozásának és népszerűsítésének támogatását* nevezi meg stratégiai irányynak. Az okosturizmus koncepciójának kialakítását a humán erőforrás-menedzsment és a turizmus keretében való digitalizálás témakörében fogalmazza meg.

A turizmus fenntartható fejlesztésének megtervezéséhez szükség van az ún. alulról felfelé irányuló megközelítésre, a különböző hierarchikus szinteken: hely, helyi desztináció, régió, nemzeti és nemzetközi szinten történő alárendeltségi folyamaton keresztül. Ugyanakkor számos ügynökség, intézmény, szervezet összefogásával, eltérő céllal és érdeklődéssel, lehetőleg külső tanácsadók bevonásával valósuljon meg.

A desztináció turizmusfejlesztése tervezésének egyik legfontosabb feladata a helyi szereplők különböző érdekei közötti egyensúly megteremtése, vagyis olyan stratégiák megfogalmazása, amelyek minden érdekelt fél, elsősorban a helyi közösség jövedelmét biztosítják. Különösen a következő szempontokat kell hangsúlyozni:

- Kommunikációs csatornák a helyi közösség és a turisztikai szektor között;
- Természeti és kulturális javak védelmére és kezelésére szolgáló bevételek előteremtése;
- A helyi közösség bevonása a döntéshozatalba és a turisztikai tevékenységekbe;
- A résztvevők közötti együttműködés terjedelmének és sikerének értékelése.

A fenntartható turizmusfejlesztés tervezésének folyamatában pozitív attitűdöt kell kialakítani a környezettel és a turisztikai erőforrásokkal szemben. Az eljárás lehetővé teszi a turizmus, a közlekedés és a kommunális infrastruktúra egységes, harmonikus egésszé formálását. Ebben az összefüggésben a figyelmet az olyan kérdésekre kell összpontosítani, mint:

- Hogyan lehet növelni a turizusból származó bevételeket? (A kiemelt termékekre fókuszálás, marketingrendszer kialakítása, a Vajdasági Idegenforgalmi Szervezet átalakítása és a költségvetés növelése, a marketingre és értékesítésre vonatkozó alap- és felsőfokú tudásszint emelése.)
- Hogyan lehet nagyobb befektetést eszközölni a turizmusban? (Magánberuházások környezetének megteremtése – állami szféra, fejlesztő cégek és desztinációmenedzsmenttel foglalkozó szervezetek támogatása, vendéglátóipari szálláshely-szolgáltatások támogatott igénybevételére szóló utalványok –, magánberuházások közvetlen ösztönzése, mintakoncessziók, korszerű modellek alkalmazásának szabályozási kerete, ingatlankezelés a turizmusban, a fiskális szállodafejlesztési politika ösztönzése, az utazásszervezők és fuvarozók ösztönzése külföldi turisták behozatalára, nemzetközi kongresszusok és rendezvények szervezésének ösztönzése.)

- Hogyan lehet növelni a menedzsment kapacitását? (Nemzetközi kongresszusok és rendezvények szervezésének ösztönzése, a Vajdaság turizmusának szervezeti fejlesztése, humán erőforrás, új technológiák és üzletiintelligencia-rendszerek fejlesztése, minőség-ellenőrzés.)

A fejlesztések következtében várható forgatókönyvek 2023–2025 között

A Vajdaságba érkező turisták számának előrejelzése szerint a 2023–2025-ös időszakban nem várható kifejezetten jelentős növekedés. A 2022-es bázisév alapján 2025-ig a turisták számának csupán 2%-os belföldi és 3%-os külföldi átlagos évi növekedésével lehet számolni. Ebben az időszakban a belföldi turisták számának növekedése azok megnövekedett önbizalmának és a környezetváltásnak, az új élmények iránti érdeklődésnek tulajdonítható, illetve Szerbia nemzetközi imázsjavulásával hozható összefüggésbe a külföldi turisták számának növekedése a vizsgált időszakban.

Az előrejelzések mérsékelt forgatókönyve alapján a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának növekedése a belföldi turisták esetében is átlagosan szintén 2%, a külföldiek esetében 3% lenne, míg az ambiciózus forgatókönyv előrejelzése alapján ez az érték a belföldi turistáknál 5%, a külföldi turistáknál pedig 6%. (Nacrt Programa razvoja turizma, 2023–2025).

Alapvető turisztikai trendek

Az UNWTO szerint a turisták számának növekedésére vonatkozó prognosztizált változások felismerése és hasznosítása esetén nagy esély kínálkozik a turisztikai ágazatban dúló verseny megnyerésére (UNWTO 2020).

A vidéki turisták a minőségi és érintetlen környezetet, a békét, a csendet, olykor a magányt, valamint a vendéglátó kedvességét és a vele való különleges kapcsolatot keresik, amit az agroturizmus mint a falusi turizmus alapterméke biztosíthat (Cawley–Desmond 2007).

A falusi turizmus fejlesztésének jövőbeli iránya a nem kellően kialakított desztinációk lehetőségeinek kiaknázása mellett minden bizonnyal a modern technológia alkalmazása.

A Vajdaság turisztikai piacán a „jövő vendégeiért” zajló marketingharc során már nem az árak, szálláshelyek, infrastruktúra, forgalom és a létesítmények játszanak főszerepet, hanem a turisták érzelmei, pozitív élményei. A turisták teljes megelégedettsége érdekében kiemelt figyelmet kell fordítani az akadálymentes és zöld turisztikai infrastruktúra fejlesztésére, a fenntartható turisztikai kínálat kialakítására és népszerűsítésére, az okosturizmus koncepciójának kialakítására, a népszerűsítési mód új irányzataira és a foglалások, új típusú szállások kialakítására.

Az intelligens turizmus, amely az információs és kommunikációs technológiákkal működik, a turisztikai élmények javításában, az erőforrás-gazdálkodás hatékonyságában, a desztináció/város versenyképességének maximalizálásában jelenik meg, a fenntartható szempontok előtérbe helyezésével.

Okosdesztináció az, amely nemcsak a turistákat, hanem a környék lakóit is szem előtt tartja, figyelembe véve a Vajdaság többnyelvűségét, kulturális sajátosságait és a turisztikai tervezés egyéb szempontjait (Nacrt Programa razvoja turizma, 2023–2025).

A turisták viselkedésében és szokásaiban bekövetkező változások megkövetelik a felhasználók megfelelő szegmentálását, és ennek megfelelően a turisztikai és vendéglátói szolgáltatások és termékek piacának szegmentálását, figyelembe véve a nemet, életkort, családi állapotot, motivációt és a turisták minden más fontos szegmentációját, valamint a hazai kínálat folyamatos igazításának igényét.

A promóció és foglалás területén új kommunikációs és promóciós eszközök kerültek kifejlesztésre, amelyek az e-marketing technológiáján alapulnak a fogyasztókkal való

kommunikáció terén, és erőteljesen növelik a marketingtevékenység hatékonyságát (sharing economy és virtuális ágazatközi platform, online elosztó hálózat).

A szálláshelyek területén a desztináció hitelességéhez igazodó átalakulást átélő nagy nemzetközi szállodaláncokkal szemben nálunk is megjelennek a kis családi szálláshelyek, amelyek lehetővé teszik vendégeik tartózkodásának és nyaralásának megszervezését, kielégítik a saját választás, valamint a modern turisták egyre kifejezettebb, természetel és helyi kultúrával való kapcsolattartási igényét (Nacrt Programa razvoja turizma, 2023–2025).

A „glamping – elbűvölő kemping” erős növekedési tendenciát mutat. Ma a glampingkínálat egy része, amely minőségileg megfelel a piac legigényesebb szegmense elvárásainak, a turisztikai kínálat legmagasabb árkategóriájába tartozik. Az a tény, hogy a glamping nem igényel nagy beruházásokat, különösen vonzó. Fontos megérteni a modern turista igényeit, és olyan inspiráló környezetet teremteni a számára, amely lehetőséget ad arra, hogy a lehető legközvetlenebbül megismerje őt. Vajdaságban az első lépéseket Karlócán tették meg, ahol 2021-ben megkezdte működését a Lala Vineyard glamping resort komplexum, az első ilyen jellegű Szerbiában. Az elbűvölő kempingezés (glamping) a modern szállodaiipar egyik leggyorsabban növekvő trendje nemcsak Európában, hanem az egész világon. A természetben eltöltött nyaralást képviseli egy kivételes természeti szépségben bővelkedő desztinációban, eredeti szállásegységekben, amelyek a legigényesebb turisták számára is alkalmasak.

A turisták motivációiban és elvárásaiban új trendek az intenzív vakáció, valami új kipróbálásának vágya, helyiként élni, a legfontosabb mobil (múzeumok, könyvtárak, archívumok, galériák), immobil (régészeti lelőhelyek, történelmi városmagok, védett kulturális és történelmi értékek, nemzeti vonatkozású építészeti emlékek, erődítmények) és szellemi (Szent György-nap – Đurđevdan; skanzen) kulturális örökség megélése a cél. Emellett kiemelt fontosságú a csoportos látogatások számának növelése a jelentős ünnepekre és eseményekre, rövid városlátogatások, wellnesslátogatások, gasztronómiai rendezvények és különféle kulturális rendezvények szervezése, valamint fesztiválok, amelyek a helyi és nemzeti specialitások kínálatán túlmenően a turisták szórakozással, szabadidős és aktív pihenéssel kapcsolatos elvárásainak is megfelelnek (Nacrt Programa razvoja turizma, 2023–2025). Ezen idegenforgalmi kínálatok megteremtésére a Vajdaság vidéki turizmusában további alapos és körültekintő, innovatív szervezésre, a helyi adottságokat generáló szervezetek és a turistaszervezetek, valamint a szállásadók munkájának folyamatos harmonizálására van szükség.

Összegzés

A vidék turizmusának fenntartható fejlesztése (Szerbiában) a Vajdaságban alulról építkező, összehangolt megközelítést igényel a fejlesztések különböző szintjein, a helyi desztinációtól a regionális és országos szinteken keresztül a nemzetközi szintekig. Ugyanakkor a vidéki turizmus fejlesztése számos ügynökség, intézmény és szervezet összefogása, különböző érdekcsoportok közötti együttműködés kialakítása révén valósulhat meg, ami pozitív gazdasági hatásokat eredményezne a helyi gazdaságban is, ezáltal ösztönözné a helyi lakosság foglalkoztatását az életszínvonal emelkedése és a vidéki térségek fejlődése érdekében (Podovac et al. 2021). Ez az együttműködés külső tanácsadók bevonásával javasolt.

A siker garanciájaként a programozás folyamán az egyes ellenőrzési szintek felelősségének meghatározására van szükség, csakúgy, mint a kötelezettségek és felelősségek végrehajtására vonatkozó eljárások bevezetésére. A desztináció tervezésének és fejlesztésének egyik legfontosabb feladata a helyi szereplők különböző érdekei közötti egyensúly megteremtése, vagyis olyan stratégia megfogalmazása, amely minden érdekelt fél számára közel egyformán vonzó, és a helyi közösségek számára egyaránt profitot biztosít.

Ahhoz, hogy a vidéki turizmus marketingláthatóságot érjen el az európai piacon, egyértelműen meg kell fogalmazni a marketingmix alapvető eszközeit (egy szabványosított termék, amely a környezetből származó termékekhez képest diverzifikálható lenne az adott éghajlatra jellemző termékekkel, alacsony árak, megfelelő disztribúció és integrált marketingkommunikáció, azaz

promóció), a nemzeti jogszabályok támogatásával, valamint a helyi közösségek és turisztikai szervezetek bevonásával a falusi turizmus népszerűsítésébe (Borović et al. 2022).

A turisták és a vendégéjszakák számának éves növekedésével párhuzamosan a vendéglátók viselkedésében és motivációikban jelentős változások következhetnek be, amire azonban minden bizonnyal hatással lehetnek olyan nem várt rendkívüli események, változások is, mint a klímaváltozás, természeti katasztrófák, pandémiák, a természeti erőforrások csökkenése és szűkössége, háború (oros–ukrán háború) vagy más politikai változások tovaryűrűző hatásai.

A hosszú távú tervezés érdekében szükséges a vidéki turizmus résztvevőinek bevonása olyan kutatásokba, vizsgálódásokba, amelyek a kínálati és a keresleti oldal igényeit egyaránt elemzik, csakúgy, mint a turisták igényeit, preferenciáit és elvárásait a vidéki termékekkel szemben, emellett a jövőbeni kutatások irányuljanak a falusi turizmus kínálatát gazdagító kiegészítő termékek összekapcsolásának lehetőségeire is (vallási, fürdő-, vadász-, hegyvidéki turizmus integrálása) (Podovac et al. 2021).

Mindazoknak, akik képesek lesznek felismerni és kihasználni ezeket a változásokat, nagy esélyük lesz a nyerni ebben a turisztikai versenyben. A „jövő turistáiért” és desztinációért folytatott versenyben már nem az árak, szálláshelyek, infrastruktúra, forgalom és a létesítmények játszanak főszerepet, hanem a turisták érzelmi és pozitív élményei.

A turisták viselkedésében és szokásaiban bekövetkező változások megkövetelik a felhasználók megfelelő szegmentálását, és ennek megfelelően a turisztikai és vendéglátói szolgáltatások és termékek piacának szegmentálását, figyelembe véve a nemet, életkort, családi állapotot, motivációt és a turisták minden más fontos szegmentációját, valamint a hazai kínálat folyamatos alkalmazkodásának igényét is.

Irodalomjegyzék

- BOROVIC, S. – STOJANOVIĆ, K. – CVIJANOVIĆ, D. (2022): *The future of rural tourism in the Republic of Serbia*. Beograd, Ekonomika poljoprivrede, 925–938. https://pdfs.semanticscholar.org/0ef5/c3ca82f1582ea799df47e1e8b7136a940a33.pdf?_gl=1*1oc4ul17*_ga*MjA1NDE2NjQyOS4xNjgzNjA2NjA0*_ga_H7P4ZT52H5*MTY4NzgxMzMyMi40LjEuMTY4NzgxMzMi4wLjA [accessed Jun 26 2023].
- CAWLEY, M. – DESMOND, A. G. (2007): Integrated Rural tourism: Concepts and Practice. *Annals of Tourism Research*, 35. (2.), 316–337. [accessed Jun 26 2023].
- CVIJANOVIĆ, D. – MIHAILOVIĆ, V. – VUKOTIĆ, S. (2016): *Marketing and consulting in the function of tourism development in Serbia*. Institute for Agricultural Economics, Belgrade, 851–868.
- DÁVID L. (2010): A Turizmus ökológiai szempontú fejlesztésének lehetőségei és területei. *Tájökológiai Lapok* 8 (1): 47–56. [accessed Jun 26 2023].
- IBĂNESCU, B. C. – STOLERIU, O. M. – IAȚU, C. A. (2018): The impact of tourism on Sustainable development of rural areas: Evidence of Romania. *SUSTAINABILITY*, 10. (10.), 3529. <https://doi.org/10.3390/su10103529> [accessed Jun 26 2023].
- GAŠIĆ, M. – MADŽGALJ, J. – IVANOVIĆ, V. – PERIĆ, G. (2015): Uticaj ruralnog turizma na lokalni ekonomski razvoj. *Ecologica*, Vol. 22, No 77. 32–36. https://www.researchgate.net/publication/301691493_Uticaj_ruralnog_turizma_na_lokalni_ekonomski_razvoj [accessed Jan 15 2023].
- KOVÁCS, E. V. (2020): Turizmus, mint a vidéki térségek kitörési lehetősége (Tourism as an Outbreak Possibility for Rural Regions). *Economica*, XI. új évf. 1–2. sz. 43–48. https://www.researchgate.net/publication/349791361_A_TURIZMUS_MINT_A_VIDEK_I_TERSEGEK_KITORESI_LEHETOSEGE [accessed Feb 14 2023].
- OECD 1994 - *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris, OECD, 1994, 93. p.
- PODOVAC, M. – DRPIĆ, D. – LOPATNY, M. L. (2021): Strategic development of rural tourism of the republic of Serbia. *Conference Proceeding PILC 2021: LEADERSHIP AFTER COVID-19*, 145–157.

- MARTINOVIĆ, M. – RATKAJ, I. (2015): Sustainable Rural Development in Serbia: Towards a Quantitative Typology of Rural Areas. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, Vol. 10, No 2, 37–48.
- MEZEI, K. – TROJÁN, Sz. – LIPCSEINÉ TAKÁCS, N. (2018): The grass is always greener on the other side, or else. Austria through the eyes of European rural developers. *Deturope*, Vol. 10, No. 3. 199–213.
- SZÖLLŐSI, L. – SZÜCS, I. – MOLNÁR, Sz. – LADÁNYI, K. (2014): A helyi kézműves termék-előállítás és -forgalmazás során felmerülő együttműködés lehetőségei egyes kiemelt turisztikai vonzerővel rendelkező erdélyi településeken. *Journal of Central European Green Innovation*, Vol. 2, No. 3. 111–134.
- TOURISM DEVELOPMENT STRATEGY OF THE REPUBLIC OF SERBIA FOR THE PERIOD FROM 2016 TO 2025, Government of the Republic of Serbia Ministry of Trade, Tourism and Telecommunications, Belgrade, 2016. <https://arhiva.mtt.gov.rs/download/3/STRATEGIJA%20RAZVOJA%20TURIZMA%20RS%20%202016-2025.pdf> [accessed June 01. 2023].
- TICAD – Tisa Catchment Area Development <https://keep.eu/projects/592/Tisa-Catchment-Area-Developme-EN/> [accessed May 20. 2023].
- PROSPERITATI ALAPÍTVÁNY ADATBÁZISA, 2016–2022, Prosperitati Alapítvány, Szabadka, 2023.
- RZS1 - REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU. REGIJE (Köztársasági Statisztikai Hivatal, Régiók), 2020.
- RZS2 - REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU, STATISTIČKI GODIŠNJAK (Köztársasági Statisztikai Hivatal, Statisztikai Évkönyv), 2021. Beograd, RZS, 2022.
- UNWTO RECOMMENDATIONS ON TOURISM AND RURAL DEVELOPMENT (2020): A Guide to Making Tourism an Effective Tool for Rural Development Madrid, <https://www.e-unwto.org/> <https://10.18111/9789284422173> [accessed May 14 2023].
- ПРОСТОРНИ ПЛАН РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 2021–2035 (Szerbia Köztársaság Területrendezési Terve, 2021–2035), Република Србија, Министарство Грађевинарства, Саобраћаја и Инфраструктуре, Београд, 2020. [http://www.skgo.org/storage/app/media/uploaded files/Prostorni%20plan%20Republike%20Srbije.pdf](http://www.skgo.org/storage/app/media/uploaded/files/Prostorni%20plan%20Republike%20Srbije.pdf) [accessed August 10 2023].
- PLAN RAZVOJA VOJVODINE, 2023–2030 (Vajdaság AT Fejlesztési Terve, 2023–2030) <https://www.planrazvojaapv.rs> [accessed June 08 2023].
- REGIONALNI PROSTORNI PLAN AP VOJVODINE DO 2020 (Vajdaság AT Regionális Területrendezési Terve 2020) <https://www.ekourbapv.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/08/PRR-APV-PREDLOG-PLANAI.pdf> [accessed August 10 2023].
- VAJDASÁGI MAGYAR KÖZÖSSÉGET ÉRINTŐ IDEGENFORGALOM FEJLESZTÉS STRATÉGIÁJA 2018–2020, Prosperitati Alapítvány, Szabadka. https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/a_vajdasagi_magyar_kozosseget_erinto_idegenforgalom_fejlesztési_strategiaja_7.7.pdf [accessed June 08 2023].
- NACRT PROGRAMA RAZVOJA TURIZMA 2023–2025 (Vajdaság AT Turizmusfejlesztési Program 2023-2025 - Draft változat) <https://spriv.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2021/11/Program-razvoja-turizma-APV-2023-2025-nacrt.pdf> (accessed August 10 2023)
- IQS-EDU – <https://www.iqs.edu/en/tourism-rural-development> [accessed August 6. 2023].
- HU–SER IPA – <http://www.interreg-ipa-husrb.com> [accessed May 14 2023].
- RO–SER IPA – <https://www.romania-serbia.net> [accessed May 14 2023].
- CRO–SER IPA – <https://interreg-croatia-serbia.eu/2014> [accessed May 14 2023].
- SRB–BIH IPA – <https://srb-bih.org/en/> [accessed May 14 2023].

Ricz András²²

A határon átnyúló európai uniós fejlesztési források szerepe Vajdaság gazdasági fejlődésében

Szerbia számára, a kétezres évek közepétől érhetőek el az uniós fejlesztési források. Vajdaság az ország északi tartománya, kiemelt résztvállal e támogatások lehívásában. Munkámban, a non profit szervezetek számára legszélesebb körben elérhetőhatáron átnyúló programokat, emellett pedig a mezőgazdasági termelők számára előlított Ipar források lehívását vizsgáltam, melyek az egyedüli olyan pályázatok, amelyek keretében profitorientált szervezetek is részt vehetnek, a támogatások lehívásában, azzal a céllal, hogy megállapítsam, hogy volt-e az uniós programoknak hatása a gazdaság fejlődésére. A kutatás során megállapítást nyert, hogy az Európai Unió forrásai attól függetlenül, hogy több esetben is gazdaságfejlesztési céllal kerültek kifizetésre, nem hozták meg a várt eredményt.

Kulcsszavak, Szerbia, Vajdaság, uniós támogatások, IPA.

JEL-kód: R58

The role of European Union funds in the economic development of Vojvodina

EU development funds have been available for Serbia since the mid 2000s. The northern province of Vojvodina takes a prominent part in drawing these subsidies, as its geographical location also predestines it, as it is surrounded by EU member states on three sides. In my study, I examined the cross-border programs provided for the most widely available non-profit organizations, as well as the use of Ipar funds provided for agricultural producers, which are the only application opportunities in which profit-oriented organizations could also participate in. The cross-border funds were partly designed for economic development, but since not only organizations of economic subjects or other state institutions could receive support, the effects of the funds for economic development are limited.

The IPARD programs are constantly late due to the lack of the appropriate institutional system, the legal and human resources background, and due to the specific evaluation of the projects. Vojvodina is at a disadvantage in the selection, therefore it was established that the European Union funds, regardless of the fact that in several cases economic development were paid out for the purpose, they did not bring the expected result, the foreign working capital arriving in the province, which also comes from the leading economies of the European Union, had a much more significant impact on economic development.

Key words: Serbia, Voivodina, EU Funds, IPA

JEL-code: R58

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.25>

Bevezető

Vajdaság Autonóm Tartomány Szerbia északi régiója három határan is európai uniós országgal határos, így ezen földrajzi helyzete és az Európai Unió bővítési politikája meghatározza a régió gazdasági pályáját, ami nem lehet más, mint a környező és a távolabbi nagy európai gazdaságokat képviselő országokkal való együttműködés. A községek fejlettségi szintjét évente alap (a jövedelmek és nyugdíjak összessége, az adott önkormányzat területén megvalósított és a költségvetési jövedelem, kivéve a más kormányzati szervektől származó költségvetési bevétel összessége) és korrekciós mutatók (demográfiai növekedés/csökkenés, munkanélküliségi ráta, a

²² PhD, Magyar Regionális Tudományos Társaság, Szabadka

lakosság iskolai végzettsége) alapján Szerbia Kormánya kormányrendelettel határozza meg, ami kiváló mérőszám a fejlődési folyamatok vizsgálatára.

A gazdasági környezet a beáramló működő tőkének köszönhetően folyamatos fejlődésen megy keresztül, és egyre nagyobb azon országból származó befektetők száma, akik a közel optimális gazdasági környezet miatt investálnak be az országnak, e jelen munkában is vizsgált északi részébe. A 2001-2021 közötti időszakban Vajdaságba 443 külföldi vállalat (beleértve a külföldi természetes személyeket is) 10,8 milliárd eurót fektetett be 517 gazdasági szervezetbe, alapítás, akvizíció vagy privatizáció révén. Ezek közül jelenleg 394 vállalat aktív, amelyek 97756 fő munkavállalót foglalkoztatnak. A legtöbb befektetés zöldmezős beruházás révén jött létre, a beruházók között első helyen a Németországból származó vállalatok vannak, amelyek 1,5 milliárd eurót fektettek be. Az öt legfontosabb befektető Németországgal együtt, Olaszország, Franciaország, Szlovénia és Belgium melyek egyenként legalább több mint 1 milliárd euró investíciót hajtottak végre. (Plan Razvoja AP, 2022) Ez az adat is azt bizonyítja, hogy a külföldi működő tőke Vajdaságban elsősorban a tradicionális nagy európai gazdaságokból érkezik.

Más kérdés az európai uniós vissza nem térítendő források hatása a gazdasági fejlődésre. Az Európai Unió az ezredforduló után ismerte fel, a szerbiai társadalom igényét az integrációra, és ezzel egy időben indultak meg azok az óvatos reformok, a politikai erők által, (amelyek folyamatosan egyensúlyoznak a nyugati és a keleti kapcsolatok erősítése között) amelyek a társadalom átalakítását, majd pedig a csatlakozási folyamat előkészítését alapozták meg Szerbia és ezen belül is Vajdaság számára. A 2004-es évek óta érhetőek el, az európai uniós vissza nem térítendő fejlesztési források, melyeknek csak kis része került gazdaságfejlesztési céllal a projektek megvalósítóihoz, mivel a programok fő prioritásai nem ezek voltak. E munkában a 2000-es éveket követő, uniós források gazdaságfejlesztési hatásait vizsgálom, kiemelten fókuszálva a határon átnyúló projektekre, valamint kisebb mértékben figyelembe véve azt az egyetlen a profitorientált gazdálkodó szervezetek számára közvetlenül juttatott, Ipar elnevezésű mezőgazdasági felzárkóztató programot, amely a mezőgazdasági vállalkozások számára érhető el. Konkrét célkitűzésem, hogy megvizsgáljam, azt hogy a 2014-2020 közötti uniós költségvetési periódusban allokált források hoztak e gazdaságfejlesztési szempontból eredményt Vajdaság tekintetében.

2007-ig az Szerbiában az Interreg programokból kerültek kisebb fejlesztések finanszírozásra, illetve az Európai Unió Újjáépítési Ügynökségén keresztül a strukturális reformok támogatása valósult meg. A jelentősebb források az IPA (Instrument for Pre-accession Assistance) alapok megnyitásával váltak elérhetővé az ország számára, de ez csak a 2007-es évben induló költségvetési periódusban történt meg. Jeleleg az IPA III program van megvalósítás alatt, amelye a 2021-2027 éveket lefedő periódusban finanszírozza az ország uniós közeledését, különböző területek fejlesztése által.

A IPA programok mellett, Szerbia miután megkezdte csatlakozási tárgyalásait az Európai Unióval különböző centralizált alapok forrásaira is pályázhat, mint a Horizon, az Erasmus, a Creative Europe, a Cerv, a Life, a Urbact. Ezek a projektek különböző szektorok számára kiemelt jelentőséggel bírnak, mivel elsősorban a tapasztalatszerzésre, kapcsolat építésre, illetve különböző non profit kezdeményezések támogatására kerültek tervezésre.

A vajdasági gazdaságfejlesztés uniós forrásokból történő finanszírozása, alacson intenzitású köszönve annak, hogy egészen a 2020-as évig, egyáltalán nem volt olyan forrás, amely közvetlen módon támogatta volna a helyi profitorientált vállalkozásokat. Az első direkt források a mezőgazdaságban kerültek tervezésre ez az Ipar előcsatlakozási program, amely a mezőgazdasági termelést, élelmiszerfeldolgozást és a vidékfejlesztést támogatja, a jelenleg elérhető költségvetési periódusban is.

Gazdaságfejlesztési prioritásokkal ezen kívül még a határon átvívelő programok rendelkeznek, amelyek Vajdaság területét 100%-ban lefedik és ezek azok a programok, amelyek széles körben elérhetőek azon intézmények részére, amelyek a fejlesztésekért felelnek, ezért vannak elsősorban ezek a munkám fókuszában. A gazdaságfejlesztési programok alatt az egyes határon

átnyúló programo infrastruktúrális, turizmusfejlesztési és kimondottan gazdaságfejlesztési prioritásait értem, amely forrásokra csak állami, önkormányzati vagy non-profit szervezetek pályázhatnak, gazdaságfejlesztési céllal.

Irodalmi áttekintés

A határon átívelő támogatási eszközök

Az európai uniós felzárkóztatási ezen belül a gazdaságfejlesztési támogatások előfeltétele, az adott ország viszonyainak rendezése az Unióval, illetve azon programozási feladatok elvégzése, amelyek megfelelő indikátorokkal alátámasztott célokat és ezek várt eredményeit fektetik le. Az Európai Unió felismerte a határok mentén szükséges fejlesztéseket, a területifejlődés harmonizálásának igényét, ezért dolgozta ki a külső határok mentén is elérhető határon átívelő támogatási formákat.

A közép-kelet európai államok rendszerváltását és Európa keleti határainak megnyitását követően felértékelődött a határrégiók fejlődése és a külső határrégiókkal történő együttműködés fontossága. Az EU a gazdasági lehetőségével, piacteremtéssel, a munkaerő- és a tőke szabadáramlásának lehetőségével élve, egyrészt a belső leszakadó határvidekek fejlődését, másrészt viszont a külső határrégió és azokkal a határon átívelő együttműködését helyezt előtérbe, hozzájárulva ezzel a jövőendő tagállamok közösségi politikájának megismeréséhez, megismertetéséhez. Ennek következtében a határon átívelő programoknak, mint az EU regionális politikai eszközeinek célja, az EU-n belüli fejletlen régiók támogatása a periferiális határrégiók együttműködésével. Később, a 2004-2013 ban bekövetkezett csatlakozásokat követően a határon átnyúló együttműködési programok is a bővítési politika eszközévé váltak, az uniós integráció népszerűsítésének tekintetében (Ocokoljic, 2013).

A határokon átnyúló együttműködés a szomszédos országok határterületén működő regionális és helyi hatóságok közötti intézményesített együttműködésként határozható meg. Az EU-n belüli és az EU külső határain folytatott együttműködés célja az egyes közösségek határain túli kérdések kezelése – olyan kérdések, amelyek magukban foglalják a határ menti helyzetek kiaknázására irányuló kísérleteket is, felhasználva a határokat gazdasági és kulturális csereprogramokként, valamint regionális kapcsolatok kiépítéséhez regionális fejlesztési célok elérése érdekében, a gazdasági fejlődés elősegítésére, szociális ügyek a kisebbségi jogok, a határokon átnyúló foglalkoztatás kezelésére, a kereskedelmi kapcsolatok fellendítésére, a környezetvédelmi problémák megoldására, stb. (Perkmann, 2003; Popescu, 2008; Scott, 2015; Nagy, 2020). Tamminen ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a határ menti régiókban az együttműködés szintjének ma már nem kellene az állam ellenőrzése alatt állnia, hanem az inkább a helyi szereplők közötti kezdeményezésből kiinduló együttműködésnek kellene lennie, tehát azoknak nem klasszikus külkapcsolatokként, hanem a „szomszédok közötti kapcsolatokként” kell tekinteni (Tamminen, 2012).

Az EU a belső határrégiók együttműködésére létrehozott INTERREG programon kívül és a külső határmenti együttműködésre létrehozott ENI²³CBC (CrosBorderCooperation – határon átnyúló együttműködés) programok mellett, amelyek az EU keleti határainak mindkét oldalán fekvő régiókat érintik, egyetlen költségvetéssel, közös irányítási struktúrákkal, közös jogi kerettel és végrehajtási szabályokkal rendelkeznek, az együttműködést kiterjesztette a nyugat-balkáni országokra, valamint a Nyugat-Balkán és az EU közötti határon átnyúló együttműködésre is az Előcsatlakozási Eszköz (IPA) pénzügyi támogatási eszközén keresztül (Bastian, 2011).

²³European NeighbourhoodInstrument, 2014.-Európai Szomszédosági Eszköz,- Ez az eszköz támogatja az Unió és keleti szomszédai közötti keleti partnerséget, a déli szomszédokban a partnerséget a demokráciáért és a közös jólétért és az Unió a Mediterrán Térségért, regionális együttműködés végrehajtását az egész európai szomszédokban, többek között az északi dimenzió politikájának vagy a fekete-tengeri szinergiának a keretében, valamint - elsősorban a határokon átnyúló együttműködés esetében - a vonatkozó makroregionális stratégiák külső vonatkozásait (232/2014/EU rendelet).

Az Ipar az Európai Bizottság válasza a mezőgazdaság és a vidéki területek megnövekedésének kihívásaira. Az ezen összetevő szerinti segítségnyújtás végrehajtása lehetővé teszi az adott tagjelöltország számára, hogy megfelelően felkészüljön az európai uniós tagságra, és ezáltal az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) felhasználására. Az EU általános mezőgazdasági politikájának átvétele komoly kihívás, és magában foglalja a jogszabályok harmonizációját, az intézmények megerősítésével, valamint a szakpolitikákban bekövetkező változásokkal. A politikai reformok azt sugallják, hogy tagjelöltek elfogadják az Európai Unió szabályait, hogy az alkalmazkodási folyamat hatékonyabb legyen. (Prodanović, Kuzman, Jahić, Djurić, 2018)

Vajdaság Autonóm Tartomány

A Vajdaság Autonóm Tartomány, az EU besorolás szerinti NUTS 2-es régió, Szerbia északi részén helyezkedik el népessége 1 740 230 fő a 2022-es népszámlálás szerint (Nacionalna Pripadnost, 2023), területe 21 614 km². A tartomány három EU-s tagállammal határos: Magyarországgal és Horvátországgal a határszakaszok teljes szerbiai hosszán, Romániával a szerbiai teljes határszakasz két harmadán, valamint Bosznia és Hercegovinával az országos határszakaszból egy kis részen. A tartományban élő népesség etnikai szerkezetében a szerb lakosságon kívül magyarok, szlovákok, románok, ruszinok, horvátok stb. vesznek részt, s a határon átnyúló kapcsolatokban ez a tény olyan tényező, amely egyrészt megkönnyíti, másrészt viszont igényli az együttműködési kapcsolatok működését, fenntartását, fenntartva és fejlesztve az egyes nemzetek és anyanemzetük közötti kapcsolatokat is.

Vajdaság földrajzát a Duna és a Tisza három régióra osztja: Szerémség a Duna, a Száva és a horvát határ között; Bánát a Duna, a Tisza és a román határ között; Bácska a Duna, a Tisza és a magyar határ között terül el. Szerémség domborzata változatos, Bácska és Bánát sík terület.

Közigazgatási szempontból Vajdaság hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát, Szerémség. A hét vajdasági körzet összesen 45 községet ölel fel. A községek a legkisebb közigazgatási egységek, jellemzően egy várost és közvetlen vonzáskörét jelentik, de terület és népesség szempontjából igen eltérőek. A 45 község összesen 467 települést számlál, melyek közül 8 településnek jogilag városi státusa is van. A lakosság túlnyomó többsége a tartomány városaiban koncentrálódik, viszont a mezőgazdasági népesség továbbra is a kistérségeken van jelen.

Vajdaság földrajzi helyzete az elmúlt idők változásainak köszönhetően stratégiai jelentőségűvé vált. Ilyen körülmények között minden eddigi természeti, környezeti adottság jelentős mértékben ártértékelődik. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a tartományt három oldalról más-más uniós ország veszi körül, kijelenthetjük, hogy egyedüli alternatíva a régió számára is Európa, ami ezt a stratégiai helyzetet további lehetőségekkel kecsegteti. Egyes eddigi marginalizált adottságok épp az új helyzetben jutnak kiemelt szerephez, s ezt a régió fejlődésének előmozdítása érdekében mindenképpen ki kell használni.

Az Uniós források felhasználása Vajdaság területén

A Közép-Kelet európai rendszerváltozásokat követően Szerbiában hozzávetőlegesen 10 évvel később indult el a piacgazdálkodásra történő áttérés, és indultak el a decentralizációs folyamatok, valamint az EU-val történő kapcsolatfelvétel, együttműködés. Az EU 2004-ben és 2007-ben majd 2013-ban bekövetkezett bővítésével, Szerbia az EU külső határára került, aminek következtében az EU szomszédsági politikájának köszönve előbb a CARDS²⁴-INTERREG majd az IPA²⁵ I és II alapokból részesülhetett az előcsatlakozási folyamatok céljainak

²⁴Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation (CARDS) for the Western Balkan countries

²⁵Instrument for Pre-accession Assistance

implementálására. Egészen 2014-ig mivel előcsatlakozó állam volt, csupán az IPA 1. és 2. komponenseire pályázhatott, amelyek az intézmények kialakítását, illetve a határon átnyúló tevékenységeket támogatták. A Szerbia részére megítélt tervidőszak keretében megközelítőleg 10%-át lehetett a határon átnyúló programokra felhasználni (1. Táblázat), amely a Magyarországgal, Romániával, Horvátországgal, Bosznia-Hercegovinával, Bulgáriával, Montenegróval és 2014-től Észak-Macedóniával történő kapcsolatépítést, valamint a leszakadó határtérségek fejlesztését támogatta és amely programok jelentős részének voltak gazdaságfejlesztési prioritásais.

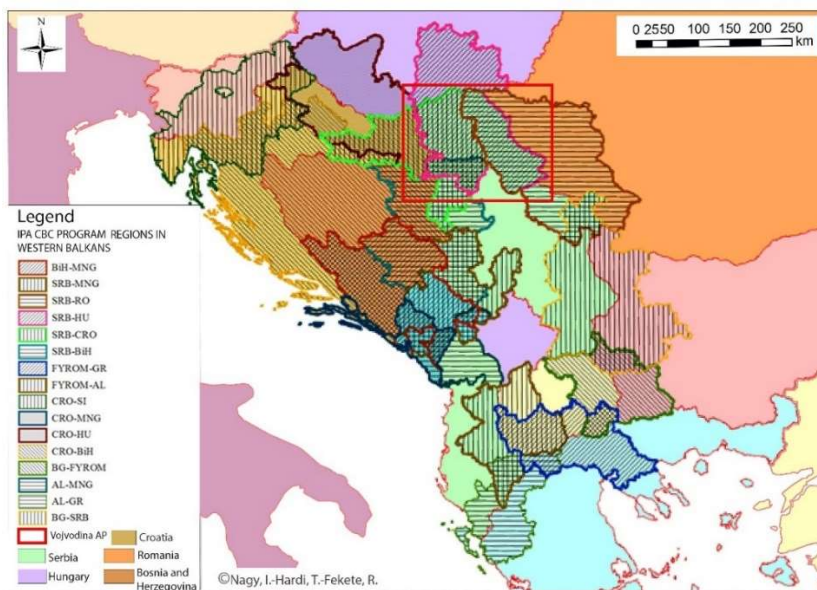
Szerbia az elmúlt két évtizedben minden szomszédjával (kivéve Koszovót, mellyel a kétoldalú kapcsolatok nem rendezettek) részt vett az Európai Unió által finanszírozott határon átnyúló fejlesztési programokban. Vajdaság tekintetében négy CBC program releváns: Magyarország és Horvátország esetében a teljes programterület Vajdaság területén valósul meg, így kiemelt fontossága van, Románia tekintetében nem valósul meg teljes mértékben a tartomány területén, (1. ábra) de a két említett programnál jóval nagyobb költségvetéssel rendelkezik, így a jelentősége is nagyobb. A Bosznia Hercegovinával megvalósítandó programban a Vajdaságnak csak Szerémségen keresztül van együttműködési lehetősége, így ennek a programnak a jelentősége is jóval kisebb, mint az előző háromnak. A négy programnak köszönhetően a tartománynak, minden községében legalább két program érhető el, így gyakorlatilag a teljes lakosság számára ezen uniós programok azonos elérési eséllyel állnak rendelkezésre.

1.táblázat: Szerbiába allokált CBC programok összege – a teljes program az Unió által biztosított része (euró)

Tab. 1 Amount of CBC programs allocated to Serbia - the part of the total program provided by the Union (Euro)

	SERBIA IPA CBC	HU-RO-SER	HU-SER	CRO-SER	RO-SER	SER-BiH
2004-2006	31 923 029	31 923 029	-	-	-	-
2007-2013	71 728 241	-	33 969 179	5 400 000	19 559 062	12 800 000
2014-2020	188 323 436	-	65 124 000	34 293 188	74 906 248	14 000 000

Forrás: Nagy, Ricz, Fekete 2021

1.ábra Vajdaság területén megvalósuló határon átnyúló programok (piros keret)

Fig. 1 Cross-border programs implemented in Vojvodina (in red frame)

Forrás: Nagy I. 2020

A határon átnyúló kapcsolatok eddigi tapasztalatai gazdaságfejlesztési szempontból

A határon átnyúló projektek sajátossága, hogy az adott két partnerországban működő projektpartnerek egyenrangú félként pályáznak azok végrehajtására úgy, hogy mind az aktivitások, mind pedig az ahhoz kapcsolódó költségvetések hozzávetőlegesen egyforma arányban oszlanak meg a két országban működő partnerek között. A teljes program alapelve a közös tervezésen, megvalósításon, költségvetésen és menedzsmenten alapszik, amely betartásához a partnerek hasonló kompetenciái elkerülhetetlenek, ezek az alapelvek a programok indítása óta nem változtak európai szinten sem.

A 2004-2006-os tervidőszakban lezajlott határon átívelő programok strukturáját, amelyek még a Phare programból kerültek támogatásra, és, azok céljait, és a megvalósult projektek eredményeit vizsgálva, kijelenthetjük, hogy Vajdaság számára még jelentős erőforrások allokálására volt akkor szükség, hogy bármilyen kézzel fogható eredménye legyen az összlakosság szempontjából a határmenti programoknak, a gazdasági fejlesztés pedig még nem is volt célja ezeknek a programoknak.

Azt egyáltalán nem vitatható, hogy az fent említett program keretein belül beérkezett hozzávetőlegesen 10 millió Euró fejlesztési forrás megfelelő helyekre került, de ezek csak lokális, egy-egy helyi közösség vagy jobbik esetben község/város szempontjából voltak eredményesek, összességében a térség gazdasági fejlődésére csak csekély hatást gyakoroltak.

Kijelenthető, hogy a projektek nagyobb része elsősorban a vidéki társadalom számára nyújtott fejlődési lehetőséget, ami a vajdasági demográfiai jellemzőkből (a lakosság nagy része vidéken él, mezőgazdasággal és élelmiszeriparral van szoros kapcsolatban) kiindulva természetes is. A nyertes projektek tevékenységének elemzéséből kiderül, hogy szükség van a humán erőforrás fejlesztésére. A megvalósított projektek létrehozták azt az összefogást és megalapozták a helyi közösségeken belül azokat a lehetőségeket, amelyeket kihasználva már az uniós támogatás nélkül is gazdasági fejlődés érhető el. Sok esetben az egyéni vállalkozások erősítése volt a cél, a másik ország potenciáljainak kihasználásával. Ha az egyének megerősödnek, akkor maga a közösség is erősebbé válik, és további fejlesztések létrehozására lesz képes. Abban áll az eddigi programok jelentősége, hogy megmutatja azt az utat, amit be kell járniuk az egyes szubjektumoknak a fejlődés érdekében (Ricz, 2013).

A 2007–2013-as költségvetési időszaktól kezdve az Európai Unió Szerbia és a Nyugat-Balkán többi állama számára az IPA alpból nyújt fejlesztési forrásokat. Ennek az alapnak öt prioritása volt az első periódusban: az első az intézményépítés és a stratégiai beruházások támogatására szolgáló program, a második a határon átívelő programok, a harmadik a regionális fejlődést, a negyedik a szociális fejlődést, az ötödik pedig a mezőgazdasági termelést (Ipar) támogató program. Ezek közül a csatlakozási folyamatot megkezdő országok számára mindegyik elérhető (Szerbia esetében csak az első kettő volt elérhető az adott években). Az IPA-forrásokon kívül az Unió számos támogatási eszközt kínált fel az elmúlt évtizedben, amelyek segítségével emelni lehet a térség fejlettségi szintjét. Mindezek közül a legszélesebb körben a határon átívelő programokra folyósított támogatások a legbiztosabbak és a társadalom-gazdasági felzárkóztatása szempontjából a legfontosabbak.

A 2007-2013 között megvalósított programok tekintetében a Vajdaság területén a legnagyobb mértékben a nagyvárosok, Újvidék és Szabadka, illetve egyéb nagy- és középvárosok tudták lehívni a támogatások nagyobb részét, mind relatív mind abszolút számokban mérve, illetve ezeken a területeken valósultak meg nagyobb számban a projektek. Mivel a vizsgált programok alapvető célja a határon átívelő hatás erősítése és a periférikus térségek lemaradásának csökkentése volt, a fizikailag, a határ közelében lévő térségek magasabb arányban tudták lehívni a támogatási forrásokat és ebből eredeztetve azok hatásai is jelentősebbek voltak az adott területre, ami mind az infrastrukturális output indikátorokban, mind pedig az ezeken alapuló társadalmi mutatókban megmutatkozott, amelyek közül a gazdaságfejlesztés nem volt hangsúlyos.

Ha a projektek tevékenységeit vesszük figyelembe a területi fejlődés szempontjából, akkor megállapíthatjuk, hogy elsősorban az infrastrukturális, a tervezési, a gazdaságfejlesztési valamint az oktatási jellegű projekteket vizsgálhatjuk. Sajnos a kulturális utak fejlesztését és az emberek közötti együttműködést előtérbe helyező projektek csak nagyon korlátozottan rejtnek magukban terület- illetve gazdaságfejlesztési elemeket, inkább csak az emberek közötti együttműködéseket helyezik előtérbe.

Mivel kifejezett infrastrukturális projektek (út tervezés és építés, vízügyi tervezés és építés, fejlesztési tervek elkészítése) csak a magyar szerb programban voltak előrelátva elsősorban e projekteket kerültek elemzésre illetve a gazdasági és környezetvédelmi projektek a másik két programozási területen (Riczy 2018).

Az infrastrukturális projektek keretében a magyar szerb területen összesen a periódus első kiírásában 5 útépitési és tervezési projekt került kiválasztásra és végrehajtásra valamint 5 árvízvédelmi és más vízügyi jellegű projekt, illetve egy vasúti tervezés. A második körben egy útépités négy tervezés, valamint 4 vízügyi jellegű projekt valósult meg. A harmadik körben 7 útépités projekt, 1 tervezés és 6 vízügyi pályázat került kiválasztásra. Az útépitési és tervezési projektek fő tevékenysége a határon vagy a határhoz közeli utak tervezése, ezek alapján azok felújítása, vagy újak építése, új kerékpárutak építése. Jó példaként lehet megemlíteni az Ásotthalom – Királyhalom új határátkelő teljes út-infrastruktúrájának tervezését és kiépítését, az Újszentiván – Tiszasziget – Törökkanizsa kerékpárút fejlesztését, ugyanúgy a tervezési projektek közül a Szeged – Baja vasútvonal tervezésének két fázisát, amely Szabadkán halad keresztül. Rossz példaként olyan kerékpárutak tervezése és építése is támogatásra került, amelyek két elkészült szakasza több mint 100 kilométer távolságra van egymástól.

A gazdaságfejlesztési projektek közül legjellemzőbbek a kamarák, érdekképviselések, egyetemek, illetve civil szervezetek által szervezett üzletember találkozók, képzések, vásári megjelenések, amelyek lehetnek egy téma köré fókuszálva, vagy pedig általánosságban foglalkoznak a témával, a határ két oldalán működő vállalkozások megszólításával. Magyar szerb viszonylatban az első két kiírásban 8-8 projektet találhatunk, míg a harmadik kiírásban csak hármat. A román programterületen négy projekt az első kiírásban és három projekt a második kiírásban, de meg kell jegyezni, hogy ebben a programban a turisztikai projektek száma igen nagy összesen öt a két kiírásban, ami szintén a gazdaságfejlesztés egyik ágazata.

A horvát programterületen találhatunk példákat mind kerékpárút építésre, mind gazdaságfejlesztési mind turisztikai, elsősorban falusi turizmus-fejlesztési projektekre, de ezek a projektek a volumenük nagysága miatt csak korlátozottan vannak hatással a területi fejlődésre.

A magyar szerb viszonylatban külön prioritásként emelendő ki, a területi tervek készítésére allokált források. Ez a másik két programban nem érhető el, így még nagyobb jelentősége van, mivel a program által finanszírozott és elkészített tervek a következő évek fejlesztéseit indukálják. Mindhárom kiírásban lehetett pályázni fejlesztési tervek elkészítésére, amelyek közül kiemelendők a határtérség gazdasági fejlesztését tervező, a logisztikai együttműködéseket, az agglomeráció kérdését szabályozó, és a határátkelők helyzetét előrelátó projektek. (Riczy, Nagy, Juhász 2015)

Az Ipa Interreg programokban a 2014-2020-as periódusban, a közös szakmai titkárságok pályázatokat írtak ki, projektek finanszírozására, jellemzően non-profit szervezetek számára, nyílt és stratégiai lebonyolításban. Astratégiai pályázatok jellemzően nagyobb a két ország kormánya által konszenzusosan támogatott beruházások, amelyek minden esetben valamilyen nagyléptékű infrastrukturális beruházást is tartalmaznak. A nyílt kiírások bármely a kiírás által meghatározott szervezet számára elérhető kisebb volumenű a program prioritásainak megfelelő aktivitások támogatására kerültek tervezésre. A vizsgálati mintában a stratégiai és a nyílt pályázati kiírások is figyelembe vételre kerültek ezek alapján Vajdaság területén összesen 137 projekt került finanszírozásra:

- magyar-szerb viszonylatban 116
- román-szerb viszonylatban 21(első kiírási körre vonatkozóan, mely Vajdaságban székelő szerbiai partnerrel kerül megvalósításra)

- horvát-szerb viszonylatban 39
- szerb-bosnyák viszonylatban 11 darab projekt, (mely Vajdaságban székelő szerbiai partnerrel kerül megvalósításra)

Az összes projektből 7 darab stratégiai ebből 5 magyar, 2 román viszonylatban, a fennmaradó támogatandó projekteket nyílt pályázatokon választották ki.

A projektek különböző szempontú szerkezeteit vizsgálva elmondható, hogy négy olyan jól körülhatárolható témacsoport körvonalazódik, amely Vajdaság szinte teljes területét lefedi. Ezek a témacsoportok az infrastruktúra-fejlesztés, amelybe mind a közutak, mind a kerékpárutak, valamint a vasúti és a vízi közlekedés fejlesztése is beletartozik, jellemzően a határátkelő pontok elérését megcélozva. Mindezek mellett környezetvédelmi, vízügyi, kulturális, egészségügyi és turisztikai, valamint gazdaságfejlesztési jellegű projektek is tartalmaznak nagyobb léptékű infrastrukturális beruházásokat. A stratégiai projektek mindegyike kivétel nélkül tartalmaz infrastrukturáépítést. Példaként kiemelendő, a Szeged-Szabadka vasútvonal felújításának a tervezése, a Rábé-Kübekháza határátkelőre vezető közút kiépítése, a Béga csatorna hajózhatóvá tétele, a verseci kórház orvosi műszerekkel való felszerelése, a magyarkanizsai szennyvíztisztító kiépítése, illetve a Tisza árvízvédelmi rendszerének fejlesztése.

Gazdaság és turizmusfejlesztés hozzávetőlegesen a projektek felét teszi ki (49,76%), mivel mind a négy programterület támogatható prioritásai között megtalálhatók ezek a területek. A turizmus tekintetében elsősorban az épített és a természeti örökségre alapozott turisztikai fejlesztések kerültek támogatásra (25,9%), míg a gazdaság tekintetében a munkaerőpiac fejlesztése a munkaerő mobilitás elősegítése, illetve a szociális vállalkozások térhódításának elősegítése.

Mindenképpen ki kell emelni a gazdaságfejlesztési projektek részarányát, ami jól mutatja azt, hogy a tervezés során milyen jelentős igény mutatkozik a perifériális térségek gazdaságának fejlesztésére. Az infrastruktúrális projektekkel közösen a gazdaságfejlesztés az, a beavatkozási ágazat, amely a területfejlesztés szempontjából legnagyobb hatással bír. Az előző programok vizsgálata bebizonyította, (Riczy 2018) hogy nem volt jelentős hatásuk a CBC programoknak Vajdaság területi fejlődésére, de nem is volt ilyen magas a gazdaságfejlesztési programok részaránya.

Az egyéb kategóriába tartozik minden olyan projekt, amely az előző csoportok egyikében sem jelenik meg, de ezek között is hangsúlyos a környezetvédelem, illetve az egészségügy területe, amelyben jelentős előre lépésekre van szükség a fejlesztés tekintetében.

Az IPARD vidékfejlesztési program

Egészen 2014-ig Szerbia az IPA programból csupán az 1. és 2. komponenst használta, 2018-tól pedig a 3. komponenst, az Ipar-d-ot is, mely a mezőgazdaság támogatására jött létre, és az első olyan uniós költségvetésből finanszírozott program amelyet profit orientált alanyok (közepes nagyságú mezőgazdasági termelők) számára láttak elő. Az IPARD a közös agrárpolitika része, amely az EU egyik legjelentősebb politikáját képezi, a 2007-2013. költségvetési időszakban az EU összköltségvetésének 43 százalékát vidékfejlesztésre és agrárpolitikára fordították. A tagjelölt országoknak az Ipar-d program segít az agrárpolitika összhangolására valamint az európai uniós jogi keretrendszer bevezetésében, emellett felkészíti a tagjelölt országokat a közös agrárpolitikában való részvételre. Szerbia a 2014-2020-as költségvetési periódusban az IPARD II programban összesen 175 millió Eurót fordíthatott a program finanszírozására míg a 2021-2027-es periódusban már 288 millió eurós keretett terveztek az IPARD III programban, mely olyan beruházásokat támogat mint a mezőgazdasági termelés és, a mezőgazdasági termékek feldolgozásához szükséges eszközök és gépek beszerzése, valamint a létesítmények kiépítése és felújítása. A végső cél az európai szabványok elérése az élelmiszer-biztonság, az állatok jóléte és a környezetvédelem terén.

Az IPARD program fő iránya a fenntartható mezőgazdasági ágazat létrehozásában, valamint a vidéki területek gazdasági életképességének növelésében merült ki. Ipar-d I (2007-2013) három tengelyre látott elő pénzeszközöket:

1. A piaci hatékonyság és az EU szabványok bevezetésének javítása,
 2. Előkészítő tevékenységek az agroökológiai intézkedések és a helyi vidékfejlesztési stratégiák végrehajtására – Leader kezdeményezés,

3. A vidéki gazdaság fejlesztése. (Prodanović, Kuzman, Jahić, Djurić, 2018)

Az IPARD II (2014-2020) számos támogatási intézkedés révén valósult meg. A programban éritnelt országok nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy megválaszthassák azokat az intézkedéseket, amelyekre a megadott pénzeszközöket felhasználják, hanem tizenegy központilag definiált intézkedés állt rendelkezésre a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés célterületeinek támogatására, mint a:

- Befektetések a mezőgazdasági gazdaságok fizikai eszközeibe,
- A termelőcsoportok létrehozásának támogatása,
- A mezőgazdasági termékek és a halászati termékek feldolgozásával és marketingjével kapcsolatos fizikai eszközökbe történő befektetések,
- A mezőgazdaság, a környezetvédelem, az éghajlat és az ökológiai termelés területén található intézkedések,
- Erdővédelem,
- Befektetések a vidéki állami infrastruktúrába,
- A vidéki gazdaság és az üzleti fejlődés diverzifikációja,
- A helyi fejlesztési stratégiák előkészítése és végrehajtása - vezető hozzáférés,
- A képzés javítása,
- Technikai segítségnyújtás, és
- Tanácsadói szolgáltatások. (Ipardprogram za Republiku Srbiju, 2017)
- Az IPARD II program végrehajtásának kezdetétől kezdve 2021. december 31-ig bezárólag, tizenkét nyilvános felhívást tett közzé a szerbiai Mezőgazdasági Kifizető Ügynökség (UAP).

Összesen 834 pályázatot hagytak jóvá, amelyek teljes állami támogatással 88,1 millió Eurót tesznek ki amelyhez az EU hozzájárulása 66,1 millió Euró. Az 1. Intézkedés keretében 680 pályázatot hagytak jóvá, mely teljes állami támogatással 52,3 millió Eurót tett ki és az EU hozzájárulása ehhez 39,2 millió Euró volt. A 3. Intézkedés esetében 100 pályázat érkezett be, amelynek teljes támogatására 28,1 millió Euró összeget hagytak jóvá melyhez az EU hozzájárulása 21,0 millió összeget tett ki. A 7. Intézkedés keretein belül 54 pályázat került jóváhagyásra, ez teljes állami támogatással 7,7 millió Eurót jelentett melyhez az EU hozzájárulása 5,8 millió Euró volt. A 2014-2020-as időszakra vonatkozó összegből, minden intézkedést figyelembe véve a 2021-es év végéig, a teljes összeg 37,8%-a került jóváhagyásra. Az EU hozzájárulásának teljes összegének 59,4%-a az 1. Intézkedéshez kapcsolódik, a 3. Intézkedés 31,8% -a és a 7. intézkedés is 8,8%-al részt vesz a teljes összegből. 355 pályázat került elutasításra, vagy visszavonva, valamilyen oknál fogva, amelyeknek az EU által biztosított részfinanszírozása 58,6 millió Eurót tett volna ki.

2021. december 31 -én 510 pályázat teljes kifizetésére került sor mely teljes állami támogatással 29,1 millió Eurót tett ki amelyhez az EU hozzájárulása 21,8 millió Euró volt. Ez az összeg a teljes EU hozzájárulásnak 12,5%-a volt, az 1. Intézkedés tekintetében 16,0 %, a 3. Intézkedés 12,6% , míg a 7. Intézkedésnél nem volt kifizetés. A 2020 -as éves jelentéshez viszonyítva a program végrehajtásában előrelépés történt, mivel az EU hozzájárulása 9,7 millió Euróról (5,5%) - 21,8 millió. Euróra (12,5%) növekedett (Godišnji Izveštaj 2022).

Több olyan hátráltató tényező volt az előző években, amely ezt a gyenge abszorpciós képességet megmagyarázta, és amelyre az Európai Unió megfelelő szervei fel is hívták a figyelmet. Ezek egy része műszaki-technikai jellegű volt, mint például a kifizetési ügynökség, technikai és humán erőforrás háttérnek hiánya, emellett pedig a szükséges törvényi felhatalmazások sem álltak rendelkezésre, mint például a szabványok, a referencia árak és az állatjóléti szabályozások tekintetében. (Šešćović, M Radosavljević, K Chronos Krasavac, B 2017) Ezek a hiányosságok

csak 2018-ra hárultak el, amikor is megkezdődhetett a kifizetési ügynökség akkreditálása, a pályázati kiírások pedig csak ezek után indulhattak el.

Konklúziók

Az uniós programok programozása, során a gazdaságfejlesztés különprioritásként kerül definiálásra de emellett több területre (környezetvédelem, egészségügy, emberek közötti együttműködések, határátkelési kapacitások növelése) is alakáltak forrásokat, ezzel összhangban az eredmények is azt mutatták, hogy a gazdasági fejlődés nem jelenik meg hangsúlyosan sem a projekt- sem a konszolidált-eredmények között. Mivel közvetlen gazdaságfejlesztési támogatásra a gazdálkodó szervezetek irányába egyáltalán nem került sor, az eredmény sem lehetett kétséges. Az, hogy nonprofit gazdaságfejlesztés szervezetek legyenek azok állami szférából, vagy civil szerveződések, kaptak forrásokat, amelyeket nem tudtak tovább pályáztatni más projektek tekintetében, nem jelentette, azt, hogy jelentős eredményeket lehetett elérni. Sajnos az innováció, a direkt beruházások támogatása elmarad, a határon átnyúló programokból, amelyek oka, az azokat megalapozó uniós politikák alapszabályaiból adódik. A tartomány területén számos olyan innovatív, fejlesztés orientált vállalkozás van, amelyek abszorbeálhatták volna a támogatásokat, ha azok elérhetővé válnak, és ezt a más források sikeres lebonyolítása is bizonyította.

A gazdaságfejlesztési tekintetben figyelembe vehető nyertes projektek szinte minden esetben rendben lezajlottak, de a rövid távú hatás mellett már nem lehet kimutatni hosszú távú hatásokat, köszönve annak, hogy sok esetben csak soft projektekről beszélünk. Az egyes régiók, községek fejlettségbeli besorolása az állami nomenklaturában vagy nem változott, vagy negatív irányba indult el. Az infrastrukturális jellegű projektek esetében is csak évek múltán tudjuk kimutatni a gazdasági hatásokat egyelőre elégedjük meg annyival, hogy példának okáért az újonnan megnyílt Királyhalom – Ásotthalom határátkelő mellett a helyi termelők árulják friss portékáikat, emellett a határátkelő korlátozott nyitva tartása miatt más hatást nem igazán lehet kimutatni, hiszen senki sem fektet egy olyan infrastruktúrába, amely a napnak csak 12 órájában érhető el.

Területi oldalról vizsgálva több határ menti község vett részt a projekt megvalósításban, mint pl. Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Szabadka, Zombor, Nagyikinda, Versec, amelyek szintén jelentős mértékben hívtak le forrásokat. Ha e községek fejlettségi mutatóit összevetjük a projekt előtti állapotokkal, akkor megállapítható, hogy kiugró fejlődés nem történt, így egyértelműen elvethető a feltételezés, hogy a Vajdaság fejlődésének kulcsmomentuma az uniós források lehívásában van. A nagyobb városok fejlődési pályája 2012-ben megtörni látszik, a kisebbek viszont egy enyhe fejlődési növekedést mutatnak. Nem lehet kijelenteni, hogy jelentős fejlődést idéztek elő a határon átnyúló programok forrásai, viszont a kisebb méretű települések számára ezek a források olyan fejlődési alternatívákat biztosítottak, amelyeket a már említett községek ki is használtak, és amelyek mérhető adatokkal bizonyíthatók (Ricz, 2018).

Annak ellenére, hogy a CBC programok keretében megvalósított projektek nem hoztak gazdaságilag és pénzügyileg jelentős változásokat, hatással voltak azokra a pályázó szervezetekre, amelyek az európai uniós programok megismerésének lehetőségével élhettek. A projektek sikeres végrehajtása megmutatta, hogy mely közösségek fenntarthatók, és mitől jók és tovább fejleszthetők a projektötletek. Az elért eredmények példát szolgáltattak ahhoz, hogy milyen előnyökkel járnak az EU-s források a közösségek fejlődésében (Nagy, 2020).

Az IPARD tekintetében, már a harmadik program fut, de az első kettő egyáltalán nem volt sikeres. Az első Ipar program teljes támogatási összege egy az egyben bekerült a szerb költségvetésbe, a második programban látható, a fentiekben, hogy milyen lassan folyik a támogatási összegek lekötése. Vajdaság szempontjából még egy kiemelt hátráltató tényező van az Ipar programok tekintetében, az, hogy attól függetlenül, hogy a tartomány erősen agrárjellegű, mégsem élveznek előnyt az értékelés során a helyi termelők, sőt hátrányban vannak, mivel a pontozás szerint azok, akik hegyvidéki területen élnek többlet pontokat kapnak,

ami így jelentősen rontja a vajdasági mezőgazdaság fejlesztés esélyeit (IPARD program za Republiku Srbiju, 2017) Sajnos az Ipard kifizető ügynökség nem bontja le területi alapon a pályázók összességét, így nem is lehet megbecsülni az értékelési módszertanból eredő hátrányokat.

Irodalomjegyzék

- BASTIAN, J. (2011): Cross-border cooperation in the Western Balkans: roadblocks and prospects. *Trans Conflict and Eurasia Review* websites.
<http://www.transconflict.com/2011/03/cbc-wb-roadblocks-prospects-163/> [letöltve: 2023. 05. 28]
- NAGY, I. (2020): Cross-border cooperation on the external borders of the EU and the impact of the received EU CBC funds on AP Vojvodina/Serbia. *BELGEO*, 2.
<https://doi.org/10.4000/belgeo.38732>
- NAGY, I; RICZ, A; FEKETE, R. (2021): Results of the EU cross-border programe allocations and their geographical implications for border regions of Vojvodina/Serbia in the 2014-2020 programming period *EUROPA XXI* 40 pp. 13-32. , 20 p.
- OCOKOLJIC, S. (2013): Towards EGTC: Evaluating Influence of the Perception of the Borders on the Cross-Border Policies and Cooperation in Serbia. *Discussion Papers, (91)*.<https://discussionpapers.rkk.hu/index.php/DP/article/view/2550> [letöltve: 2023. 05. 28]
- PERKMANN, M. (2003): Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-operation. *European Urban and Regional Studies*, 10(2), 153-171.
- POPESCU, G. (2008): The Conflicting Logics of Cross-Border Reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. *Political Geography*, 27(4), 418-438.
<https://10.1016/j.polgeo.2008.03.002>
- PRODANOVIĆ, R., KUZMAN, B., JAHIĆ, M., DJURIĆ K. (2018): Ciljevi, mogućnosti i ograničenja - Ipard II programa u razvoju agrarnog sektora republike srbije, Škola Biznisa <https://10.5937/skolbiz2-20981>
<https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1451-65511802149P> [letöltve: 2023. 05. 29]
- RICZ, A. (2013): A Határon átvélő projektek újabb hatásai Vajdaság területi fejlődésére. In: Régiók Fejlesztése 2013/2. Vol. 2. kötet.
- RICZ, A. (2018): A határon átvélő programok hatásai a Vajdaság területi fejlődésére/The effects of cross-border cooperation programs on Vojvodina's regional development. *Tér és Társadalom*, 32, 1, <https://10.17649/TET.32.1.2877>
- RICZ A., NAGY I., JUHÁSZ, B. (2015): A Vajdaságban elérhető gazdaságfejlesztési eszközök és az azok által elért eredmények. In: *Otthon a Kárpát-Medencében*, 389–414.
- SCOTT, J.W. (2015): Bordering, Border Politics and Cross-Border Cooperation in Europe, [in:] Celata F., Coletti R. (ed.) *Neighbourhood Policy and the Construction of the European External Borders*, GeoJournal Library 115,
https://www.researchgate.net/publication/300787927_Bordering_Border_Politics_and_Cross-Border_Cooperation_in_Europe [letöltve: 2023. 05. 27]
- ŠEŠTOVIĆ, M., RADOSAVLJEVIĆ, K., CHRONEOS, KRASAVAC, B. (2017): The importance of eu pre-accession funds for agriculture and their influence on country's competitiveness, *Ekonomika Preduzeća*, Beograd, 2017https://www.researchgate.net/publication/324788563_The_importance_of_EU_pre-accession_funds_for_agriculture_and_their_influence_on_country%27s_competitiveness
<https://10.5937/EKOPRE1708506S> [letöltve: 2023. 05. 27]
- TAMMINEN, T. (2012): Re-Establishing Cross-Border Cooperation Between Montenegro, Kosovo and Albania: The Balkans Peace Park and Local Ownership. [in:] Lindstedt, J.

- & Wahlström, M. (ed.) *Balkan Encounters – Old and New Identities in South-Eastern Europe*, Helsinki - Slavica Helsingiensia 41 ISBN 978-952-10-8539-0 (Pdf),
IPARD program za Republiku Srbiju za period 2014-2020. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 84/17 (2017)
- Godišnji Izveštaj za sprovođenje IPARD II programa za 2021. godinu, Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva i Vodoprivrede, Odeljenje za upravljanje IPARD programom Beograd, (2022)
- Nacionalna Pripadnost, Podaci po opštinama i gradova, Popis Srbija, 2022, Republički zavod za statistiku, (2023)
- Plan razvoja AP Vojvodine za 2022-2030 godina, Analiza postojećeg stanja, Ekonomski Razvoj 2022.

Juhász Bálint²⁶

From Possibility To Reality: The Vajdaság Economic Development Program In The Service Of Rural Development

Abstract: As a national political goal, the prosperity of the Hungarian communities living as a minority in their homeland, i.e., in areas beyond the borders of the motherland is as old as the greatest tragedy in the history of the Hungarian nation, the division of the country caused by the peace decree ending the Great War, as a result of which Hungary lost two-thirds of its territory and one-third of its population. The unique contribution of this study lies in the fact that it approaches 'homeland prosperity' not from the point of view of the territory of current Hungary, but, in fact, from without the borders, considering homeland as the territories where Hungarians live within the borders of another state. The Territorial and Economic Development Strategy and Action Plan of the Hungarian Communities of Vajdaság was formulated with the participation of nearly 30 experts, starting 2012 and eventually completed in 2015. In 2016, the Hungarian government launched an economic development program in the Carpathian Basin for the prosperity of fellow countrymen. The Vajdaság Economic Development Program (VEDP) is currently Hungary's largest cross-border economic development program, a pioneer in the field of implementing economic development programs abroad; it serves as a model for similar actions abroad. During its 7.5-year existence, to date, the Prosperitati Foundation has published 55 calls for tenders in 10 tender rounds in the fields of agriculture, tourism, village house purchase and business development. Summing up the figures of small, medium and high-value projects, the total value of the projects so far is more than HUF 177.43 billion (RSD 61.71 billion, €526.16 million). The value of the awarded non-refundable aid is nearly HUF 83.16 billion (RSD 29.14 billion, €248.4 million). The purpose of the study is to examine the ability of municipalities in Vajdaság to raise funds, with particular regard to the proportion of the population of the Hungarian community.

Key words: economy, agriculture, development, (local) economic development

JEL classification: O21, O38, O43, R10, R11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.26>

Introduction

As a national political goal, the prosperity of the Hungarian communities living as a minority in their homeland, i.e., in areas beyond the borders of the motherland is as old as the greatest tragedy in the history of the Hungarian nation, the division of the country caused by the peace decree ending the Great War, as a result of which Hungary lost two-thirds of its territory and one-third of its population. Hungarian communities that woke up to (through no fault of their own) redrawn borders outside of their mutilated Motherland have been searching for ways to prosper in the altered conditions in their homeland ever since the trauma of Trianon. The pillars of preserving national identity and thriving as a Hungarian in the homeland are, by default, the church, education, language use, information, and culture (nurturing tradition). Hungarians living outside the borders faced considerable challenges caused by the changed conditions not only in the areas listed above, but also in terms of their livelihood, i.e., economic prosperity. To support this statement, it is sufficient to examine the railway network map of historical Hungary, clearly showing a single center, i.e., Budapest, thus the commercial routes of the entire country gravitated to that center, creating a strong economic dependence over the centuries. When this connection was severed without any transition, it left the agriculture and economy of the detached areas in a vacuum.

²⁶ PhD student, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Gödöllő - Doctoral School of Economic and Regional Sciences, E-mail: ifj.juhasz.balint@gmail.com

The lessons of the last hundred years, which the Hungarian people of Vajdaság have conveyed more and more emphatically in the past decade to the representatives of the largest interest representation organization of the Vajdaság Hungarian community, the Alliance of Vajdaság's Hungarians (VMSZ), are that in addition to the symbolic elements (education, language use, information, culture), the pragmatic, pressing questions also significantly influence people's decision to remain or move. It is difficult to imagine prosperity in one's homeland without economic empowerment. The new president of the VMSZ, elected first in 2007, was the first to formulate project-based politicking as the basis for realizing the community's goals. The conscious use of local resources available in Serbia and Vajdaság was one of the cornerstones of the approach (Hungarians in Vajdaság are Serbian taxpayers, therefore Serbian and Vajdaság resources must also be put to the service of community development), while the other one was the continuous and precise exploration of problems, solution options and methods for achieving solutions. The subsequent key step in the matter of remedying the economic and living difficulties affecting the community members' lives was devising a strategy. Namely, the Hungarian Association of Vajdaság and its president István Pásztor enlisted the help of professors Sándor Somogyi and Imre Nagy in 2012 to prepare a strategy addressing this question. Under their leadership and with the participation of nearly 30 professionals, the Territorial and Economic Development Strategy and Action Plan of the Vajdaság Hungarian Communities was prepared between 2012 and 2015. The primary objective of the strategic document, and the eventual program implemented as a result of it, was the development of economic life in Vajdaság, the Vajdaság region, the municipalities belonging to it, and the companies and farms operating in them.

The detailed review of domestic and international literature dealing with the field of economic development revealed that there was no well-summarized, generally accepted definition of local economic development, which in itself was not astounding, given that local economic development is a complex process characterized by countless factors and a wide range of tools. In the sea of different theories and trends, Mezei (2006) managed to identify two fundamental concepts: development was defined as strictly an intervention resulting in quality improvement, while economic development referred to a conscious intervention that was intended to influence the direction of economic processes and the extent of economic changes. Local economic development is separated from the concepts of area, settlement, regional, local, community and rural development, recognizing that territorial or functional overlaps occur between the key concepts related to development. Spatial development means the conscious management of the use of space, so it consists of spatial policy, regulatory, organizational/institutional and tool subsystems, similar to management systems. The consistency of the subsystems is an essential condition for the efficient operation of the system (Fargó 1994). Settlement development is "in a narrower sense, the assessment and implementation of the effects of investments that are more significant in terms of the life of the population" (Enyedi 2000, cited in: Farkas 2006), and in a broader sense, "the totality of concept creation, planning and implementation activities aimed at influencing settlement processes" (Farkas 2006). Regional development is the set of efforts aimed at mitigating unequal development between regions, in this sense it forms the segment of territorial policy for a single territorial level (Fargó 2001).

From the point of view of regional resources, regional development interventions can be planned using two basic approaches. In one case, the missing resources are replenished from the outside, i.e., investors are settled in the area, or significant subsidies are provided for development. In the other case, the aim is to uncover the region's own resources and try to utilize these resources as effectively as possible, "enabling" the local actors to do so. It is obvious that the needs of the population are increasingly served by local businesses. In regional development practice, these two approaches are not mutually exclusive. The correct solution is to apply the optimal combination of these two logics for the given area. The local economy is a set of coordinated actions/activities, people, institutions, materials, resources and procedures that are motivated by

the specific characteristics of a settlement, micro- or micro-region, use these characteristics in a sustainable manner, and are operated by mobilizing its internal resources (Czene 2010).

The territorial and economic development of Vajdaság as a region is based to an equal degree on exogenous and endogenous forms of development. Endogenous development is a specific form of economic development that primarily builds on the internal resources of an area. These include natural resources and raw materials, skills, know-how and innovation capacity, specific local products (agriculture, forestry, handicrafts, local production), as well as the economy serving the residential function and attractive factors for tourism (weather conditions, natural and cultural heritage, attractive landscape and other comfort factors). In this case, exogenous development complements endogenous development, which is based on investments by foreign companies (from another state or region).

The idea of regional sustainability, i.e., local economic development, strengthening regional autonomy and advocating the flow of information, energy, money, products and raw materials within the region for as long as possible, is apparently at odds with another, much-pronounced European aspiration of regional development, namely, strengthening the competitiveness of regions. However, the contradiction is only apparent. Properly understood regional competitiveness means that each region finds its own, unique competitiveness factor. The (partially or fully) autonomously organized local economy based on internal resources can play a key role in this, and can be a considerable factor in competitiveness. (Czene 2010)

It is a matter of concern for many, under what conditions and to what extent (Kallio et al. 2010) regional economic development programs (cross-border) are able to achieve their goals and how they can be used in the local economy (Alpek-Oláh 2021; Farkas-Kovács 2018), taking into account their absorption capacity (Jucevicius et al. 2017).

Material and methodology

In 2016, the Hungarian government launched an economic development program in the Carpathian Basin for the preservation of foreign nationalities. The Vajdaság Economic Development Program (VEDP) is currently Hungary's largest cross-border economic development program, which is a pioneer in the implementation of economic development programs abroad and serves as a model for the implementation of similar programs abroad. The on-site implementation of the program is coordinated and supervised by the Prosperitati Foundation established specifically for this purpose. The purpose of the Vajdaság program is to support developments that will enable as many people as possible to find their footing, ensure their livelihood in their homeland and plan their future in Vajdaság.

From a methodological point of view, this study is primarily based on literature review and the examination of statistical data. The methodology and indicators used in the study require the collection and management of a significant quantity and quality of data. For the purposes of this study, the author relied on a number of databases, but primarily consulted the available Prosperitati Foundation databases focusing on the program implementation and development cycle between 2016 and 2023, broken down into municipal territorial units and calls for tenders. In order to examine the results of the VEDP and the effects on the overall community, Vojvodina's Hungarian entrepreneurs and producers, their development, competitiveness, and prosperity in the homeland, relevant demographic data are necessary. This research work used data on the population and population ratio of the Hungarian community in Vajdaság divided into local government units from the database of the Serbian Statistical Office for the 2022 census.

The research area overlapped with the program area of the VEDP, limited to the territory of Vajdaság, which is also a geographical region and a regional administrative unit of the same name. Hungarian is one of the six languages in official use in the region, so I use the Hungarian equivalent of the geographical names in the study. On the one hand, the target areas of the Hungarian communities in Vajdaság were North Bácska and the banks of the Tisza, which form the block area of the Hungarian communities within Vajdaság, as well as the numerous

Hungarian enclaves of North and Central Bánát. On the other hand, the scattered large cities (Újvidék, Zombor, Versec) and the smaller settlements, where Hungarians live (Doroszló, Maradék, Székelykeve, Ürményháza, etc.), were also included. Vajdaság Autonomous Province is the northern province of Serbia, enveloping the Pannon region, it is also a region of East-Central Europe and along the Danube, a multi-ethnic region with wide-ranging economic activity that maintains relations between the Carpathian Basin and the Balkans (Southeastern Europe).

The examined territorial unit is located in the northern part of Serbia (Mayers, 1980), which (partly) belongs to Central Europe, covering an estimated 21,500 km². Its seat is Újvidék. Its territory is divided by the Danube, the Tisza and the Sava into three geographical units: Bácska, Bánát and Szerémség. Bácska and West-Bánát are sandy plains filled by rivers, the continuation of the Hungarian Great Plain. The large rivers of the Carpathian Basin converge here. Bácska is a flat region, the southward continuation of the Hungarian Great Plain, with some hilly areas (Telecska Hills), featuring an average height of 90m above sea level. Most of it is made up of top-quality arable land, so-called black soil. It is surrounded by natural borders of the Danube on the south and west and by the Tisza on the east. The major part of Bánát, the Temesköz (large part of it in Romania), is a flat region belonging to the Hungarian Great Plain, while the south-eastern part of the area is covered by the Bánát Mountains (Romania). The soil in this territory is saline, thus animal husbandry and medicinal plants are more common here. Bánát is home to the highest point of the province, Kudrici-tető (641 m), which is the peak of the Versec Mountains, connected to the Krassó-Szörény Mountains in Romania. Szerémség is a mountainous-hilly area covered with forests. The Tarcal Mountains (Fruška Gora) rise here, where the world-famous Tarcal wine, King Matthias's favorite drink with special privileges, was produced. The mountains divert the Danube to the east.

In terms of public administration, the Vajdaság Autonomous Province has its own statute and a directly elected House of Representatives consisting of 120 representatives (its highest body), and the Provincial Government, operating with 12 ministries (regional ministries, in local terms a 'secretariat'). These two institutions hold the powers guaranteed by the constitution and deal with delegated tasks. The House of Representatives of Vajdaság is the highest body of the Vajdaság Autonomous Province (Vajdaság AT), which performs legislative and other tasks in accordance with the Constitution of the Republic of Serbia, laws and the Statute of Vajdaság. The ethnic composition of Vajdaság is mixed, consisting of 25 different nations. In the work of the House of Representatives of Vajdaság AT, the Hungarian, Slovak, Croatian, Romanian and Ruthenian languages and scripts are in official use on a par with the Serbian language and Cyrillic script, in accordance with the law. In order to emphasize these characteristics, it is also referred to as a mini-European Union. The region is the VII. (along the Danube) and through the Helsinki corridors marked X.b it communicates with the neighboring states, East-Central and Western Europe, as well as Southeastern Europe and the Middle East, but more recently, transactions in the regions of the Carpathian Basin and the Western Balkans (Romania and Croatia) also take place through Vajdaság. The province shares borders with Hungary in the north (174.4 km), Romania in the east (319 km), Croatia in the west (259.3 km), and Bosnia-Herzegovina in the southwest (33 km) (Nagy I., 2015).

Results

The population processes provide decisive information about the human resources capacity of each territorial unit, which determine the innovation capacity of the given area (Káposzta-Lőrinc-Urbáné, 2020). According to the 2022 census data, 182,321 people declared themselves to be Hungarian in Vajdaság, another 2,121 live outside the region, thus a total of 184,442 Hungarians live in Serbia, which means that 2.77 per cent of the Serbian population is Hungarian, while in Vajdaság this proportion is 10.48 per cent. The Hungarian population processes in Vajdaság have been studied by many researchers over the past years. At the beginning of the 20th century, on the territory of today's Vajdaság there were 378,634

Hungarians (Gábrity Molnár, 2005a). According to the official census data, the population showed an increasing trend until 1961 (having experienced the period of the two great wars), when the number of Hungarians reached 442,561. After that, their number decreased continuously, taking into account both absolute and relative values.

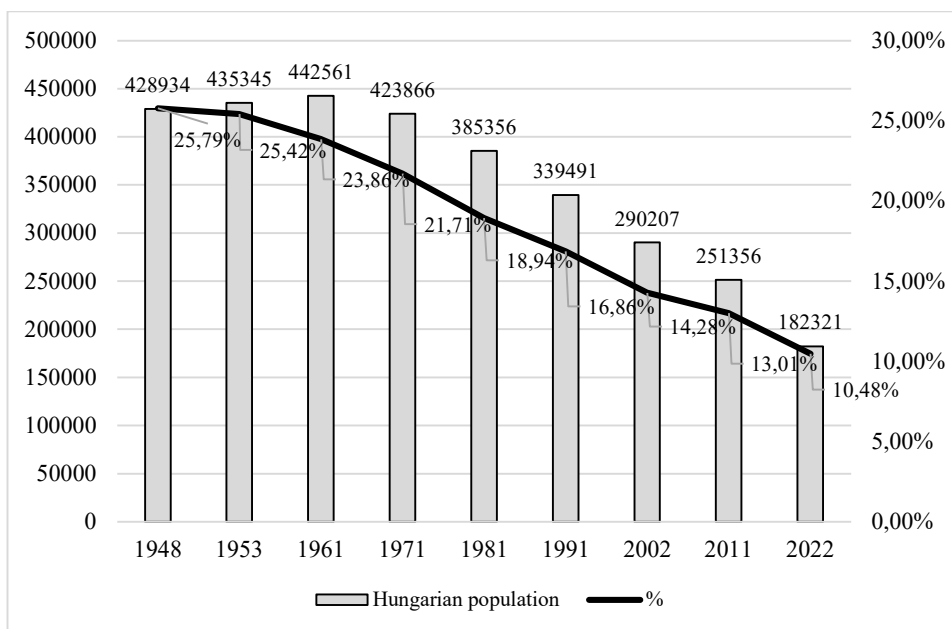

Figure 1: Tracing the Hungarian population in Vajdaság 1948–2022

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia (2023), author's editing

The number of Hungarians decreases by about 7,000 every year - as a result of negative natural reproduction, emigration and other negative demographic changes affecting the minority community. This figure corresponds to the population of two average villages. Sociologists define the Hungarian community in Vajdaság as an aging and shrinking community (Badis, 2017). The main causes of weight loss are, among others, natural weight loss (the number of deaths exceeding the number of births), migration (Hungarian families moving to the Motherland or abroad), and assimilation (in mixed marriages, the processes in matters of religion, language usage and education are typically unfavorable from the Hungarian community's point of view). Gábrity Molnár (2005 b) articulated additional reasons, highlighting the economic factor as a crucial issue. Apart from Vajdaság, the wider regions of Central and Eastern Europe also feature numerous similar demographic and socio-economic characteristics, which affect the aging of the population and relations between generations. These include adverse mortality trends, especially male excess mortality in some countries (shortening of life expectancy and unfavorable trends in gender ratio), a combination of natural population declines and net emigration. In these countries, rapid demographic change coincided with political, economic and social transformations (Botev, 2012).

Table 1: The number and proportion of the Hungarian community in Vajdaság and in municipalities where they live

	Municipality	Overall population	Hungarians	Percentage of Hungarians
1.	Vajdaság	1,740,230	182,321	10.48
2.	Szabadka	123,952	37,200	30.01
3.	Magyarkanizsa	20,141	16,740	83.11
4.	Topolya	26,228	14,599	55.66
5.	Zenta	17,953	13,590	75.70
6.	Óbecse	30,681	12,482	40.68
7.	Ada	13,293	9,666	72.71
8.	Nagybecskerek	105,722	8,174	7.73
9.	Zombor	70,818	6,539	9.23
10.	Temerin	25,780	5,607	21.75
11.	Kishegyes	9,983	5,174	51.83
12.	Nagykikinda	49,326	4,856	9.84
13.	Csóka	8,556	3,835	44.82
14.	Törökbecse	19,886	2,915	14.66
15.	Kúla	35,592	2,660	7.47
16.	Szenttamás	14,357	2,609	18.17
17.	Begaszentgyörgy	13,412	2,286	17.04
18.	Törökkanizsa	8,627	1,956	22.67
19.	Magyarcsernye	8,147	1,247	15.31
20.	Torontálszécsány	10,544	1,143	10.84

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, Census 2022., author's editing

The Hungarian community in Vajdaság created the institutional system and mechanisms necessary for the implementation of the program announced on November 18, 2015 and launched on January 31, 2016, in the period between the two dates. The Serbian legal entity that created, implemented and supervised the program was registered, and the regional offices handling the acceptance of applications were defined. Initially, Information centers and customer service points were opened in 8 settlements: Szabadka, covering close to a fifth of Vajdaság's Hungarian population, and Topolya, gravitating towards the geographical center of Vajdaság, Magyarkanizsa and Zenta located on the banks of the river Tisza, Zombor in West-Bácska, Óbecse and Temerin in South-Bácska, and Nagybecskerek in Central-Bánság, with further offices established later in Pancsova in South-Bánság.

support) was available from the third tender round. Accordingly, the grants can be divided into three groups based on the total cost of the projects:

- a) small grants - the total cost of the projects usually does not exceed the counter value of €50,000.00 in RSD, the highest amount of the non-refundable grant was between €10,000.00 and €20,000.00, the minimum share required for the implementation of the projects is 25%
- b) medium-scale grants - the total net cost of the projects was between €50,000.00 and €500,000.00 in RSD, the projects were realized using a deductible (at least 25%), a loan (at least 40%) and non-refundable support (up to 35%) and the loans were provided by commercial banks based in Serbia cooperating with the Prosperitati Foundation
- c) large-scale grants - the total net cost of the projects exceeds the equivalent of €500,000.00 in RSD, the projects' co-payment (at least 25%), loans (at least 30-40% - agriculture/industrial activity) and non-refundable support (at most 35-45% - agriculture/industrial activity), the loans were provided by commercial banks based in Serbia cooperating with the Prosperitati Foundation

Table 2: Summary of the Vajdaság Economic Development Program results

#	Type of call for tenders	Number of supported projects	Grant awarded (million RSD)	Total value of projects (million RSD)
1	Large-scale projects	82	13,258.90	30,516.01
2	Medium-scale projects	251	2,551.88	6,903.09
3	Support for the purchase of a village house	1,163	1,367.4	1,699.6
4	Support for company equipment purchase and implementation of standards	1,947	1,803	2,755.5
5	Support of ongoing businesses	669	569.5	601.5
6	Small-scale grants in tourism	131	148.34	186.1
7	Small-scale grants in agriculture			
7.1	<i>Crop production in arable field and in a closed system</i>	385	447.9	662.3
7.2	<i>Purchase of breeding stock and bees</i>	1,021	1,228	1,739.6
7.3	<i>Purchase of ice protection nets</i>	6	3.4	4.4
7.4	<i>Purchase of agricultural machinery</i>	6,896	5,789.6	8,991
7.5	<i>Purchase of irrigation systems</i>	114	64.9	94.8
7.6	<i>Development of multi-year plantations</i>	392	382.7	531.4
7.7	<i>Products with greater added value (production of local products)</i>	157	134.3	185.6
8	Land purchase	1,058	1,548.2	5,834.8
	In total:	14,272	29,298.02	60,705.7

Source: Prosperitati Foundation, 2023., author's editing

Summing up the figures of small, medium and high-value projects, the total value of the projects so far has been more than HUF 177.43 billion (RSD 60.7 billion, €526.16 million). The value of the awarded non-refundable aid has been close to HUF 83.16 billion (29.29 billion RSD, €248.4 million). Highlights of the program include the purchase of 5,374 ha of agricultural land, creation of 1,110 new homes and 667 new businesses. In addition, it has contributed to the

development of more than 2,000 businesses and 5,600 agricultural producers, ensuring the livelihood of 12,500 workers. As a result, 2,262 suppliers from a total of 20 countries participated in the program.

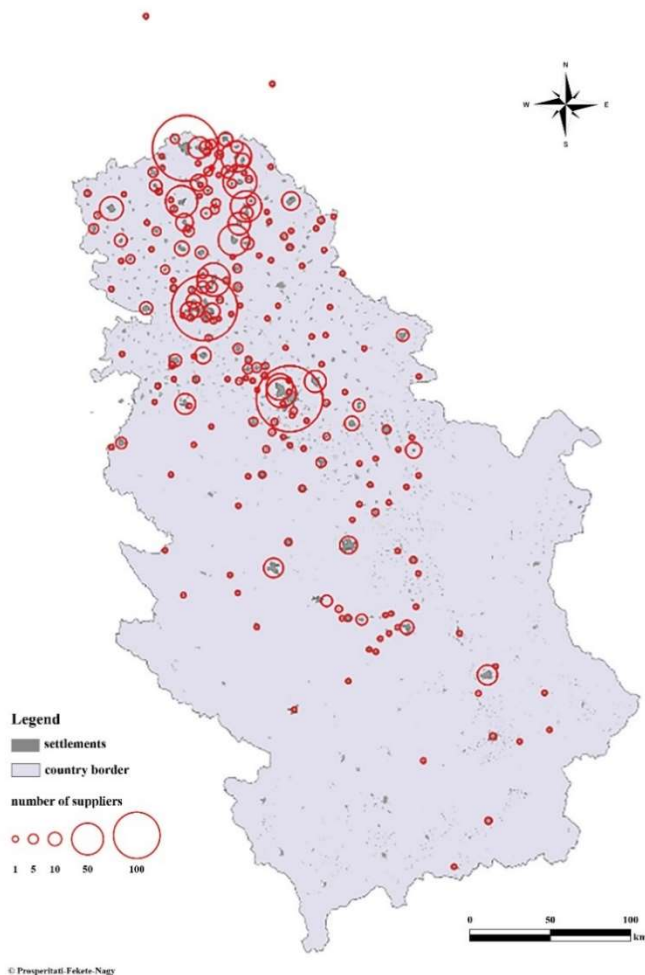

Figure 3: Territorial distribution of the suppliers of the winning applicants of the Prosperitati Foundation in Serbia

Source: Nagy, I. (2022)

The regional distribution of companies that supply businesses and farmers clearly demonstrates the regional impact of subsidies. A positive trade boom was felt throughout Serbia. The priority areas are primarily Szabadka, Újvidék and, in central Serbia, Belgrade as well as some settlements in southern Serbia. The calculation of how many Hungarians in Vojvodina had a direct impact on their lives from VEDP must take into account the following: number of family farms, businesses and natural persons that received support in the program, number of new businesses started within the framework of the program, number of employees of successful applicants, each one calculated as a single family. Conversely, the fact that, according to the 2022 census, the average number of members of Serbian families is 2.55, must also be considered. To sum up, this data leads to the conclusion that the program had a direct impact on the lives of approximately 60,000 Vojvodina Hungarians. This calculation does not include the secondary effects of the program on the supplier circles (enterprises, employees and their family

municipality. This indicator takes into account the development of the proportion of Hungarians in the area of each municipality and the size of the support source allocated to the given area.

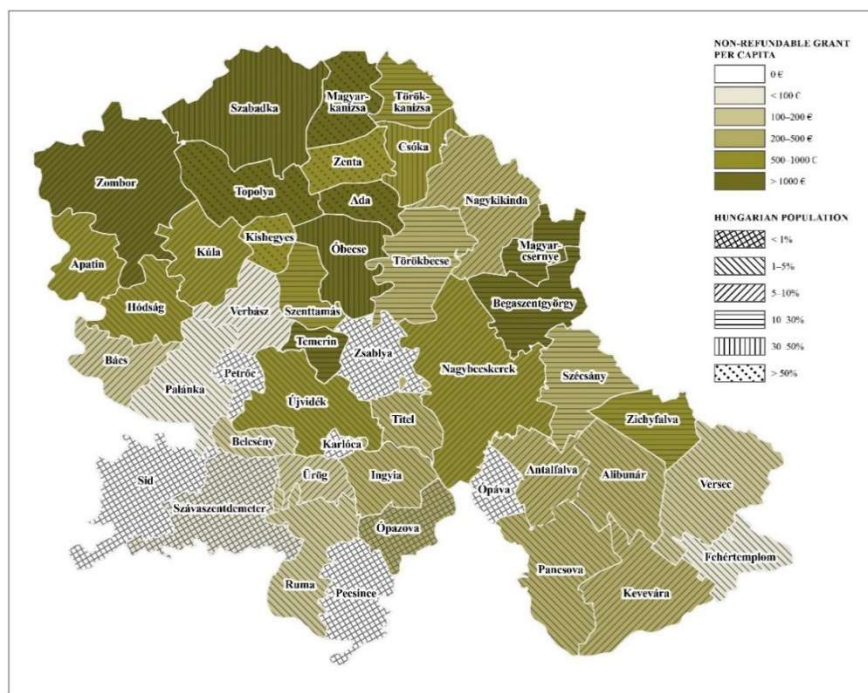

Figure 5: Non-refundable grant per capita in relation to the proportion of the Hungarian population

Source: Foundation Prosperitati (2023), author's editing

Examining the amount of support per capita shows that the municipalities with the highest subsidy amount exceeding €1,000 per capita (taking into account the number of Hungarian residents), i.e., the municipalities with the greatest ability to absorb funds) include Magyarkanizsa, Topolya and Ada, with an absolute Hungarian majority, moreover, Szabadka and Óbecse, which have a significant and organized but minority Hungarian community, and Magyarcsérnye, Begaszentgyörgy, Zombor and Temerin, which are enclaves. The analysis of the economic structure of the most successfully performing territorial units reveals that, apart from agriculture, industrial production was also supported. These figures underline that both the block and enclave communities participated in the tender processes with equal chances and similar efficiency.

Conclusions

The Vajdaság Economic Development Program is currently Hungary's largest cross-border economic development program, which is a pioneer in the implementation of economic development programs abroad and serves as a model for the implementation of similar programs abroad. Following the initial success of the Vajdaság program, economic development programs were launched in other regions outside the borders, using the experience of the Vajdaság model. First of all, in Transcarpathia, then in the Slovak Highland, Transylvania, Muravidék and Drávaszög. It can be stated that economic development has by now become a national political tool for promoting prosperity in the homeland.

Summing up the figures of small, medium and high-value projects, the total value of the projects so far is more than HUF 177.43 billion (RSD 60.7 billion, €526.16 million). The value of the

awarded non-refundable aid is nearly HUF 83.16 billion (RSD 29.29 billion, €248.4 million). With the realized investment value of more than €500 million, Hungary emerged as one of the most significant investors in Vajdaság. The winning tenders promote the strengthening of Vajdaság's regional role and the development of the economy of Serbia as a whole. Taking into account the territorial distribution of the financial support and the number of successful applications per applicant, one can conclude that the support was not only distributed evenly in terms of territory in Vajdaság, but also reached a large number of individual applicants, given that the number of applicants with one winning application is the highest among individual applicants.

Bibliography

- ALPEK B. LEVENTE, OLÁH DÁNIEL (2021): A magyar települések innovációs potenciáljának dimenziói. TERÜLETI STATISZTIKA 61(6), <https://10.15196/TS610602>
- BOTEV, NIKOLAI (2012): Population ageing in Central and Eastern Europe and its demographic and social context. European Journal of Ageing 9, pp 69–79, <https://10.1007/s10433-012-0217-9>
- CZENE ZSOLT (szerk.) (2010): Helyi gazdaságfejlesztés - Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok, In: Területfejlesztési füzetek, VÁTI, Budapest, ISBN: 978-963-7380-21-
http://www.terport.hu/webfm_send/tf_fuzet_2_helyi_gazdasagfejlesztes_k.pdf_%3B
- CSATH MAGDOLNA (szerk.) (2019): A versenyképesség-mérés változásai és új irányjai, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, https://nkerepo.unike.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12768/web_PDF_Versenykepessseg_meres.pdf?sequence=1
- ENYEDI GYÖRGY (szerk.) (2000): Magyarország településkörnyezete, MTA, Budapest, ISBN: 963-508-166-9
- FARAGÓ LÁSZLÓ (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához, In: Tér és Társadalom, 3-4, p. 23-38.
- FARAGÓ LÁSZLÓ (2001): A területfejlesztéssel és területi tervezéssel kapcsolatos uniós fogalmak tartalma és használata. — Falu, Város, Régió, 3, p. 3-5., <https://docplayer.hu/2072154-A-teruletfejlesztessel-es-teruleti-tervezessel-kapcsolatos-unios-fogalmak-tartalma-es-hasznalata.html>
- FARKAS JENŐ ZSOLT, KOVÁCS ANDRÁS DONÁT (2018): Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékfldrajz szempontjából. TERÜLETI STATISZTIKA, 58 (1), <https://10.15196/TS580103>
- FARKAS PÉTER (2006): Egymásba Kapaszkodva. Település- és közösségfejlesztés a globalizáció korában, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN (2005 a) Vajdasági egyházak, vallásgyakorlási nehézségek. In: Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): Közérzeti barangoló., Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN (2005 b): Mít értünk szórvány magyarság alatt Vajdaságban? Létünk XXXV (3), Újvidék, p. 19–31.
- JUCEVIČIUS, ROBERTAS; JUKNEVIČIENĖ, VITA; MIKOLAITYTĖ, JURGITA; ŠAPARNIENĖ, DIANA (2017): Assessing the regional innovation system's absorptive capacity: The approach of a smart region in a small country Systems 5 (2): 27. <https://10.3390/systems5020027>
- KALLIO, ANNA; HARMAAKORPI, VESA; PIHKALA, TIMO (2010): Absorptive capacity and social capital in regional innovation systems: The case of the Lahti region in Finland Urban Studies 47 (2): 303–319. <https://10.1177/0042098009346373>
- KÁPOSZTA JÓZSEF, LŐRINC BALÁZS, URBÁNNÉ MALOMOSKI MÓNIKA (2020): Térbeli összefüggések vizsgálata Paks és Kalocsa gravitációs zónájában, Studia Mundi - Economica 7:4, pp. 72-88, <https://10.18531/Studia.Mundi.2020.07.04.72-88>

- KULCSÁR LÁSZLÓ (1998): Vidékfejlesztés és vidékpolitika Magyarországon, A Falu. 4.
- LENGYEL IMRE (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Budapest, Akadémiai Kiadó Zrt., ISBN: 9789630588379
- LENGYEL IMRE (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In: Bajmóczy Z., Lengyel I., Málovics Gy (szerk): Regionális innovációs képességek, versenyképesség és fenntarthatóság. JATEPress, Szeged (151-174)
- MEZEI CECÍLIA (2006): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása, In: Tér és Társadalom, 20. évf. 2006/4. 85-96. p.
- NAGY IMRE (szerk.) (2015): A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája, VMSZ, Szabadka, https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/vmsz_gazdasegfejlesztési_strategia_1.pdf
- NAGY IMRE (szerk.) (2015): A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiájának Akcióterve, VMSZ, Szabadka, https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/vmsz_gazdasegfejlesztési_akcioterv.pdf
- NAGY IMRE (2022): Geographical aspects of the impact of the economic and regional development support provided by Hungary in the Vojvodina region of Serbia 2015/2022, 61. ERSA congress – Pécs (Hungary)

Rác Szilárd²⁷

Nagyvárosfejlődés Szerbiában – Belgrád, Újvidék, Nis, Kragujevac és Szabadka pozíciói

A tanulmány célja áttekinteni Szerbia nagyvárosainak fejlődését a rendszerváltozást követő időszakban. Bevezetésképpen bemutatásra kerül Szerbia fekvése, geopolitikai helyzete, valamint a Balkán városhálózati és térszerkezeti fejlődése történeti kontextusban. Az elmúlt bő három évtizedben Szerbia államberendezkedése több alapvető átalakuláson ment keresztül, amely jelentős hatással volt a városok fejlődésére, ez a közigazgatási és térszerkezeti jellemzők átalakulása mentén kerül elemzésre. Végül az öt nagyváros – Belgrád, Újvidék, Nis, Kragujevac és Szabadka – fejlődését, gazdasági és demográfiai folyamatait vizsgálja részletesen a tanulmány.

Kulcsszavak: urbanizáció, városfejlődés, Délkelet-Európa, Nyugat-Balkán, Szerbia

JEL-kód: N94 P25 R12

**Metropolitan development in Serbia –
Belgrade, Novi Sad, Nis, Kragujevac and Subotica positions**

The aim of the study is to review the development of the cities of Serbia in the post-Yugoslav period. In the introduction, the geographical location and geopolitical situation of Serbia will be presented, as well as the general development of the urban network and spatial structure of the Balkans in a historical context. Over the last three decades, the state structure of Serbia has undergone several fundamental transformations, which have had a significant impact on the development of cities. This is analysed in terms of the transformation of administrative and spatial characteristics. Finally, the development, economic and demographic processes of the five cities of Belgrade, Novi Sad, Nis, Kragujevac and Subotica are examined in detail.

Keywords: urbanization, urban development, Southeast Europe, Western Balkans, Serbia

JEL code: N94 P25 R12

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.27>

Szerbia fekvése, geopolitikai helyzete

A Nyugat-Balkán legnagyobb és legnépesebb országa a Pannon-síkság délkeleti és a Balkán-félsziget középső részére terjed ki, ennek megfelelően északon jó mezőgazdasági adottságú síkvidékek, míg délen, Közép-Szerbiában folyóvölgyekkel szabdaltnak domb- és hegyvidékek jellemzők (Nagy 2015). A Szerbia középső területén található Duna, Tisza, Száva és Morava folyók határozzák meg a főbb közlekedési folyókat. A térség geostratégiai jelentőségű, mivel az itt keresztülhaladó útvonalak kötik össze Nyugat- és Közép-Európát a Balkánnal, illetve a Közel-Kelettel. A fekvés pozitív hozadéka a központi területek – a csomóponti nagyvárosok – térségszervező, közvetítő szerepe (Rác 2017).

Az országot érintő tengelyek, transzbalkáni magisztrálék szempontjából fontos, hogy Szerbiát körül öleli az EU²⁸ és a NATO (1. és 2. ábra). Bár az euroatlanti integráció magas foka alapján rendezettnak tűnik Szerbia szomszédsági környezete, ez a mélyrétegekben számos bizonytalanságot takar. Fontos megjegyezni, hogy az elmúlt években Szerbiának a legstabilabb, legintenzívebb államközi kapcsolatai Magyarországgal alakultak ki (Bakó–Rác 2020).

²⁷ PhD, tudományos főmunkatárs, KRTK Regionális kutatások Intézete

²⁸ Szerbia EU-integrációjának mérföldkövei (Pintér 2016; Lőrinczné 2018): 2008 – Stabilitási és csatlakozási egyezmény; 2009 – Csatlakozási kérelem; 2012 – Tagjelöltté minősítés; 2015 – Tárgyalások megkezdése.

1. ábra: Délkelet-Európa EU-integrációs viszonyai, 2023

Figure 1: EU integration relations in Southeast Europe, 2023

Jelmagyarázat: 1 – EU-tag; 2 – EU-tagjelölt; 3 – Potenciális EU-tagjelölt; 4 – Eurózóna-tag; 5 – Egyoldalúan eurót használ; 6 – EU Keleti Partnerség; 7 – Schengeni határ.

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra: Délkelet-Európa NATO-integrációs viszonyai, 2023

Figure 2: NATO integration relations in Southeast Europe, 2023

Jelmagyarázat: 1 – NATO-tag; 2 – NATO-tagjelölt (Tagsági Akcióterv); 3 – NATO-békepartner; 4 – NATO-békepartner (Egyéni Partnerségi Akcióterv); 5 – Potenciális NATO-békepartner; 6 – Potenciális NATO-tagjelölt (csatlakozási kérelem benyújtva).

Forrás: Saját szerkesztés

Szerbia külgazdaságára továbbra is jellemző a „hintapolitika”, amelynek alapjai a titói érában

keresendők (Ramet 2006). Miközben az ország elkötelezett maradt az EU-integráció mellett, továbbá igyekezett igazodni a térségben hagyományosan meghatározó német erővonalhoz, megőrizte erős kapcsolatait Oroszországgal is. Ezzel párhuzamosan, az aktuális gazdaságpolitikai indokok mentén a lehető legjobb kapcsolatok megteremtésére törekedett az olyan relációkban, mint Kína vagy Törökország, emellett a koszovói²⁹ rendezési folyamat okán igyekezett álláspontját hatékonyan bemutatni az Egyesült Államokban is (Bakó 2019a, 2019b).

A Balkán térszerkezeti és városhálózati jellemzői

A városhálózat a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok alapvető térbeli következményeit hordozza, miközben egyúttal a jövőbeli törekvések kiindulópontját is jelenti. A városhálózat mint rendszer meglehetősen stabil jellegű, elsősorban hosszabb távon formálódik (Rác 2011). A mélyen gyökerező struktúrák megértéséhez ezért röviden ismertetni kell a településhálózat fejlődéstörténeti előzményeit. A Balkán településhálózatának alakulására három, egymással összefüggő tényezőcsoport volt jelentős hatással (Hajdú–Rác 2011): 1) a komplex természetföldrajzi adottságok (Erdősi 2005); 2) a birodalomváltó tér jelleg: az államhatárok, hatalmi centrumok gyakori változása, a magterület folyamatos újrendeződése (Hajdú 2003); 3) az etnikai-kulturális sajátosságok (Cvijič 2009).

A természeti adottságok számos településközi kapcsolatot elősegítettek, illetve gátoltak. A hegységek nehezítették a tengerpart és a belső területek közötti kapcsolatokat. A szárazföld belsejében, a medencékben elhelyezkedő városok közül is elsősorban azok voltak képesek a történelem viharában tartani a pozíciójukat, amelyek fontosabb utak, folyók kereszteződésében feküdtek. Szinte minden állam rendelkezik folyókhoz kötődő belső tengellyel. A nagyvárosok többsége a tengerparton, a Balkán-félsziget peremén vagy jelentősebb folyók mentén található (Erdősi 2005). A félsziget középső területei a domborzati adottságok miatt kevésbé alkalmasak jelentős népességkoncentráció, nagyobb vonzáskörzettel bíró nagyváros kialakulására. A fragmentált térszerkezet korlátozza funkcióik kiterjesztését (Rác 2017). A félsziget államaiban az urbanizáció mégkétségesen jelentkezett és Közép-Európához képest is elmaradásokat mutatott, a térség városhálózata sokkal ritkább, ami a domborzati adottságokkal és a történeti okokból eredő általános elmaradottsággal függ össze (Hajdú–Rác 2011). A Balkán-félsziget országainak urbanizációs szintje Bulgária és Görögország kivételével mind a mai napig elmarad a kontinens átlagától (Hajdú et al. 2018). A térség sajátossága, hogy nem alakult ki olyan központi fekvésű nagyváros, amely az egész makrorégióra tartós és erős befolyással lehetett volna.

Bár a Balkán-félsziget tengerparti zónája vált az európai civilizációs fejlődés első magterületévé (Hajdú 2022), az elmúlt századokban a Balkán mindig periféria volt, sosem állt egy nagyobb térség fejlődési centrumában (Illés 2002). A városhálózat fejlődését befolyásoló legfőbb sajátosság, hogy folyamatosan változott az államberendezkedés, vagy birodalmak részét képezte a terület (integrációs korszakok), vagy önálló kisállamok alakultak (dezintegrációs időszakok). Ez a politikai instabilitás ciklikusan jelentkező demográfiai, gazdasági és közigazgatási változásokat is eredményezett (1. táblázat). Meglátásom szerint az elmúlt évtizedben ismét az integráció (EU, NATO) bizonyult erősebb folyamatnak (Rác 2014), ugyanakkor érzékelhetők külső (nagyhatalmi) dezintegráló körülmények és belső (etnikai) törekvések is.

²⁹ 2008. február 17-én Koszovó egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét, amellyel új folyamatok indultak el nemcsak Szerbiában, amely ezt a mai napig nem fogadja el, hanem globálisan is: Kinek van önrendelkezési joga, Koszovó precedens-e? Szerbia szomszédjai közül (időrendben) Albánia, Magyarország, Horvátország, Bulgária, Montenegró, Macedónia elismerték Koszovó függetlenségét, míg Bosznia-Hercegovina és Románia nem.

1. táblázat: A ciklikus fejlődés általános hatása a Balkán városhálózatra és térszerkezetére

Figure 1: The effects of cyclical development on the urban network and space structure in the Balkans

Megnevezés	Integratív (birodalmi) időszak	Dezintegrációs (köztes, kisállami) időszak
Kooperáció	Területi	Etnikai
Határok	Könnyen átjárhatók (összekötnek)	Etnikai határok nehezen átjárhatók
Etnikai tér	Vegyes, heterogénebb	Homogenizálódó
Településhálózati fejlődés	Egyenletes, szerkezetileg és területileg kiegyensúlyozott	Fragmentálódó részhalmazok, különbségek növekedése
„Hiányok” a hálózatban	Fejlett kisvárosok	Funkciógazdag regionális központok
Nagyvárosi funkciók	Interregionális, nagytérségi	Nemzet(állam)i
Birodalmi székváros(ok)	Erőteljes fejlődés, funkciógazdagság	Relatív hatalmi és társadalmi hanyatlás
Történelmi központok	Relatív visszaesés, periferizálódás	„Szelektív” fejlődés
Etnikai centrumok	Stagnálás, korlátozott fejlődés	Kiemelkedő fejlődés
Kapuvárosok	Többnyire egy monopolhelyzetű	Kapuváros-fejlesztés nemzetenként

Forrás: Rác 2011, 214.

A határok permanens vándorlásával együtt járt a városok vonzáskörzetének változása is (Rác 2017). A délszláv államban többször is törekedtek az etnikai elkülönülés oldására, de az 1974-es új alkotmány ennek véget vetett. A széles körű decentralizáció a tagköztársasági érdekek erősödését, a településhálózat nemzeti alapú fragmentálódását eredményezte. A városok vonzáskörzetei már csak ott léptek túl a szubnacionális határokon, ahol az etnikai szállásterület ezt megkövetelte. Jugoszlávia szétesésével a határok „nemzetközivé válása” így csak ezeket érintette számottevően (Reményi 2009).

Nem csak az állami fennhatóság változása, hanem az egyes kultúrkörök befolyása, eltérő térhasználata miatt is különbözőképpen alakultak a városok és a köztük lévő kapcsolatok (Rác 2017). Közismert, hogy a Balkán etnikai, vallási összetétele igen változatos, területileg mozaikosan elhelyezkedő. Ilyen mértékű multikulturalitás nem tapasztalható más európai makrorégiókban. A félsziget területén mindenkor különböző etnikumok, kultúrák, vallások színes mozaikja létezett, amely miatt a történelmi folyamatok intenzitása mindig magas volt (Hajdú et al. 2007). Nyugat- és Közép-Európa nem csak földrajzi szempontból találkozik itt Délkelet-Európával. A belső folyamatoknak sajátos perspektívát ad, hogy az államok, régiók, városok jelentős része a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence határán, kontaktzónájában fekszik (Hajdú 2022). Ezek a nagyterek, térkategóriák is ciklikusan újraértelmezett (politikai, politikai földrajzi) jelentéstartalommal bírnak, így elfogadottságuk is problematikus (Rác 2017).

Szerbia közigazgatási és térszerkezeti jellemzői

Az elmúlt bő három évtizedben Szerbia államisága, államberendezkedése több alapvető átalakuláson ment keresztül, amelyeket a 3. ábra szemléltet. Az alkotmány szerint a Szerb Köztársaság autonóm tartományai Vajdaság és Koszovó-Metohija. Ez aszimmetrikus területi felosztás, ahol a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok (községek, városok és Belgrád város) között létezik egy speciális középszint. A 2009-ben elfogadott regionális fejlődésről szóló törvény alapján megtörtént Szerbia NUTS régiókra és körzetekre felosztása (Darko 2012; Bakó 2021). Az egyik NUTS1-es nagyrégió Észak-Szerbia, itt a két NUTS2 régió Vajdaság, illetve Belgrád. A másik nagyrégió Dél-Szerbia, itt a két NUTS2 régió Šumadija és Nyugat-Szerbia,

illetve Dél- és Kelet-Szerbia (továbbá de jure ide tartozik Koszovó-Metohija).

3. ábra: Szerbia államföldrajzi változásai 1991 óta

Figure 3: Political geographical changes of Serbia since 1991

Jelmagyarázat: 1 – Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (JSZSZK), 1991;

2 – Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (2003-tól Szerbia és Montenegró Államközössége), 1992–2006;

3 – A Szerb Köztársaság és felosztása NUTS régiókra és körzetekre, 2009.

Forrás: Bakó 2021 alapján saját szerkesztés.

A Vajdaság többnemzetiségű autonóm tartomány, politikai helyzete, önállóságának tartalma többször változott az elmúlt évtizedekben (1945–1974 között tartomány, 1974–1990 között széleskörű önállósággal rendelkező autonóm tartomány, 2000-tól újra önálló autonóm tartomány). Történetileg relatív fejlettség jellemzi az ország déli részeihez képest, ennek

megfelelően 26%-os népességarányát meghaladó mértékben járul hozzá a nemzeti teljesítményhez (Nagy 2007; Faragó et al. 2012). Városhálózata policentrikus (Živanović et al. 2021), ez elsősorban terület- és népességarányát jóval meghaladó kis- és középváros-állományának köszönhető (Reményi 2023). Településhálózata morfológiai szempontból kiegyensúlyozott, bár a Tiszától keletre eső, észak- és közép-bánati területei kevésbé sűrűn lakottak. Az átlagos településméret, a népsűrűség és a városi népesség aránya a Vajdaságban magasabb, mint az ország más területein (Faragó et al. 2012).

Közép-Szerbia domborzati adottságai miatt jellemzően aprófalvas (Rácz 2017). Míg Vajdaságban mindössze a népesség 3%-a él ezer főnél kisebb településeken, addig ez az arány a déli országrészben 20% feletti, amely sajátos közvetítő szereppel bővíti a kisebb városok funkcióit (Lukić 2013). Az elnéptelenedés is a déli országrészben, elsősorban a hegyvidéki, határ menti településeken jellemző, ugyanakkor ez egyre számottevőbb nemzeti (Živanović et al. 2022), illetve nagytérségi (Lukić et al. 2012) probléma.

Az ország elsőszámú fejlődési tengelye észak–dél irányú a Duna és a Morava mentén, olyan nagyvárosokkal, mint Szabadka (Subotica), Újvidék (Novi Sad), Belgrád, Nis (Niš), Leskovac, Vranje. A másodlagos tengelyek kelet–nyugat irányúak. A Vajdaság déli részén, a főváros magasságában húzódó útvonal nagyvárosai: Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica), Szabács (Šabac), Obrenovac, Belgrád, Pancsova (Pančevo), Szendrő (Smederevo), Pozsarevac (Požarevac). A Közép-Szerbiát keresztüljelző tengely Užice, Kragujevac, Nis és Pirot térszervezését erősíti. A közlekedéshálózat a jelenlegi városhierarchiát szolgálja. Az áru- és utasforgalomban egyaránt a közúti közlekedés a domináns ágazat, a tranzitforgalom a X. számú transzeurópai folyosóhoz kötődik. Szerbia folyami közlekedése adottságaihoz mérten nincs kellő mértékben kihasználva (Nagy 2015; Rácz 2017).

Az ország az elmúlt három évtizedben rendkívül sajátos fejlődési pályát járt be. A kilencvenes évek elszigeteltsége következtében csak lassan integrálódott a globális folyamatokba. A milošević-rezsim 2000. évi bukásáig lényegében nem kezdődött el a piacgazdaság kiépítése (Nagy 2007; Bakó 2021). A vesztes háborúk hatása és a gazdaság átalakulása területileg eltérő intenzitással jelentkezett a városhálózatban (Zeković 2009; Rácz 2017). Jugoszlávia felbomlásával az új államok fennhatósága alá került területekről szerb családok százezrei vándoroltak az anyaországba (a leggyakoribb becslések 600 ezer bevándorlóval számolnak). A menekülthullám területileg aránytalanul jelentkezett, elsősorban a háborúban álló országrészekhez közel fekvő városokra és a nagyvárosok körüli településekre koncentrálódott. A népesség legnagyobb növekedése Újvidéken és térségében volt megfigyelhető (Hajdú–Rácz 2011).

Az önkormányzatok szerepe az elmúlt három évtizedben fokozatosan csökkent. Az önkormányzatok legnagyobb önállósággal a szocializmus idején rendelkeztek (2. táblázat). 1990–2000 között a Jugoszlávián, majd Szerbián belüli politikai és gazdasági bizonytalanság a centralizáció erősödését és az önkormányzatok háttérbe szorítását eredményezte. 2000-től a városok újbóli közigazgatási kialakításának folyamatával párhuzamosan, tovább romlott a nem városi önkormányzatok helyzete, mert a megerősödött városok lettek a politikai befolyás központjai. A magyar közigazgatásban használt városi jogállást 2008-ig számos település (pl. Szabadka) nem kapta meg, alapvetően politikai okokból. 2008-ban nyílt lehetőség a városok és a hozzájuk tartozó önkormányzatok kialakítására (Bakó 2021).

2. táblázat: Városok, önkormányzatok közigazgatási fejlődéstörténete Szerbiában
 Table 2: History of the administrative development of cities and municipalities in Serbia

1943–1975	A második világháború után a körzetek és járások fokozatosan megszűnnek. A járások több várost és falvakat is magukba foglaló önkormányzatokból álltak. Megalakították az önkormányzatokat, amelyeknek a területe idővel bővült.
1975–1990	Az önkormányzatok regionális önkormányzati közösségekbe tömörülnek. A Szerb Szocialista Köztársaság területén 8 ilyen létezett. Kivétel: Vajdaság AT, Koszovó AT, Belgrád város.
1980–1989	Belgrádban, Újvidéken és Pristinában létrejött a önkormányzatok városi közössége. Ez az első városi szinten folyó társulási forma.
1990–2000	A regionális önkormányzati közösségek megszűntek, és létrejött sok kisebb kiterjedésű önkormányzat. Újvidéken megszűnt az önkormányzatok városi közössége, és megalakult az Újvidéki Önkormányzat.
2000–	Az intézmények átszervezése és a törvények érvényesítése keretében megalakultak a városok. 2008-ban Szerbia egész területén döntés született a város alapszabályzatának (statútum) meghozataláról. Ennek az intézkedésnek következtében lehetőség nyílt a városok és a hozzájuk tartozó önkormányzatok kialakítására. 2017-től a szerbiai városok, az önkormányzatok erősítése érdekében, megkezdtek az új alapszabályzatok bevezetését.

Forrás: Bakó 2021, 102 alapján.

A háború, az embargók teljesen megváltoztatták Szerbia regionális gazdasági térképét, ehhez egy óriási belső migráció is párosult. Egyes városok/régiók hanyatlásnak indultak. Újvidék országon belüli szerepe viszont felértékelődött és az említett körülmények ellenére képes volt fejlődni szinte minden területen, amelyeket statisztikai adatok is megerősítenek. Az ezt követő időszak közvetlen külföldi tőkebefektetései és infrastrukturális beruházásai gyökeresen átirták az erőviszonyokat (ezt az önkormányzatok politikája, a kormánnyal fenntartott kapcsolataik, érdekérvényesítő képességeik is érdemben befolyásolták). A nagyvárosok térszerkezete, településfejlesztési és agglomerációs politikája megváltozott; s bár az urbanizációs kihívások átalakultak, a városok jugoszláv/szerb hasonlatosságai továbbra is folyamatosan visszaköszönek. A fővárosba és nagyvárosokba költözés megerősödött, szerepük tovább nőtt. Az ehhez szükséges infrastrukturális fejlesztések azonban csak részben valósultak meg, aminek finánciális, politikai feltételei mellett sok esetben az állami/önkormányzati kompetencia hiánya is párosult (Bakó 2021).

Szerbia nagyvárosainak fejlődése

A soknemzetiségű Jugoszláviában a fővárosépítés kevésbé mutatta Belgrád aránytalan túlsúlyát, az egyes tagköztársaságok központjait is megfelelően fejlesztették. Belgrád növekedését valamelyest fékezte, hogy az ország irányítása sok tekintetben decentralizáltan történt. A városhálózat kifejezetten arányosnak volt minősíthető. Minden nemzetnek/régióknak megvolt a saját központja. Ez igaz volt a kis-, közepes és nagyvárosok megfelelő arányára és a hálózat földrajzi elhelyezkedésére is. A policentrikusság természetes egy olyan „szintetikus államban” (Erdősi 2005), amelynek központi helyei korábban sohasem léteztek együtt, egy országon belül. Nem is volt meglepő, hogy a délszláv államban létrejöttétől (Reményi 2009) szinte a felbomlásáig (Živanović 2019) a rang-nagyság görbe futása szélsőséges policentrizmust mutatott.

A szocialista iparosítás felgyorsította a migrációt és az urbanizációt. 1966-tól 1991-ig az öt szerbiai nagyvárosban a lakosok száma folyamatosan nőtt. A 90-es évek előtt világviszonylatban is jelentős volt az emelkedés és ez a városok népességének növekedését és a területük bővülését eredményezte. A népességnövekedést, a települések jellegének megváltozását a közigazgatási besorolások változása is követte. A folyamatos városodás és városiasodás ellenére Jugoszlávia ugyanakkor még felbomlása előtt is elmaradt az urbanizáltság mértékében a kontinens átlagától, emellett az egyes országrészek is nagyon eltérő mértékben urbanizálódtak. 1991-re megállt, helyenként visszafordult a népességmozgás. Megszűntek az ipari munkahelyek, sokan

ellenséges etnikai környezetben találták magukat, ezért visszaköltöztek a korábbi etnikai és megélhetési biztonságot nyújtó vidéki lakóhelyükre. Nemcsak a belső migráció volt jelentős, sok városlakó külföldre emigrált. A délszláv háború hozott újabb törést számos város fejlődésében. Települések dőltek romokba, néptelenedtek el, nagymértékű etnikai migráció (homogenizáció) zajlott le. Az utódállamokban már nem folytatódott a gyors városodás, elsősorban korábbi centrumok más országhoz kerülése, és közigazgatási szempontok miatt neveztek ki néhány újabb várost. A jugoszláv állam szétesését követően az utódállamokban az integrált államterület megerősítése és a saját közigazgatás megteremtése volt az elsődleges cél. Ez a nemzeti főváros és az új közigazgatási központok fejlesztését jelentette. A politikai változások számos város funkcióit, településhálózati státuszát is megváltoztatták. A térségi átalakulását a „vesztes” és „nyertes” városok körének feltérképezésével több, egymástól térben és időben csak részben elkülöníthető folyamatra bonthatjuk: 1) Jugoszlávia felbomlása, 2) fegyveres konfliktus, 3) nemzetállam-építés, 4) euroatlanti és globális integráció (Rácz 2011).

A következőkben terjedelmi okokból az öt szerbiai nagyváros 1991 utáni fejlődése kerül röviden bemutatásra, amelyek érzékelhetően teljesen különböző utat jártak be. Funkcionális értelemben tizenöt/tizenhat nagy-, illetve középvárost tart számon a szakirodalom (Živanović–Tošić 2017). Ezen városok növekedése, szétterjedése, hanyatlása, zsugorodása népszerű vizsgálati terület (Miljanović et al. 2023).

Szerbia városhálózatának csúcán minden szempontból Belgrád áll. Az egykori szövetségi főváros adminisztratív és gazdasági funkcióit jelentősen szűkítette, hogy a JSZSZK népességének és területének közel 70%-a kikerült az ellenőrzése alól. Belgrád és Szerbia viszonyában hasonló helyzet állt elő, mint Trianon után Budapest esetében. Rövid idő alatt egy kis ország arányaiban tekintve túlméretezett fővárosává vált. Jugoszlávia szétesésével (1991–1992), a szerb–montenegrói államközösség felbomlásával (2006), végül Koszovó különválásával (2008) Belgrád ma csupán egy 6,6 milliós ország fővárosa. A jelenlegi államterülethez viszonyítva Belgrád kapacitásai minden szempontból túlméretesek. A legfontosabb közlekedési korridorok találkozásánál fekvő, közel 1,7 milliós főváros (a fővárosról szóló törvény szerint Belgrád 17 városi önkormányzattal áll) vonzáskörzetéhez sorolhatók olyan középvárosok is, mint Szendrő vagy Pancsova (Tošić–Đorđević 2004). Belgrádban él a teljes népesség 25%-a, a foglalkoztatottak közel harmada, itt dolgozik a magasan képzett munkaerő 40%-a, itt állítják elő az ország GDP-jének 40%-át (s ez az arány évről évre növekszik), itt koncentrálódnak az új befektetések 40–50%-a, az egyetemisták és a külföldi vendégéjszakák több mint fele (Hirt 2009; Graovac–Djokic 2008; Uvalić–Bartlett 2021; Arandarenko et al. 2021). A főváros urbanizációs szempontból kifejezetten dinamikus időszakát éli (Hirt 2009; Graovac–Djokic 2008).

A 3. táblázatban alapján látható a lakosság szám alakulása a nagyvárosokban az elmúlt négy népszámlálás között. A belföldi vándorlás és a menekültek beköltözése a volt jugoszláv tagköztársaságok területéről elsősorban Újvidéken és Belgrád térségében, illetve Koszovó elszakadása következtében a déli városokban jelentett népességnövekedést. A tartós trendeket tekintve 1991 és 2022 között Újvidék növekedése folyamatos volt, 39%-kal, több mint 100 ezer fővel növekedett. Belgrád népessége is gyarapodott 1991 óta, 4,9%-kal, mintegy 79 ezer fővel. A belső migráció esetében a nagyvárosok és elsősorban Belgrád a népszerű célpont, mert itt adódik a legtöbb esély a megfelelő oktatás elérésére és kívánatos munkahely megtalálására, ennek következtében főleg a főváros központi része túlszűfolttá vált (Bakó 2021). A középvárosok sikeres növekedésétől függetlenül a második világháborút óta jelen van az a lakossági igény, hogy aki teheti, nagyvárosban, elsősorban Belgrádban telepedjen le (Živanović et al. 2019).

Nis lakossága 1991–2022 viszonylatában lényegében nem változott (+0,6%), itt ugyanakkor további népességvesztés valószínű, ahogy a másik két nagyváros esetében is. Kragujevac lakosság száma 4,9%-kal, mintegy 9 ezer fővel csökkent az utolsó jugoszláv népszámlálás óta. Szabadka volt az egyetlen, amely folyamatosan (és a legnagyobb mértékben) veszített népességéből (-17,7%, több mint 26 ezer fő).

Fontos megjegyezni, hogy Szerbia lakossága 1991 óta folyamatosan csökken, elsősorban a

természetes fogyás, kisebb részt a kivándorlás miatt. A népességszám 1991-ben volt a legmagasabb, 7.822.795 fő (ez Koszovó adatait már nem tartalmazza). A 2022-es census szerint a lakosság már csak 6.647.003 fő, tehát 15%-kal, közel 1,2 millió fővel csökkent három évtized alatt. Az öt nagyváros lakossága együttesen 1991 óta 148.617 fővel nőtt. Így a lakosságarányuk 31,3%-ról 39%-ra emelkedett. Az előrejelzések szerint várhatóan a jövőben is fennmarad ez a trend, a városi lakosok száma és aránya tovább fog emelkedni.

3. táblázat: Szerbiai nagyvárosok népességváltozása, 1991–2022

Table 3: Population change in Serbian cities, 1991-2022

	Lakosok száma (fő)				Változás (százalék)		
	1991	2002	2011	2022	1991–2002	2002–2011	2011–2022
Belgrád	1602226	1576124	1659440	1681405	-1,63	5,29	1,32
Újvidék	265464	299294	341625	368967	12,74	14,14	8,00
Nis	248086	235159	260237	249501	-5,21	10,66	-4,13
Kragujevac	180084	175802	179417	171186	-2,38	2,06	-4,59
Szabadka	150534	148401	141554	123952	-1,42	-4,61	-12,43

Forrás: Népszámlálási adatok (RZS 2023) alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés: A közigazgatási egység (városi község/gradska opština) népessége.

Jugoszlávia többlépcsős felbomlásával a szerbiai városhálózat rapid átalakulását figyelhetjük meg (pl. tengerhez való viszony, nemzeti kikötő kérdése). Belgrád a jugoszláv szétesést jelentős vonzáskörzet- és funkcióvesztésként élte meg. A súlyos veszteségek mellett minimális kárpótlás az, hogy az új Szerbia fővárosa maradt, ellensúlyai (Újvidék, Nis) pedig sokkal gyengébbek, mint korábban (pl. Zágráb, Ljubljana) voltak. A szerb makroregionális központok Belgrádhoz viszonyítva gyengék, nem értelmezhetők ellensúlyként. A funkcionális hierarchiában a fővárost két nemzetközi jelentőségű várostérség követi (RAPP 2010): Újvidék és Nis.

Újvidék a 19. században a szemközti Pétervárad „függelékeként” keletkezett. Amíg Péterváradon szerb határőrök éltek, addig Újvidék német polgárvárossá alakult. A korán szabad királyi rangra emelkedett város növekedését szerencsés fekvésének köszönhetette, s már a századfordulón a gyorsan fejlődő, ígéretes centrumok közé tartozott (Gál–Rác 2014). A Jugoszláv államalakulatokban Újvidék gazdasági és közigazgatási funkciói fokozatosan bővültek (Nagy 2023). Ma Újvidék Szerbia második legjelentősebb városa, Vajdaság tartományi székhelye. Közlekedési, ipari (elsősorban vegyipari, kőolaj- és élelmiszeripari), kulturális és felsőoktatási szerepe országosan meghatározó. Régiójának pénzügyi, kereskedelmi és hatalmi centruma (Rác 2017). Az elmúlt évtizedek migrációs hatása legerősebben Újvidéken tapasztalható, jelenlegi népessége megközelíti a 370 ezer főt, vonzáskörzete a Duna és a Tisza mentén hosszan elnyúlik. A tartományi településhálózat közlekedési, funkcionális tengelye az észak–déli Szabadka–Újvidék vonal, amelyre ráfűződnek nyugat–keleti kistengelyek (Hajdú–Szügyi 2015). Vajdaság közigazgatási szempontból meghatározó, de más területeken is megjelenő kiemelkedő fontosságú sajátossága, hogy autonóm tartomány (saját képviselőháza, kormánya van). Az autonómia kereteiről, gazdasági, jogi tartalmáról permanens viták folytak lényegében kialakításától kezdve (Huszka–Bakó 2007; Hajdú–Szügyi 2015). A legjelentősebb gazdasági növekedés az ezredfordulót követően a fővárosban és Újvidéken volt tapasztalható. Újvidék egy exportorientált, tudományos, innovációs és technológiai központná nőtte ki magát, ebben kiemelt szerepet játszott a városvezetés oktatáspolitikai támogatása, és a külföldi beruházások jelentős volumene. Számottevő tényező Belgrád közelsége (a városközpontok távolsága légvonalban mintegy 70 km, autópályán alig több mint egy óra, az új Intercity-vel nagyjából fél óra), mivel a multinacionális vállalatok, bankok többsége fővárosi központtal működik (Bakó 2021).

A 250 ezer fős Nis Dél-Szerbia regionális központja. Kedvező földrajzi fekvése, fejlett elektronikai és gépipara, közigazgatási, kulturális és kereskedelmi funkciója jelentős fejlődési

lehetőséget biztosít (Rác 2017). Történetileg jelentős szerepet játszott a szerb államfejlődésben, a középkorban az ország fővárosa is volt. Ma Nis szerepe különösen a régió középső és déli részén meghatározó, az északi területek nagyobb részben a sokkal közelebb lévő s fejlettebb Belgráddal gravitálnak (Hajdú–Szügyi 2015). Diverzifikált iparral rendelkezik, mára azonban a legjelentősebb ágazattá az IT szektor vált, amelyet a több száz szoftverfejlesztő és nemzetközi multinacionális cég itteni működése is jól példáz.

A 170 ezer fős Kragujevac Szerbia egykori (1818–1841) fővárosa, mely Zastava márkanéven autó- és fegyvergyártásáról ismert. Potenciális régióközpontként remélheti szerepnövekedését (ÖIR 2006; Szügyi 2013). A nehézipar korábban kifejezetten magas jövedelmi szintet biztosított a városban, Kragujevac sokáig a szerb ipar meghatározó tényezője volt (az 1853-ban alapított Zastava Fegyvergyár jelentette Szerbia iparosításának kezdetét). Az autógyárat 1953-ban alapították, a FIAT 2008-ban vásárolta meg. Kragujevac egykori fővárosi funkciói miatt a szerb oktatás és kultúra egyik meghatározó helyszíne.

A mintegy 125 ezer fős Szabadka Szerbia ötödik legnagyobb városa. Vonzáskörzete félkörívszerűen fogja össze a magyar határ menti észak-bácskai települések kétszáz ezer lakóját (Rác 2017). Jelentőségét az EU-tag északi szomszéddal, főképp a mindössze 45 km-re fekvő Szegeddel a határon átnyúló kapcsolatok növelik (Nagy–Ric 2017; Ric 2018). Szabadka Újvidék északi „ellenpólusa”, sokáig a tartomány legnépesebb városa volt, de a korábbi évtizedekben folytatott település- és területfejlesztési politika eredményeként sokat veszített pozíciójából. A két város között a verseny és az együttműködés egyaránt megjelenik (Rác 2017). Szabadka, mint határváros részben a feketepiacból, a prosperáló mezőgazdaságból és a korábban elenyésző, de az 1990-es években komoly eredményeket elérő turisztikai bevételekből kompenzálta a rendszerváltozást követő gazdasági válságot. Az utóbbi években kitűnően használta ki a szabad övezetből adódó potenciálját és az EU közelségét, amelynek köszönhetően számtalan multinacionális vállalat jelent meg. A további növekedésének akadályává mára a munkaerőhiány vált. Kérdés, hogy az elmúlt másfél évtizedben az óriási elvándorlást tudja-e a város pótolni (Bakó 2021).

Amennyiben a tíz legnagyobb árbevételű szerbiai vállalat földrajzi elhelyezkedését tekintjük, a 4. táblázatban jól kirajzolódik a Belgrád–Újvidék növekedési tengely, amelyen nyolc cég székhelye található (a főváros részesedése 50%) a szerb cégnyilvántartás legújabb nyilvános rangsora alapján. A környező EU-tagországokkal (Bulgária, Horvátország, Magyarország, Románia) összehasonlítva kevésbé fővárosközpontú a TOP10 cég elhelyezkedése, ami egyértelműen Újvidék gazdasági erejét, potenciálját mutatja.

4. táblázat: Szerbia legnagyobb árbevételű cégei, 2021
Table 4: Biggest companies in Serbia by total revenue, 2021

Helyezés	Név	Székhely	Iparág	Árbevétel (milliárd RSD)	Foglalkoztatottak (fő)
1.	JP Elektroprivreda Srbije	Belgrád	Energiaellátás	319,7	23507
2.	Naftna Industrija Srbije	Újvidék	Olajipar	281,0	5108
3.	HBIS Group Serbia Iron & Steel	Belgrád	Fémipar	130,6	4858
4.	Serbia Zijin Copper	Bor	Bányászat	121,4	5724
5.	Delhaize Serbia	Belgrád	Kereskedelem	118,9	11637
6.	JP Srbijagas	Újvidék	Gázszolgáltatás	116,2	941
7.	Tigar Tyres	Piroć	Gumiabroncsgyártás	104,3	3634
8.	Telekom Srbija	Belgrád	Telekommunikáció	102,9	7300
9.	Elektro distribucija Srbije	Belgrád	Energiaellátás	102,4	7817
10.	Mercator-S	Újvidék	Kereskedelem	81,4	8352

Forrás: Serbian Business Registers Agency (SBRA 2022) adatai alapján saját szerkesztés.

Ha a TOP100 árbevételű céget tekintjük, akkor is hasonlóak az arányok. Belgrádban 56 ilyen TOP cég található. Vajdaság 23 céggel szerepel, ebből 10 Újvidék. Szabadkán nincs ilyen cégnek központja, ugyanakkor Nagybecskerek és Pancsova kettő, míg a nagyobb települések közül Csantavér, Óbecse, Versec, Szávaszentdemeter és Zenta egy-egy céggel szerepel a toplistán. A másik két déli NUTS2 régió részesedése a fejlettségükkel arányosan alacsony. Šumadija és Nyugat-Szerbia területén 11 TOP100-as cég székhelye található, amiből három kragujevaci. Dél- és Kelet-Szerbia mindössze 10 cégnek ad székhelyet, ebből kettő nisi. Ha a fővárossal közvetlenül szomszédos, a másik három NUTS2 régióhoz tartozó hét fejlesztési térséget (oblast) tekintjük, akkor ezekben a NUTS3-as régiókban összesen 19 toplistás cég működik (nem tartozik ide a Dél-bácskai körzet, melynek Újvidék a központja). Ez már jobban érzékelteti a főváros tágabb környezetének helyzetét (Újvidékkel együtt ez 85%).

Összefoglalás

A Vajdaság–Újvidék tematikus szám keretében e tanulmány célja volt elhelyezni a szerbiai nagyvárosok fejlődését térben és időben, nem ismételve a folyóiratban most megjelenő cikkek fő témáit. Ehhez keretként a folyamatok történeti és politikai földrajzi értelmezését segítő (a ciklikus fejlődés általános hatása a Balkán városhálózatára és a térszerkezetére) narratív modellt használtam. Az elmúlt három évtizedben Szerbia államisága, államberendezkedése, közigazgatási és térszerkezeti jellemzői, valamint geopolitikai helyzete, orientációja is alapvetően átalakult. Ezek generálták a legjelentősebb hatást a városok fejlődésére, amelyeket részletesen is elemeztem az öt nagyváros legfontosabb gazdasági és demográfiai folyamatainak bemutatásával. Ugyan azonosíthatók általános trendek, országos és rurális népességvesztés, a népesség és a gazdaság (különösen az FDI) városi és térszerkezeti koncentrációja, a vizsgált nagyvárosok mégis szinte teljesen eltérő fejlődési utakat jártak be. Belgrád európai léptékű és közép-európai színvonalú világvárossá vált, a posztszocialista fővárosfejlődés és -fejlesztés minden sajátosságával együtt. Újvidék prosperálása tartós és egyedi, amely számos különleges tényezőnek köszönhető. A tradicionális központok (Nis, Kragujevac és Szabadka) fejlődése is nyomon követhető, ugyanakkor esetükben több korlátozó tényező is azonosítható.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány „A közép- és délkelet-európai nagyvárosok fejlődési folyamatai” című, 134900. számú OTKA-projekt keretében, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- ARANDARENKO, M. – ALEKSIC, D., – LONČAR, D. (2021): Expansion of direct investment and resilience of Serbian labour market: A regional and sectoral perspective. *Ekonomika preduzeća*, 3-4. 203-216.
- BAKÓ T. – RÁCZ SZ. (2020): Szerbiai városok és önkormányzatok fejlődésének alakulása. In: Péti Márton et al. (szerk.) *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 31-37.
- BAKÓ T. (2019a): A szerb gazdaságpolitika kettőssége – pénzügyi stabilitás, de nem elég gyors növekedés. In: Gál Z. – Ricz A. (szerk.) *A környezet és a határok kutatója: Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából*. Szabadka: Regionális Tudományi Társaság, 359-370.
- BAKÓ T. (2019b): A jugoszláv gazdaság jellemzői a széthullás időszakában 1991–2000. In: Gulyás L. (szerk.) *A Délvidék története: Titótól Milosevicig 1944–2000*. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 104-114.
- BAKÓ T. (2021): *Második Jugoszláviától a mai Szerbiáig – Gazdaságpolitikai, területi és közigazgatási összefüggések*. PhD-disszertáció. Győr: SZE Regionális- és

Gazdaságtudományi Doktori Iskola.

- CVIJIČ, J. (2009): *A Balkán-félsziget és a délszláv országok – Az emberföldrajz alapjai*. Szabadka–Újvidék: Kiss Lajos Néprajzi Társaság – Vajdasági Művelődési Intézet.
- ERDŐSI F. (2005): *A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői*. Balkán Füzetek, 3.
- FARAGÓ L. – HAJDÚ Z. – RÁCZ SZ. (2012): Államosodás – városhálózat – térszerkezet. *Magyar Tudomány*, 4. 389-406.
- GÁL Z. – RÁCZ SZ. (2014): Városok fejlődése és pénzügyi funkciói a mai Vajdaság területén a dualizmus időszakában. In: Takács Z. – Ricz A. (szerk.): *Regionális kaleidoszkóp*. Szabadka: Regionális Tudományi Társaság, 91-102.
- GRAOVAC, A. – DJOKIC, J. (2008): *Implosive sprawl – Belgrade case study*. Dalian: 44th ISoCaRP Congress.
- HAJDÚ Z. – ILLÉS I. – RAFFAY Z. (szerk.) (2007): *Délkelet-Európa: államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térszerkezetek*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- HAJDÚ Z. – SZÜGYI É. (2015): Szerbia. In: Horváth Gy. (szerk.) *Kelet- és Közép-Európa régióinak portréi*. Budapest: Kossuth Kiadó, 385-408.
- HAJDÚ, Z. – HORECZKI, R. – RÁCZ, SZ. (2018): Changing settlement networks in Central and Eastern Europe with special regard to urban networks. In: Lux, G. – Horváth Gy. (eds) *The Routledge handbook to regional development in Central and Eastern Europe*. Abingdon–New York: Routledge, 123-140.
- HAJDÚ, Z. – RÁCZ, SZ. (2011): Urbanisation, state formation processes and new capital cities in the Western Balkans. *AUPO Geographica*, 2. 63-77.
- HAJDÚ, Z. (2003): *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra*. Balkán Füzetek, 1.
- HAJDÚ, Z. (2022): A Balkán-félsziget és a Kárpát-medence kontaktzónája: birodalmi és államhatárok permanens konfliktusa. In: Nemes N. J. – Pálné K. I. (szerk.) *A regionalizmus: az elmélettől a gyakorlatig*. Pécs: Publikon Kiadó, 45-58.
- HIRT, S. (2009): City Profile: Belgrade, Serbia. *Cities*, 5. 293-303.
- HUSZKA B. – BAKÓ T. (2007): *Észak-Vajdaság Magyar Többségű Községeinek Gazdasága*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány.
- ILLÉS I. (2002): *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- LŐRINCZNÉ BENCZE, E. (2018): The EU and Regional Cooperation in Southeast Europe. *Central European Political Science Review*, 71. 27-54.
- LUKIC, T. – STOJSAVLJEVIC, R. – DURDEV, B. – NAGY, I. – DERCAN, B. (2012): Depopulation in the Western Balkan countries. *European Journal of Geography*, 2. 6-23.
- LUKIĆ, V. (2013): Population Trends in Serbia and the Implications for Settlement System. *Forum Geografic*, 1. 67-74.
- MILJANOVIĆ D. – VUKSANOVIC-MACURA, Z. – DOLJAK, D. (2023): Rethinking the spatial transformation of postsocialist cities: Shrinking, sprawling or densifying. *Cities*, 140. 104443.
- NAGY I. (2015): Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében. In: Hardi T. (szerk.) *Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. Somorja–Győr: Fórum Kisebbségkutató Intézet – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 303-320.
- NAGY I. (2023): Újvidék (Novi Sad) városfejlődésének és regionális szerepkörének sajátosságai. Észak-magyarországi Stratégia Füzetek. Aktuális szám.
- NAGY I. (szerk.) (2007): *Vajdaság*. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói, 7).
- NAGY, I. – RICZ, A. (2017): The Willingness and Preparedness of Local Governments in Ap Vojvodina/Serbia to Grip and Use Development Funds of the European Union. *Deturope*, 2. 118-128.
- ÖIR (2006): *Metropolitan Networking in CenSE backed by North-South Rail Corridors*. Final

- Report of the Pilot Projects. Wien: Österreichisches Institut für Raumplanung.
- PINTÉR T. (2016): *Az Európai Unió bővítése – Szerbia integrációjának kérdései*. PhD-disszertáció. Győr: SZE Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.
- RÁCZ SZ. (2011): Déli szomszédos városok hálózata és hatásai. In: Cieger A. (szerk.) *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Budapest: Atelier, 211-237.
- RÁCZ SZ. (2017): *A poszt-szocialista Délkelet-Európa térszerkezeti és városi hálózati folyamatai*. PhD-disszertáció. Pécs: PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- RÁCZ, SZ. (2014): New Integration Period? Changing Tendencies of the Urban Network in South East Europe. *Deturope*, 2. 46-63.
- RAMET, S. P. (2006): *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Washington DC: Woodrow Wilson Center Press.
- RAPP (2010): *Spatial Plan of the Republic of Serbia 2010–2014–2020*. Abridged version. Belgrade: Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning Republic Agency for Spatial Planning.
- REMÉNYI P. (2009): A Nyugat-Balkán határai és települési, regionális sajátosságai. In: Kobilka I., – Pap N. (szerk.) *A Nyugat-Balkán*. Budapest: MK Katonai Biztonsági Hivatala, 65-111.
- REMÉNYI P. (2023): A Vajdaság városi hálózata a 2020-as évek elején. *Észak-magyarországi Stratégia Füzetek*. Aktuális szám.
- RICZ A. (2018): A határon átívelő programok hatásai a Vajdaság területi fejlődésére. *Tér és Társadalom*, 1. 161-179.
- RZS (2023): *2022 Census of Population, Households and Dwellings. Ethnicity - Data by municipalities and cities*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/PdfE/G20234001.pdf>
- SBRA (2022): *Извештај о Сто нај... Привредних друштава 2021. Подаци из редовних годишњих финансијских извештаја*. Београд: Агенција за Привредне Регистре. https://www.apr.gov.rs/upload/Portals/0/GFI_2022/Publikacije/Sto_naj...privrednih_drustava_u_RS_16_11_2022.pdf
- SZÜGYI É. (2013): Régiók és regionalizmus Szerbiában. *Deturope*, 3. 105-126.
- TOŠIĆ, B. – ĐORĐEVIĆ, J. (2004): The settlements of the Belgrade region. *Geographica Pannonica*, 8. 43-46.
- UVALIĆ, M. – BARTLETT, W. (2021): *Regional disparities and regional development policies in Serbia*. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- VUKOVIĆ, D. – JOVANOVIĆ, A. – ZAKIĆ, N. & VUKOTIĆ, S. (2012): Nomenclature of Statistical Territorial Units: Possibilities of Application in Serbia. *Journal of Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 2. 11-24.
- ZEKOVIĆ, S. (2009): Regional competitiveness and territorial industrial development in Serbia. *Spatium*, 21. 27-38.
- ŽIVANOVIĆ, V. – JOKSIMOVIĆ, M. – GOLIĆ, R. – MALINIĆ, V. – KRSTIĆ, F. – SEDLAK, M. – KOVJANIĆ, A. (2022): Depopulated and Abandoned Areas in Serbia in the 21st Century – From a Local to a National Problem. *Sustainability*, 14. 10765.
- ŽIVANOVIĆ, V. – PAVLOVIĆ M. – KOVJANIĆ A. – TOŠIĆ D. – KRSTIĆ, F. (2021): Concept of polycentricity - the differences between development policies and spatial reality. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 1. 75-90.
- ŽIVANOVIĆ, Z. – TOŠIĆ, B. – NIKOLIĆ, T. – GATARIĆ, D. (2019): Urban System in Serbia – The Factor in the Planning of Balanced Regional Development. *Sustainability*, 11. 4168.
- ŽIVANOVIĆ, Z. – TOŠIĆ, B. (2017): Defining urban regions in Serbia. *Geographica Pannonica*, 21. 85-95.

Nagy Imre³⁰

Újvidék (Novi Sad) városfejlődése és regionális szerepkörének sajátosságai³¹

A szerbiai Újvidék azon kevés európai városok egyike, amely a 20. század egyébként eseménytelen második felében drámai folyamatokkal terhelve lépett a 21. századba. A középső őskőkorszak (paleolitikum) óta tartó folyamatos fejlődés után a 19. századi kistelepülés a Duna menti bánság, majd a II. világháború után a tartományi közigazgatás, illetve a régió központjává nőtte ki magát. A stabil gazdasági növekedés megerősítette regionális szerepkörét, és Jugoszlávia felbomlását, majd az új állam geopolitikai helyzetének változását követően is a város területi és funkcionális szerepkörének fejlődése tovább tart, aminek következtében Szerbia második városává nőtte ki magát. A tanulmány felvázolja Újvidék urbanizációját és fejlődéstörténetét, morfológiai fejlődését, amelyet a demográfiai és regionális szerepkör változásának kölcsönhatása irányított, különös tekintettel a 20. század végének történéseire, valamint a 21. század elejének fejlődési próbálkozásaira.

Kulcsszavak: Újvidék, városmorfológia, bevándorlás, régióközpont

JEL kód: J11, P25

Characteristics of the urban development and functional role of Novi Sad

Novi Sad in Serbia is one of the few European cities that entered the 21st century burdened with dramatic processes in the otherwise uneventful second half of the 20th century. The continuous development since the Middle Paleolithic and it grew from a small settlement in the 19th century to the center of the “Danube banovina” and then to the center of provincial administration and the region after World War II. After the stable growth, as a result of the influx of refugees from the Western Balkans, which was triggered by the military conflicts that led to the disintegration of the country at the end of the 20th century, its development and the fascination of its functional and regional role continue. The study outlines the development history of Novi Sad and, in addition to its spatial and morphological changes, the change in its functional and regional role, with particular regard to the developments of the 20th century and the trials of its development before the 21st century.

The center, administrative and cultural capital of the Vojvodina region, it has developed a significant zone attractive, which continues to expand with the development of modern roads and railways. In the development of the city, this requires further demographic growth, housing construction and infrastructural development.

Keywords: Novi Sad, urban morphology, immigration, regional centre

JEL code: J11, P25

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.28>

Bevezetés

Belgrád után Újvidék Szerbia második legnagyobb városa. A Duna alluviális lapályán, a Tarcalahegy (Fruška gora) lábánál, a Kárpát-medencét a Balkánnal összekötő VII és Xb páneurópai közlekedési folyosók mellett terül el (a község területe: 702,7 km²; a városi terület: 129,4 km²). A város Szerbia északi régiójának, a Vajdaság Autonóm Tartománynak a székhelye: regionális,

³⁰ PhD, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem

³¹ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

oktatási és kulturális központ, egyetemi város, élénk kereskedelemmel, ipari tevékenységgel és idegenforgalmi szolgáltatásokkal.

A város történelmi fejlődése a Duna folyó partján kezdődött. A Pétervárad erődre és a Tarcal-hegyre néző város gazdaságilag a két változatos tájpotenciálból – a sík vidék és a dombvidék adottságaiból – profitált. Végül az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével az új határok által kialakult földrajzi helyzet felgyorsította a demográfiai és városi növekedést, amely Újvidék számára lehetővé tette, hogy új városi funkciókat nyerjen, és kiemelkedő kulturális, oktatási és ipari központtá váljon. Ez a fejlődés jelentős vonzerő-koncentrációt generált, elősegítve így a Vajdaság településhálózatán belüli központi szerepkör kialakulását, a Duna menti régiókat és a szomszédos regionális központokat (Szeged, Vukovár, Temesvár), európai régiókat (Kelet-Horvátország, Nyugat-Románia, Dél-Alföld), valamint a kárpáti és balkáni makroregionális entitást illetően.

A Vajdaság közigazgatási központjaként Újvidék és környéke a migrációs mozgalmak aktív célpontjává vált: egyrészt a volt Jugoszlávia szegényebb régióiból az I. és II. világháború után indult betelepítés (kolonizáció) és változó intenzitással napjainkig tartó bevándorlás, másrészt a környező rurális terekről, perifériákról történő betelepedés, illetve falu-város migrációk tekintetében. Az 1990-es évek jugoszláv polgárháborúja és az ország szétesése után tetőző migrációt tovább súlyosbította a gazdasági embargó és a NATO 1999-es bombázása, valamint, hogy az ország nem tudott megoldást találni a 21. század első évtizedében kibontakozó gazdasági válságra. Mindezek az ország szocialista rendszerének összeomlását követő átmeneti folyamattal párhuzamosan nyomot hagytak a társadalmi élet valamennyi területén, többek között Újvidék urbanizációjában, városmorfológiai és térbeli változásának képében is.

Jelen tanulmány megkísérli felvázolni Újvidék városfejlődését, ami az ország geopolitikai változásainak és az azokat követő migrációk során kialakult társadalmi-gazdasági állapotoknak a következménye, valamint az ezen fejlődés eredményeként kialakult városmorfológiát és Újvidék regionális szerepkörének néhány olyan sajátosságát, amelyből következtetni lehet a város kiemelt helyére és szerepére az országos térszerkezetben.

Történelmi fejlődés

A város kialakulását és fejlődését a földrajzi környezet változatossága, történelmi folyamatok és azok bonyolult kölcsönhatása határozta meg. A Duna jobb partján levő szerpentint kliffszerű magaspart (itt áll ma a pétervárad erőd, nem tévesztendő össze a középkori Ó-Péterváradal) – amely a Duna medrét keskenyebbé és áthidalhatóvá kanyarította – megfelelő terepet teremtett a korai települések kialakulásához, ezért már a középső paleolitik kor óta a város akkori területe folyamatosan lakott volt (Marković et al. 2004, 2008). A 10. század végén létezett középkori erőd (*oppidum*) a mai Újvidék központjának területét foglalta magában.

Feltételezhetően Géza fejedelem korában (972–997) a fejedelmi birtokok központi települését *Váradnak* hívták. IV. Béla 1236-ban *Petur Waradban* járt, 1237-ben Peturwarod a cisztercita rend tulajdonába került, ennek székhelye Bélakut volt a Duna jobb partján. A 13–14. századi történelmi írásokban Pétervárad vagy Várad néven szerepel. Később a település Vásáros-Várad néven szerepel, a Duna bal partján a mai Újvidék határában, a Pétervárad sziklavárral szemben helyezkedett el. 1552-ben pedig Ó-Péterváradja néven említik a települést (Csánki 1890–1913; Györfy 1966). 1521-ben Bali bég elpusztította Vásáros-Váradot, a térség török uralom alá került, s a török időkben a város Varadinci néven szerepelt. Az 1699-ben megkötött karlócai békével a város ismét felszabadult, a település lakossága nagyobbbrészt szerb menekültekből állt, ezt a települést Rácvárosnak hívták, magasabb teraszon feküdt, ahonnan egy nagyobb mocsáron keresztül egy földhíd vezetett a Duna-partra. A Pétervárad-Sánc nevű település pedig a dunai határőrvidek részeként katonai település volt, amit az átelleni várról neveztek el (Úri 2009).

1748-ban a város magyar szabad királyi városi kamarási rangot nyert el, és azóta Neo-Planta vagy Neu-Satz néven szerepel. Ezt követően lényegesen megnőtt a gazdasági jelentősége. A város kedvező földrajzi fekvése, a kialakult kereskedelmi útvonalak az ipari termékek

kereskedelmét tették lehetővé, a kézműves- és kereskedelmi funkciók egyre inkább elkülönültek, a társadalmi és kulturális élet virágzott. A különböző mezőgazdasági ágazatok differenciálódása az élelmiszertermeléshez járul hozzá (Djere 1990a). A 18. és a 19. század nagy részében Újvidék volt a világ legnagyobb szerbek által lakott városa. Mivel a város nagy része az 1848–1849-es szerb antifeudális és magyarellenes forradalom idején elpusztult, csak néhány 19. század előtti épület maradt meg, a belváros építészetét a 19. század közepétől újraépülő városkép uralja.

Az osztrák–magyar időkben, különösen az 1873-as gazdasági válságot követően megindult a kapitalista rendszerű iparosítás, amely az élelmiszer-, textil- és építőanyag-termelés növekedésével jellemezhető. E folyamatnak kedvezett a Zimony, Budapest és Szeged irányába vezető vasútvonalak kiépítése. Ezenkívül a Sztapár (Mali Stapar) és Újvidék között megépített csatorna megnyitása javította az öntözést, és újszerű vízi utat biztosított a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok szállításához (Dragović et al. 2005).

Az Újvidékkel szemben, a Duna jobb partján fekvő erődítmény és település, Pétervárad fejlődését katonai és stratégiai funkciói irányították. Míg a középkorban e kisváros vallási, kulturális és adminisztratív szerepe dominált, az 1526-os török ostromot követően egészen 1918-ig védelmi és katonai jelentősége volt erős.

Az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháború utáni felbomlása és az SZHSZ Királyság létrejötte átmenetileg megállította Újvidék gazdasági növekedését, amely az új királyság politikai megszilárdulásával kapott újra lendületet. A trianoni békét követően a szomszédos Magyarország és Románia közötti új határok megállapítása megváltoztatta a vajdasági településhálózat fejlődését, és Újvidék, más környékbeli városokkal ellentétben (Szabadka, Zombor, Nagyikinda, Nagybecskerek és Versec), az osztrák–magyar időkben betöltött periferikus helyről egy központibb földrajzi és ezzel együtt gazdasági helyzetbe mozdult el (Krunić 2012). A külföldi tőke beáramlása az új központba tovább fokozta az ipari növekedést; új kulturális és oktatási intézmények nyíltak, és ahogy a város az SZHSZ Királyság új közigazgatási felosztásának megfelelően a Dunai bánág központja lett, közigazgatási-adminisztratív funkciói is fokozatosan bővültek.

A város legfontosabb morfológiai-fiziognómiai változásai a II. világháború után következtek be, amikor Újvidék a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) közigazgatási központja lett, és amikor a szocialista időszak során (JSZSZK, 1945–1991) az ipari és a szolgáltatási szektor az 1970-es években gyors fejlődést eredményezett (gépipar, vegyipar, textilipar, kőolajipar, villamossági gépipar). Újvidék Jugoszlávia gazdaságilag legfejlettebb városai közé küzdötte fel magát. A város egy főre jutó összjövedelme a jugoszláv átlag 1,7-szerese volt, igaz, alacsonyabb, mint a nagyobb szlovén és horvát iparvárosokban (Ljubljana, Velenje, Zágráb, Maribor és Fiume), az egy alkalmazottra jutó ipari jövedelem azonban megelőzte Velenje és Maribor jövedelmét (Tomić 1990).

Az 1990-es évek utáni demográfiai változások és a gyors urbanizáció

Az 1990 utáni fejleményeket az országot ért súlyos gazdasági és politikai turbulenciák határozták meg: a JSZSZK felbomlása, az új Szerbia és Montenegró föderáció megalakulása, a koszovói konfliktus, az ENSZ-szankciók, végül a NATO-bombázás az évtized végén. A 21. század elejét a mély gazdasági válság, vállalkozások és termelési létesítmények bezárása vagy azok gyenge gazdasági teljesítménye jellemezte. 2002-ben az ipar mindössze 15.133 főt foglalkoztatott, ami az országos aktív munkaerőnek csupán 21,3%-a volt.

Újvidék népességnövekedése az idők során egyenetlen volt. Míg a történelem során többnyire fokozatos és lassú volt, a növekedés üteme az I. világháború után a város relatív földrajzi helyzetének megváltozása következtében felgyorsult (1. táblázat).

1. táblázat: Újvidék népességszám-változása, 1835–2022

Table 1: Population growth of Novi Sad, 1835–2022

Népszámlálás éve	Lakosságszám	Átlagos népszámlálás közötti évi növekedés	Újvidék község (járás) ³² népességszáma	Háztartások száma Újvidék város	Lakások száma Újvidék város
1836	17 332				
1850	18 896				
1869	19 119				
1880	21 325	201			
1890	24 717	339			
1900	28 763	405			
1910	33 089	433			
1921	39 122	548			
1931	63 985	2486			
1948	69 431	320	32 218	26 359	
1953	76 752	1464	32 934	27 733	
1961	102 469	3215	37 481	38 482	
1971	141 375	3891	43 313	52 451	63 800
1981	170 020	2865	49 483	66 287	82 758
1991	179 626	961	52 028	69 732	93 856
2001	210 238	3071	57 829	79 843	114 030
2011	250 439	4020	57 321	99 553	154 667
2022	306 702	5114	62 275		

Forrás: Carić 1994; Čurčić 1999; RZS 2023; Census of Population 2014

A II. világháborút követő években a népességnövekedés lelassult, de az 1950-es években ismét lendületet kapott az akkori – Jugoszlávia fejletlen régióiból történő – tervszerű betelepítések (kolonizáció), a gazdasági fejlődés és a belső migrációk során. Bár a kolonizáció a Vajdaság szintjén nagymértékű népességszám-emelkedést jelentett, Újvidék város tekintetében a bevándorló népesség száma az 1961-es, az 1971-es és az 1981-es népszámlálás alapján nem a kolonizáció révén emelkedett.

2. táblázat: Az őshonos és letelepült lakosság 1945–1991 között

Tab. 2: The indigenous and settled population between 1945 and 1991

	Népszámlálás	Őshonos népesség		Betelepült népesség	
		szám	%	szám	%
Vajdaság	1961	1 007 149	54,3	847 816	45,7
	1971	1 041 911	53,4	910 622	46,6
	1981	1 163 904	57,2	870 868	42,8
Újvidék városi közösség	1961	59 772	36,9	102 303	63,1
	1971	75 935	35,5	137 926	64,5
	1981	110 683	43,0	147 002	57,0
Újvidék város	1961	31 441	30,7	71 028	69,3
	1971	44 874	31,7	96 501	68,3
	1981	63 967	37,6	106 053	62,4

Forrás: Đurđev 1990

³² A magyarországi járásokhoz hasonló közigazgatási egység. Az Újvidék községhez tartozó települések: Veternik, Futak, Tiszakálmánfalva (Budiszava), Csenej, Káty, Kabol (Kovilj)...

Đurđev (1990) tanulmánya megállapítja, hogy az újvidéki nem őshonos népesség magas részarányát a belső vándorlások során Újvidékre települt lakosság képezi, ami az ezen időszakot meghatározó város- és iparfejlődés által kiváltott falu-város migráció következménye. A 2. táblázatban is jól látható, hogy a letelepedők vajdasági aránya Újvidék arányához képest a vizsgált periódusban 14,9–17,9 százalékkal alacsonyabb. A megállapítást alátámasztja az is, hogy a népszámlálási periódusokat tekintve a letelepedők 50–56 százaléka a Vajdaság más településeiről érkezett, míg a (volt) jugoszláviai köztársaságokból városi közösség területére települtek aránya 35–37 százalék (Đurđev 1990).

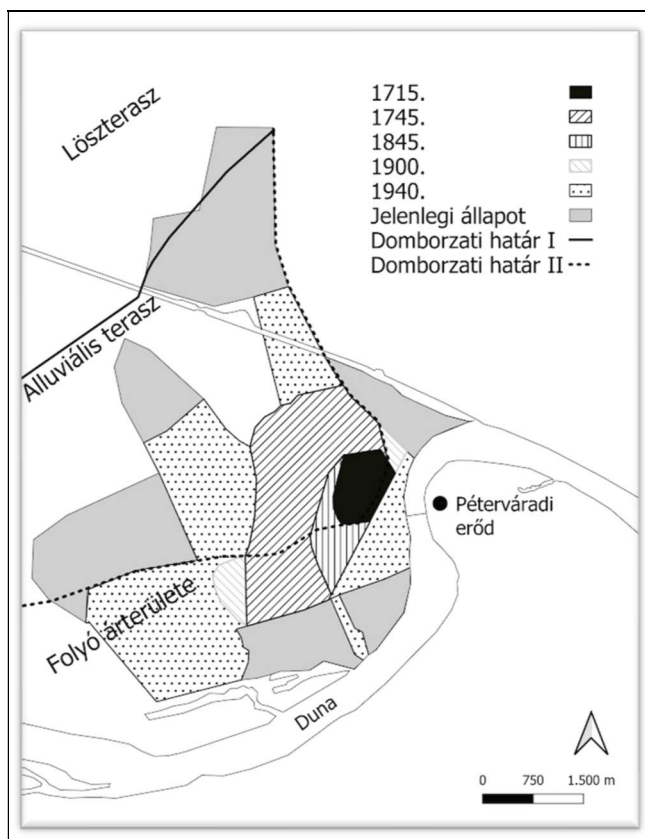
Intenzív migrációs folyamatok játszódtak le 1995 és 2007 között is. Ez utóbbi expanzió háttérben a Bosznia-Hercegovinából és Horvátországból a Vajdaságba irányuló bevándorlók (menekültek) voltak, akik az egykori JSZSZK felbomlását követő polgárháborús gócpontokról menekültek el. Az 1996-ban és 2001-ben végzett menekült-összeírás alapján Újvidék községben 46.169 menekültet jegyeztek, a Vajdaságban jegyzett 259.719 és a Belgrádban jegyzett 170.955 menekültszámhoz viszonyítva. Ezzel magyarázható a város, a városkép térbeli, funkcionális és morfológiai jellemzőinek határozott, gyors és – olykor egyes részein – ellenőrizetlen átalakulása, térbeli terjedése, ami azt is bizonyítja, hogy Újvidék a bevándorlók egyre vonzóbb célpontjává vált.

Újvidék városi közösségének települései, mint Veternik és Futak, Kamanc, Pétervárad, valamint a közeli Karlóca, Járek (Bački Jarak) és Temerin települések városi részei hasonló migrációs tendenciákat mutattak, főként az ezekhez a helyekhez kapcsolódó megfizethetőbb telek- és építési költségeknek köszönhetően. A népességi mutatók 1948-hoz viszonyítva: Veternik 1211%-os, Kamanc 302%-os, Futak 273%-os, Temerin 429%-os növekedést ért el. Ezek a népességváltozások egyben felerősítették az ingázást Újvidék irányába – a későbbi népszámlálások nem közölték ezt a statisztikát (Djere 1990). Ezen településeknek az ingázásból eredő városi és funkcionális fejlődése, valamint javuló összeköttetése Újvidék térbeli bővüléséhez és gyors szuburbanizációjához vezetett. A városi közösség települései³³ és a székváros fokozatosan összeolvadtak, ami a sűrűn lakott agglomeráció kialakulását eredményezte (Djere 1990).

A város morfológiai fejlődése

Újvidék morfológiai fejlődése magában foglalta a várostest alakjának folyamatos, hullámzó intenzitású változását, a város területének horizontális terjedését. A terjedelmes nemzetközi, városmorfológiát elemző szakirodalom (Vresk 1980; Hoffenmaister–Burkhard 1980; Csapó 2005; Barima 2015), valamint Újvidék városföldrajzával foglalkozó szerbiai szerzők (Bukurov 1954; Čurčić 1990, 1999) művei alapján a város morfológiájának elemzése a várostest alakja kialakulásának, a városszerkezet, valamint funkcionális szerkezete elemzésének és fizionómiai leírásának segítségével szintetizálható.

³³ **A jelenlegi városi közösség települései** Pétervárad és Kamanc Veternik, Futak, Tiszaistvánfalva (Budiszava), Piros (Rumenka), Bukovac és Ledince, Kobol (Kovilj) stb.

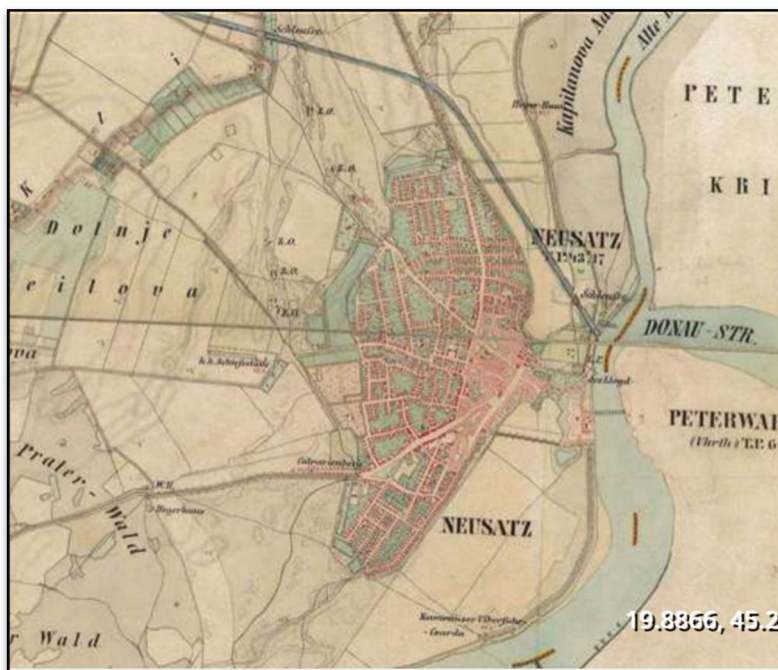

1. ábra: A város alaprajzának változása a történelem folyamán

Fig. 1: Historical Development of Novi Sad urban structure

Forrás: Čurčić 1987 és Čurčić 1999 térképei nyomán a szerző szerkesztése

A városnak a folyópart bácskai oldalán történő településformálódását a könnyű átkelést biztosító nem túl nagy folyószélesség tette lehetővé (Kissfazekas–Gurdon 2014). A Duna alluviális teraszán, amely 2-3 méterrel magasabb és szárazabb a vizenyős mocsaras árterületnél (inundációs lapály), terült el a város kezdeti telephelye (1. ábra), s a városmagtól történő későbbi városnövekedés nyugati irányban is ezen a folyóteraszon indult el, ami jól követhető a második katonai felmérés térképén is. Az alacsonyabb térszíneket a 20. század első felében az árvízvédelem biztosítása után kezdték csak beépíteni. A város északi részének kiépítése jóval később egy még magasabb domborzati formára, a dél-bácskai löszterasz déli peremterületére terjedt át.

2. ábra: Újvidék településformája és szerkezete a II. katonai felmérés alapján

Fig. 2: The settlement form and structure of Novi Sad based on the IInd military survey map 1860–1880

Forrás: Magyar Királyság (1819–1869) - Második katonai felméré

A Čurčić (1999) által hivatkozott, 1716-ból, 1745-ből származó korai várostervek és térképek az eredeti település ovális alakjára utalnak (1. ábra), amely a Duna alluviális teraszának összefüggő határához igazodott, s csak a mai Duna utca vezetett az alacsonyabb szinten levő folyóparti átkelő irányába (Novosadske opštine – monografija 1987).

Egy 1845-ből származó térkép (második katonai felmérés) a várostest terjedését ábrázolja az alluviális terasz mentén a mai Aleksa Šantić, Vasút (Železnička), Néphősök (Narodnih Heroja) és J. J. Zmaj utca által bezárt területen. Ezen a térképen jól érzékelhető a három új kommunikációs-urbanizációs fejlődési irány (Novosadske opštine – monografija 1987).

Az 1885-ös terv (www.nsbuid.rs) északkeleten már a Kis-Bácskai-csatornát, a vasutat és a Duna-töltéseket is ábrázolja. A töltések lehetővé tették a város növekedését a legelső alluviális terasz mentén, így alakult ki a Duna utcától délre a park, és a Duna-parton, illetve a legalacsonyabb folyóterazon is kezdetét vette a lakóövezet terjedése (Čurčić 1999).

A két világháború közötti időszakban a város alakja fokozatosan *félcisillag alakúvá változott* az uralkodó kommunikációs útvonalak kiépítése nyomán északi (Szabadka, Temerin), nyugati (Futak, Palánka) és északnyugati irányban (Piros, Verbász). Az északi irányú terjeszkedés a Temerini utca mentén és Szabadka irányába történt, egészen a Kis-Bácskai-csatornáig. E két útvonal között alakult ki a Vid-nap városrész (Vidovdansko Naselje), valamint ezen túlmenően két új lakókomplexum: a Telep nyugaton, a Futaki út mentén (amely később a Dunához közeledve a folyópartig terjedt) és a Heréskert (Detelinara) északnyugaton. Az alacsonyabban fekvő településrészek terjedése is folytatódott – északkeleten a Podbara a mai Almási utca (Almaška) környékén.

A város *szerkezete*, amely a szakirodalom alapján (Vresk 1980; Hofmeister 1969; Csapó 2005) az utcahálózattal, az utcák irányával, épülettömbök alakjával, közterek és szabad területek elosztásával jellemezhető, az idők során változott, tervszerűen vagy a gyors beépítések miatt

kaotikusan kiépített városrészek keletkeztek, ami a városnak változatos, heterogén szerkezetet adott, amelyben jól elkülöníthetők a különböző szerkezeti típusok.

A város mára már összetett szerkezete a hosszú főutcák, majd sugárutak nyomán alakult, és a kezdeti *sugaras (radiális)* szerkezetet követte (nyugat felé Futak irányába, észak felé Szabadka és Temerin irányába, északnyugat felé Piros irányába). A városfejlődés korai szakaszában ezek az utak domináltak, később ezeket összekötötték, s közöttük, velük párhuzamosan vagy merőlegesen utcák nyíltak, háztömbök épültek, így egyes városrészek *rácsszerű* szerkezetté formálódtak.

Az óvárosi (Almási) lakónegyed *rácsszerű* utcahálózata még mindig nyomon követhető, különösen az Almási-templom és a Halpiac környékén, amely a koncentrikus, magasabb és védettebb homokpadokra („greda”) épült városrész (Ćurčić 1990).

Szabályos *sakktábla* szerkezete van valamennyi tervszerűen épített újabb városrésznek a 1970-es évekből: a Limán I–IV. lakótömbökből álló városrészeknek és a Telepnek, amely a Duna árterületére, valamint az Újtelepnek (Novo Naselje), amely az alluviális teraszra épült, és a város északi részén a löszteraszra épülő városrésznek.

A *lineáris* szerkezet a régebbi városperifériákon, például a Szabadkai és a Temerini utca mentén azonosítható be, jelenleg pedig az újonnan épült sugárutak mentén jellemző (Európai sgt., Zombori sgt.), valamint nyomon követhető az újonnan, tervszerűtlenül alakuló és a folyópart vonalát követő városrészekben is.

Újvidék *funkcionális városszerkezete* nemzetközi szakirodalmi modellek alapján vizsgálható, illetve ezen modellekhez lehet hasonlítani, esetleg más városokon végzett elemzéssel összevetni (Vresk 1980).

A központi *üzleti-hivatali övezet (Central Business District)* az óváros központja, a történelmi belváros, a városháza, a bankok, biztosítótársaságok épületei, üzletsorok képezik, itt található a pravoszláv, a katolikus és az evangélikus templom is. Az óvárost és területét körülvevő sugárutak üzletsorai és hivatali épületei együttesen képezik a valódi értelemben vett CBD-t, amelyben a régi városrész az újonnan kialakított vegyes üzleti-hivatali övezetbe megy át.

A város központi terét és a széles főutcát hosszú évekig szabadtéri utcai piacként használták, ezt a szerepet később a Futaki és a Temerini utca vette át, amelyek ennek megfelelően szintén *lakóterületi* városrészek ma is. A belvárost körülvevő területeken új lakónegyedek épültek a II. világháborút követően – szerény kis családi házakkal, amelyek a korabeli munkás- és középrétegek tulajdonában voltak. Miután Újvidék közigazgatási központtá fejlődött, többszintes és magas lakóépületek jelentek meg, valamint számos kiemelkedő középület az óváros és a Duna közötti városrészben, a folyó ma már árvízről védett árterületén (Ćurčić 1990), amely városszerű fizionómiát vett fel.

A város egyik fő útvonálának, a Felszabadulás sugárútnak (Bulevar Oslobođenja, 1962–1981) az építése az új vasúti pályaudvar elkészülte után kezdődött, és 1981-ben megépült a Szabadság híd (Most Slobode), amely a várost Kamancsal (Sremska Kamenica) és a Duna szerémségi oldalával köti össze. A sugárút mentén kiépült többemeletes lakótömbökkel (Limán I–IV. nagy népsűrűségű lakóövezetek) keverednek az üzleti és szolgáltató funkciók, külföldi bankok és biztosítótársaságok székhelyei, hotelek, irodaházak. Hasonló lakóövezeti konglomerátumok épültek ki a város nyugati, Bistrica városrészében 1974–1994 között. Körülbelül 13.000 lakás létesült 3–15 emeletes épületekben (Ranić 2009).

A rendszerváltozást, polgárháborút és a régi Jugoszlávia szétesését követően az 1991–2022 közötti időszakban Újvidék lakossága csaknem 127.000 fővel nőtt (1. táblázat). Ez természetesen a sokemeletes társasházak és lakások intenzív építését idézte elő. 2000 és 2008 között például 36.134 építkezési engedélyt adtak ki, ami azt mutatja, hogy az 1945 és 2000 között épült lakások 73%-a a 2000–2008 időszakban épült (Jevtić et al. 2009). A 2011-es népszámlálási eredmények szerint Újvidéken 194.022 lakást tartottak nyilván, ami a korábbi népszámláláshoz (2001) viszonyítva 33.740-nel több. A városi építkezést irányító hivatalok 2022-ben 3000 új lakás megkezdett építéséről adtak információt, amelyeket részben a Dél-

Szerbiából, Vajdaság más részeiről és Boszniából érkező idetelepülők vásárolnak meg, egyrészt letelepedési, másrészt pénzbefektetési elgondolásból.

A 2010–2020-as időszakban épült, majd fejeződött be az új Zombori sugárút, amely nyugati irányban Palánka és Zombor felé, valamint az Európa sugárút, amely a most épülő legújabb, negyedik Duna-híd irányába vezet, s amely majdan a Dunán, a Tarcal-hegyen és Rumán át köti össze a Szabadka–Újvidék–Belgrád E75-ös autópályát a Belgrád–Zágráb E70-es autópályával. Mindkét sugárút tehermentesíti a belváros közlekedését, kettévágva így a II. világháború után megépített Telep elnevezésű, kertes beépítésű városrészt, teret adva az új tömb- és társasházas beépítésnek. Az új lakóövezetek építése a 21. század kezdetén a város északnyugati, északi és délnyugati peremterületein volt a legintenzívebb (3. ábra)

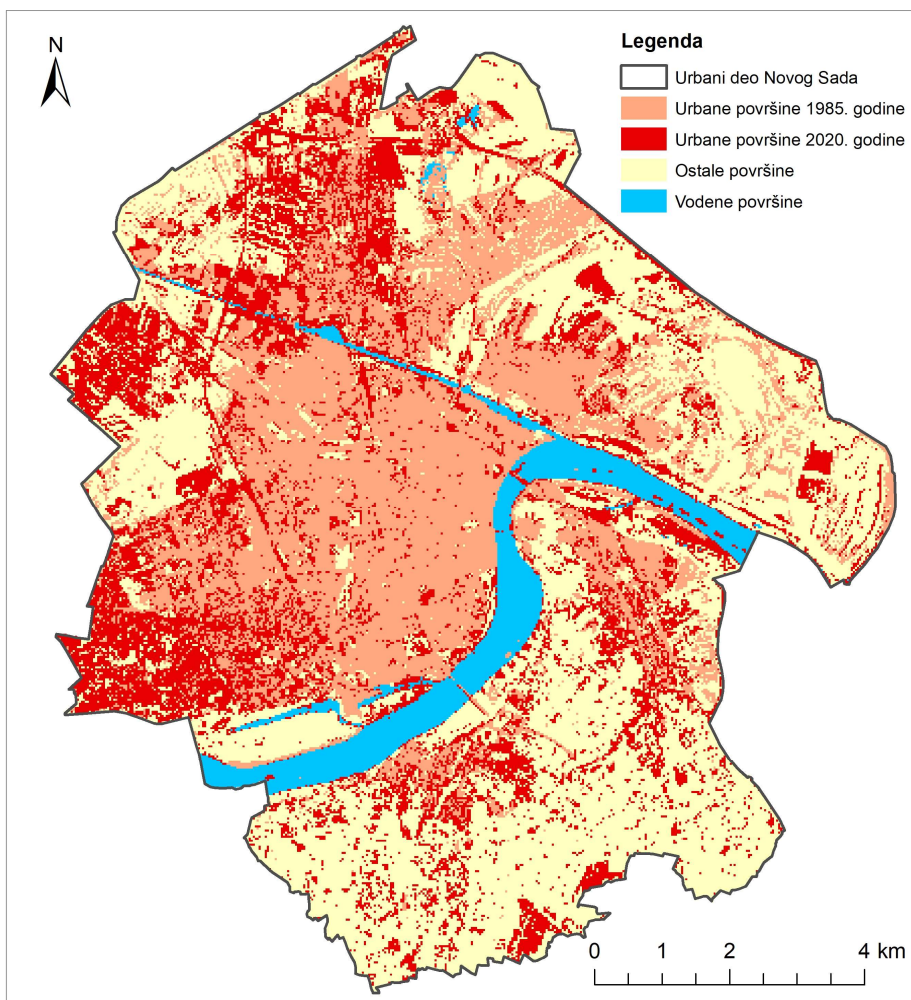
A városszerkezet régi és funkciót veszített *ipari övezetei* fokozatosan felszámolásra kerültek, s helyettük a közlekedési és környezetvédelmi igényeknek megfelelően szintén az 1970-es évek során a város északi periferiáján a Nagyrét (Veliki Rit) területet körülvevő részen és a Duna–Tisza–Duna-csatorna mellett ipari övezetek (Észak 1. és Észak 2.) épültek meg. Ezen fejlesztésekkel fejezték be a félig csillagos városszerkezet negyedik ágát (Čurčić 1999; Ranić 2009). A rendszerváltozást követően az ipari fejlődés visszaesésével ezeket a területeket a szolgáltatóipari tevékenység és az újraiparosodás helyszínei töltik ki (3. ábra).

A 21. századi gyors „urbanizáció”

Újvidék II. világháború utáni fejlesztése nagyjából megfelelt az általános, valamint a város egyes övezeteit szabályozni hivatott részletes városrendezési terveknek. A formális tervezési folyamat ellenére azonban a nem tervezett és illegális építkezés az 1950-es évek végén lendületet vett, és változó intenzitással napjainkig tart (Pušić 2010). Ezen említett építkezés első szakasza az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején Jugoszlávia fejletlenebb részeiből érkező bevándorlók hatására kezdődött. Az illegális folyamat jellemzően több szakaszból állt, nevezetesen a földszinti lakásokhoz kis mellékhelyiségeket: ólakat, garázsokat és háztartási helyiségeket toldottak, és ezek a kisebb és olcsó kezdeti beruházások később jelentősen megnövelték ezen zónák rekonstrukciós költségeit (Jeftić 2009). A második szakasz során, amely az 1980-as években kezdődött, a Duna szerémségi oldalán fekvő külvárosi övezetekben vidéki házak („hétvégi második otthonok”) épültek. Ez beindította a terület urbanizációs folyamatát, amely azután elpusztította az őshonos, hagyományos vidéki tájat, és később megnyitotta az utat egy új lakóövezet, Mišeluk építéséhez (3. ábra). A harmadik szakasz az 1970-es évek elején kezdődött, és változó intenzitással napjainkig is tart, folyamatosan változtatva a városképet és annak egyes részeit. Az 1990-es évek elején már minden városrészben kialakult egyfajta igazi városi anarchia.

Mint fentebb említettük, a jugoszláv polgárháború, valamint a posztkommunista politikai rendszer beindítása okozta az 1990-es években bekövetkezett főbb demográfiai változásokat. Sem a várostervezés, sem az ilyen tervek megvalósítására tett intézkedések nem bizonyultak elég szilárdnak a növekvő bevándorlás szabályozásához. A lezajlott területi, politikai és gazdasági változások mértéke jóval nagyobb volt, mint amit bármely mesterterv elképzelni tudott, így a bevándorlási nyomás legutóbbi hulláma a városfejlődés új szakaszát indította el (Kostreš–Atanacković–Jeličić 2009).

Az 1. táblázat jól érzékelteti az egyes népszámlálások közötti folyamatos népességnövekedést, ami az egyes periódusokban különböző volt: a legintenzívebb változás az 1953–1961 közötti 3,21%-os, valamint az azt követő 1961–1971 közötti időszak 2,90%-os átlagos évi növekedése.

3. ábra: Újvidék város területi növekedése, 1990–2020

Fig. 3: Spatial growth of Novi Sad, 1990–2020

Forrás: Majoros 2018

Jeftić (2009) a nem tervezett építkezésekkel kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy azok főleg Újvidék peremövezeteiben történtek, így nem befolyásolták sem a belváros fejlesztését, sem rekonstrukcióját. Ez a tendencia azonban véleményünk szerint az utóbbi öt évben áttevődött a belvárosra is, ahol egyfajta építkezési anarchiát engedtek meg, ami egy sor előre nem látható következménnyel járt a város életében (Kostreš–Atanacković–Jeličić 2009). Az efféle demográfiai változások után a várostervezés a peremre szorult, és másodlagos szerepet kapott a nagy kereslet miatti gyors lakásépítés mellett (Vockler 2008). A lakóépületek elhamarkodott hiperprodukcója gyakran a beruházó, az építőipari cég érdekei és a tervezői érdekek összeegyeztethetlenségéhez vezetett, ami az új építésű objektumok változatos építészeti minőségét eredményezte (Jeftić 2009; Pušić 2009).

Újvidék morfológiai és funkcionális fejlődését a karlócai béke utáni gazdasági, demográfiai és infrastrukturális növekedés, a dualizmus kori vasúti, vízi közlekedés és ipari fejlődés indította el, amit a geopolitikai viszonyok 1920 és 1991 után időszakosan módosítottak, de ezt követően ismét fejlődésnek indult. Szabadka, amely az I. világháború előtt népességét tekintve megelőzte Újvidéket, a trianoni békediktátum határváltozásával elvesztette vonzáskörzetének felét, és

határvárossá periferizálódott. Újvidék viszont az SZHSZ-en belül központi szerepkörhöz jutott, a II. világháború után pedig Vajdaság AT székvárosa lett, népessége megháromszorozódott, gazdasági fejlődése megerősítette funkcionális szerepkörét.

A város funkcionális és regionális szerepköre

Szerbia függetlenségével és geopolitikai helyzetének átalakulásával a főbb regionális kommunikációs vonalak iránya észak–déli irányba változott. A folyamat a nyugati országhatárt közelebb helyezte Újvidékhez (Horvátország és Bosznia-Hercegovina felé kialakult országhatár), ami a vonzaskörzet tekintetében lényeges változást jelentett. A város földrajzi helyzete, valamint közigazgatási, kulturális-oktatási-tudományos, egészségügyi-szociális, ipari-szolgáltatási és idegenforgalmi szerepkörökkel történő bővülése Újvidék regionális szerepét tovább generálta. Viršer I. (1968) Jugoszlávia városai központi helyeinek vizsgálata alapján Újvidéket már 1968-ban a városi hierarchia legmagasabb, VI. kategóriájába sorolta, a vajdasági városok funkcionális városhierarchiájában pedig egyedüli nemzetközi fontosságú városi térségként jellemezték a többi országos jelentőségű vajdasági városközpontozathoz viszonyítva (Živanović et al. 2021).

A vajdasági városok vonzaskörzetét vizsgálva Györe (1981) kapcsolati-vonzaskörzeti modell alapján, amellyel a központi helyek komplex vonzaskörzete definiálható, a vajdasági városok viszonylatának vizsgálata során Újvidék vonzaskörzetét minősítette legnagyobbnak, 1989-ben 5696 km² területre terjedt ki, ami a tartomány területének 26,5%-a, megelőzve így Szabadka vonzaskörzetét (2922 km²), ami a tartomány területének akkor 13,6%-át képezte. A város vonzaskörzete magában foglalta Bácska délkeleti részét és Szerémség északkeleti részét. Nyugaton Tovarnik–Sotin vonalánál határos volt a horvátországi Vinkovci, Hódság–Karavukova–Doroszló vonalon pedig Eszék vonzaskörzetével. Északon Szabadka vonzaskörzetével Kúla, Kishegyes és Ada község határai találkoznak. A Tiszát átlépve a bánági oldalon Adával szemben, Padénál van a Nagyikikinda–Nagybecskerek–Újvidék vonzaskörzetek hármashatár-pontja. Szintén a Tisza bal partján, Titeltől délre, Ópáva és Csenta között van az Újvidék–Nagybecskerek–Pancsova–Belgrád vonzaskörzetek találkozási pontja, melynek pontos megállapításához további kutatásokra van szükség, csakúgy mint a déli határ esetében, amely Šid, Ruma, Indija község érintésével zárja a vonzaskörzetet. Az ezredforduló idején a leírt vonzaskörzet fokozatosan bővült Szabadka, Zombor és Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) irányába, ami azt jelenti, hogy Kishegyes (Mali Idoš), Kúla (Kula) és Hódság (Odžaci) község települései szintén Újvidék vonzaskörzetébe kerültek (Bubalo–Dragin–Đerčan 2009). Így Újvidék továbbra is a legerjedelmesebb vonzaskörzettel bíró régióközpont maradt, s vonzaskörzetét délkeleti irányba, Belgrád felé nyújtotta meg, versengve így a kelet-szerémségi intenzív fejlődési pályák megszerzéséért Indija és Ópázova község térségben (Živanović et al. 2021).

A vonzerő intenzitását az Újvidék irányába történő napi ingázás dinamikusan növekvő adatai érzékeltetik, egyrészt a domináns peremvárosi és városközi autóbusz-közlekedés forgalmával, valamint a 2022-től Újvidék–Belgrád szakaszon közlekedő gyorsvasút forgalmával és a gépkocsi-közlekedés ma már teljes dominanciájával. A 2002-es népszámlálás szerint naponta 34.226 ingázó érkezett Újvidékre, amit a 2011-es népszámlálási adatok is alátámasztanak (34.333), de véleményünk szerint ez a szám 2023-ra magasabb lett, mivel a közlekedési lehetőségek bővülése révén (Szabadka–Belgrád autópálya teljes hosszon, Újvidék–Belgrád gyorsvasút) az ingázásban eltöltött idő lényegesen lerövidült.

Újvidék és 38 peremvárosi és szuburbán települése között 2023 márciusában munkanapokon több mint 500 járatpár bonyolította le a város és szűkebb vonzaskörzete közötti ingázást, míg a távolsági autóbusz-állomás 714 járatot indított, és kötötte össze ezáltal Újvidéket a tartomány és az ország más településével, valamint külföldi helységekkal (Montenegró, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Magyarország, Németország).

Az egészségügyi-szociális vonzerőt a Vajdasági Klinikai Központ, a kamanci (Sremska Kamenica) Tüdő-, Kardiológiai és Onkológiai Intézet és 28 specializált magánklinika, diagnosztikai központ szakrendelése határozza meg. Ezen intézmények vonzáskörzete gyakorlatilag az egész tartományra kiterjed.

Az Újvidéki Egyetem karai és a magánegyetemek a város vonzerejét, tudományos-innovációs kapacitását és nemzetközi szerepkörének jelentőségét gazdagítják. Országos összehasonlításban Újvidék a második legnagyobb egyetemi központ Belgrádot követően. A szerbiai egyetemi hallgatók száma összesen 243.952, ebből a belgrádi régióra 143.036, a vajdasági régióra, amelynek több mint 95%-át az újvidéki állami és magánegyetemek adják, 52.874 hallgató jut, a többi régió egyetemére jóval kevesebb hallgató iratkozik: Kragujevacon, valamint a niši és a Novi Pazar-i egyetemeken 25–26.000 körüli a hallgatók száma (Високо образовање 2021/2022). A hallgatók 70%-a a Vajdaságból és Szerbia más részeiről, 3145 hallgató pedig a világ és Európa 55 országából iratkozott az Újvidéki Egyetem karjaira (Tartományi Kormányjelentés, 2022).

A napi ingázás és munkaerő-vándorlás alapján gyakran alkalmazott DUS modell (*Daily Urban System*) alapján a vajdasági településhálózat funkcionális differenciálásának eredményeként kapott 5 városkategóriából Újvidék DUS-központ kategóriába tartozik, kifejezetten magas munkaerő-koncentrációval a vajdasági városhálózat magja, központja (Krunić 2012).

A város nemzetközi jelentőségét a környező államok városaival és egyéb településeivel történő együttműködés támasztja alá, amelyet egyrészt az államközi kapcsolatrendszer, másrészt a határon átnyúló regionális és helyi intézmények kapcsolatai határoznak meg.

A Vajdaság AT Kormánya és Képviselőháza által irányított nemzetközi kapcsolatok a DKMT eurorégiós tagság, valamint a Krassó-Szörény megyével, Bács-Kiskun vármegyével, a Vukovár-Szerémség zsupansággal és a boszniai Szerb Köztársasággal működő kapcsolatok alapján értékelhetők.

Nemzetközi szerepkörét a Vajdaság AT brüsszeli irodájának képvisellete, az Európai Régiók Szövetségének tagsága erősíti, ami Újvidék szempontjából kiemelkedő fontosságú, csakúgy mint az, hogy a sajátos tartományi székváros funkciói mellett NUTSII régió potenciális régióközponti szerepkörrel is rendelkezik.

Az EU IPA³⁴ CBC³⁵-program keretében a 2007–2013 és a 2014–2020 lezárt programidőszak adatai alapján Újvidék számos CBC-projektet valósított meg, ezzel is hozzájárulva nemzetközi regionális szerepkörének bővítéséhez.

A fenti programokban támogatott 240 projektből az újvidéki intézmények összesen 160 projektben vettek részt, ami átlagosan 45%-os részvételt jelent, és a 2007–2013-as programidőszakban összesen 29.179.415 EUR-val, míg a 2014–2020-as programidőszakban a korábbi időszakhoz viszonyított kétszeres támogatási kerettel, 61.152.870 EUR-val szerepelt. A tartományi székhelyhez kötött projektek implementációja azonban nemcsak helyben, hanem a határregió más területein megmutatkozott, ahol a határon átnyúló kapcsolatok ezt szükségessé tették (vízügyi fejlesztések, árvízvédelem, természetvédelem). A programok keretében Újvidék regionális kapcsolatai főleg Szegeddel és Kecskeméttel, Vukovárral voltak számottevők.

A fenti elemzések alapján leszögezhető, hogy Belgráddal együtt a funkcionális tartalmak változásának és átalakulásának, a két európai közlekedési folyosóhoz (VII. és X.) való kötődésnek köszönhetően térszerkezeti változás folyamán olyan fejlődési pálya és funkcionális tengely alakult ki, amelynek köszönhetően Újvidék az ország egyik legvonzóbb városregiójává alakult (Vresk 1993). A két város közötti belföldi kommunikáció, a tudásközpontok és új ipari központok idetelepülése, a képzett munkaerő-kapacitás a külföldi befektetők nagy részét ebbe az interurbán környezetbe vonzotta. Hangsúlyozható továbbá, hogy Belgrád és Újvidék egyaránt profitált a felfelé ívelő digitális gazdaságból, a tudományos parkok építéséből és az intelligens

³⁴ EU Instruments for Pre-Accession.

³⁵ Cross Border Cooperation – one of the IPA component.

szakosodási stratégia végrehajtásából, amely finanszírozást nyújtott a csúcstechnológiát alkalmazó induló vállalkozásoknak.

Živanović és Gatarić (2017) négy mutatóból álló (népsűrűség, foglalkoztatási ráta, gazdasági aktivitás szerkezete, átlagjövedelem), a szerbiai járások (oblast) fejlettségi indexe alapján Belgrádot és Dél-Bácskát (Újvidék dominanciájával) határozták meg legfejlettebb körzetekként, míg Stamenković és Savić (2017) öt mutató alapján kimunkált gazdasági fejlődési indexszel (IED) szintén Belgrádot és Dél-Bácskát mutatja ki Szerbia gazdasági fejlődésének motorjaiként.

A városfejlesztés jövője

A város fejlődésének jövőjét az országban uralkodó társadalmi-gazdasági helyzet, a városi népesség országos szintű, tovább polarizálódó dinamikája és belső és külföldre történő követhetetlen migrációja határozza meg.

A város gazdaságfejlesztési stratégiája hangsúlyozza, hogy „...újra kell értékelni az építészeti értékeket, és úgy kell megtervezni Újvidék jövőbeli fejlesztéseit, hogy a modern építészeti irányzatok a város identitását megőrző módon artikulálódjanak és hasznosuljanak, lehetővé téve annak folyamatosságát” (Strategija 2009).

Ezen tételek részben vagy teljesen megvalósultak, hiszen az előirányzott városfejlesztés a Duna és Pétervárad térségével, valamint a Tarcal-hegyet övező tájakkal összhangban folyamatos; az új lakóterületek igény szerinti fejlesztése a két új sugárút nyomán valósul meg, bár az teljesen átrajzolja a korábbi sakktablaszerű városrészt; a tranzitforgalom csökkentésére irányuló kezdeményezések befejezése, a két új Duna-híd és a rávezető sugárutak építése 2023-tól már folyamatos, ami az újvidéki agglomeráció szerémségi oldalával (a Duna jobb partjával) való kommunikáció javítását eredményezi, a másik Duna-híd Pétervárad keleti része és a város keleti periferiája és ipari övezete közötti kapcsolattal zárhatja majd a város körül kiépített környűrt.

Újvidék népességszáma a 2022-es népszámlálás alapján elérte a 306.000 főt, ezért a lakóépületek számának növekedése a prognosztizált lassulás ellenére tovább tart. A Stratégia értelmében a város északnyugati része és a Pirosi (Rumenkai) úttal párhuzamos szabad területeken tervezett új lakótömbök építése (Bogosavljević 2007, www.e-kapija.com) megkezdődött, és ugyanez a folyamat tapasztalható az Európa sugárút beépítetlen területein is.

Ezen folyamatokkal párhuzamosan zajlik az Újvidék körüli konurbációs folyamat valamennyi szomszédos település irányába. Az urbanizálódási és a város terjedésének (*urban sprawl*) folyamatai, a barna- és zöldmezős beruházások különösen Káty, Járek, Piros és Futak irányában tapasztalhatók.

Véleményünk szerint a város népességnövekedése, a belső és külső migrációk vezérelte betelepülés a belgrádi–újvidéki agglomerációban továbbra is ilyen intenzitású marad, a várost körülvevő majdani környűrt nyomán (a két Duna-híd megépítésével) a Tarcal északi lejtőin és keleti részén tovább zajlik majd az urbanizációs folyamat. Külföldi befektetések várhatók, logisztikai, kereskedelemi-szolgáltató infrastruktúrák és/vagy új lakónegyedek építésének tervezése indul el. A Tarcal-alagút és Ruma, illetve Szabács (Šabac) irányába vezető autópálya, az Újvidék–Szabadka gyorsvasút, a Belgrád–Nagybecskerek–Újvidék gyorsforgalmi út befejezése Újvidék vonzáskörzetének délebbre tolódását eredményezheti Szerémségben, akár Szabács irányába vagy a Bánságban Nagybecskerek, illetve Észak-Bácskában Szabadka irányába. Az infrastruktúra-fejlesztésekkel a regionális alcentrumok funkcionális vonzáspozíciói is erősödhetnek, és ismét visszaállhat a többpólusú városhálózat.

Irodalomjegyzék

BARIMA Abel O Anarfi (2015): Form, Structure and Morphology of Urban Planning
https://www.academia.edu/9468419/FORM_STRUCTURE_AND_MORPHOLOGY_OF_URBAN_PLANNING

BOGOŠAVLJEVIĆ, Ž. (2007): <http://www.ekapija.com>.

- BUKUROV, B. (1954): *Geografski položaj, tipovi i oblici fruškogorskih naselja*. Zbornik Matice Srpske serija za prirodne nauke 7., Novi Sad.
- BUKUROV, B. (1983): Geografske osnove postanka i razvoja naselja u Vojvodini. *Glas CCCXXXV Srpske akademije nauka i umetnosti*, Odeljenje prirodno matematičkih nauka, No. 49, pp. 112-116.
- BUBALO-ŽIVKOVIĆ, M. – DRAGIN, A. – DERCAN, B. (2009): *Гравитационо подручје Новог Сада*. Универзитет у Новом Саду, ПМФ. Зборник радова, св. LVII, 2009. Collection of the Papers, vol. LVII, 2009.
- CARIĆ, N. (1990): *Položaj naselja. Novi Sad II*. (Društvena geografija). Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, pp. 363–374.
- Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia, Population, Comparative overview of the number of population in 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 and 2011. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade 2014.
- CARIĆ, N. (1994): *Stanovništvo. Novi Sad III*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad, pp. 25–46.
- ĆURČIĆ, S. (1990): *Morfološke karakteristike naselja. Novi Sad II*. (Društvena geografija). Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, pp. 394–403.
- ĆURČIĆ, S. (1999): *Novi Sad – geografske karakteristike*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Zbornik radova Institut za geografiju, 29. Novi Sad, pp. 5–19.
- CSAPÓ T. (2005): *A magyarországi városok településmorfológiája*. Savaria University Press, Szombathely.
- CSÁNKI, D. (1890–1913): *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest.
- DRAGOVIĆ, S. – MAKSIMOVIĆ L. – PANTELIĆ S. – PANTELIĆ, P. (2005): *History of Drainage and Irrigation in Vojvodina. The Province of Serbia and Montenegro*. ICID 21st European Regional Conference. 15 – 19 May 2005 – Frankfurt (Oder) and Slubice – Germany and Poland.
- ĐERE, K. (1990a): *Naselja novosadskog područja u srednjem veku. Novi Sad II*. (Društvena geografija). Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad. pp. 336–349.
- ĐERE, K. (1990b): *Funkcije i odlike sadašnje mreže naselja. Novi Sad II*. (Društvena geografija). Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju pp. 375–393.
- ĐURĐEV, B. (1990): *Mehančko kretanje stanovništva. Novi Sad II*. (Društvena geografija). Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, pp. 39–50.
- ĐERE, K. (1981): *Gravitaciona područja regionalnih centara Vojvodine*. Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta Univeziteta u Novom Sadu, knj 11.
- ĐERE, K. (1986): *Geografski faktori i urbanizacija na Vojvođanskom geoprostoru u srednjem veku*. (Manuscript.) Novi Sad.
- GYÖRFY, GY. (1966): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFMEISTER, B. BURKHARD (1980): *Stadtgeografie*. Westermann, Braunschweig
- JEVTIĆ, A. (2008): *Novi Sad. Faraonski rez*. CESS magazin, časopis za regionalnu politiku i razvo/ 8, 13.
- JEVTIĆ, A. – GRUJIĆ, Z. – NEJGEBAUER, J.: *Urbana transformacija Novog Sada. Decenija hiperizgradnje i promena*. <http://www.homeinvest.rs/vesti,10.07.2009>.
- MAJOROS V. (2019): *Анализа промена намена простора помоћу теледетекционих метода. Поређење метода на примеру насеља Новог Сада и Туркџа*. Master rad, Нови сад, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет Департман за географију, туризам и хотелијерство.

- MARKOVIĆ, S. B. – MIHAJLOVIĆ, D. – OCHES, E. A. – JOVANOVIĆ, M. – GAUDENYI, T. (2004): The last glacial climate, environment and evidence of palaeolithic occupation in Vojvodina province, Serbia: an overview. *Antaeus*, 26, pp. 307–317.
- MARKOVIĆ, S. B. – BOKHORST, M. – ANDENBERGHE, J. – OCHES, E. A. – ZÖLLER, L. – MCCOY, W. D. – GAUDENYI, T. – JOVANOVIĆ, M. – HAMBACH, U. – MACHALETT, B. (2008): Late Pleistocene loess-paleosol sequences in the Vojvodina region, North Serbia. *Journal of Quaternary Science*, 23, pp. 73–84.
- ĐUKANOVIĆ, D. (2008): Zaboravljeni grad – Podgrađe Petrovaradinske tvrđave. *CESS magazin*, časopis za regionalnu politiku i razvoj. 2008/8.
- KUZMAN, L. (2008): Nedopustiva neodrživost Novog Sada. *CESS magazin*, časopis za regionalnu politiku i razvoj. Centar za ekonomsko strateška istraživanja „Vojvodna“ Novi Sad. 2008/8.
- JEFTIĆ, A. – GRUJIĆ, Z. – NEJGEBAUER, J. (2009): *Urbana transformacija Novog Sada. Decenija hiperizgradnje i promena*. E-kapitla – 15. 06. 2009.
- GROßMANN, K. – HAASE, A. – KABISCH, S. – STEINFÜHRER, A. (2008): Entering new grounds: Crossing the boundaries between demography and urban studies. Conference on Socio-demographic change of European cities and its spatial consequences. *Cities* 25, pp. 399–400.
- HIRT, S. (2009): City profile Belgrade, Serbia. *Cities* 26, pp. 293–303.
- KISSFAZEKAS, K. – GURDON, B. (2014): A várostest morfológiája. *Építés- és Építészettudomány*, 42. (3.), pp. 173–205.
- KOSTREŠ, M. – ATANACKOVIĆ-JELIČIĆ, J. (2009): *Socio-Demographic change and Urban Development. A Case Study of Novi Sad in Serbia*. City Futures. An International conference on globalism and urban change. 4–6 june 2009. Madrid.
- KRUNIĆ, N. (2012). Spatial-functional organization of settlements in Vojvodina. *Spatium*, 28, 23–29. <https://doi.org/10.2298/SPAT1228023K>
- MEN, 2021 – Табеларни преглед избеглица, ратом угрожених лица и интерно расељених лица са КИМ по општинама у Србији према пописима избеглица из 1996. и 2001. године, регистрацији избеглица 2004/5. године и регистрацији ирл са ким 2000. године.
- NEDUČIN, D. – CARIĆ, O. – KUBET, V. (2009). Influences of gentrification on identity shift of an urban fragment. A case study. *Spatium* 21, pp. 66–75.
- Novosadske opštine – monografija*. Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, 1987.
- Magyar Királyság (1819–1869) - Második katonai felmérés, <https://maps.arcnium.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2109289.350158051%2C5990503.775287546%2C2133424.341839095%2C5998701.646571131>
- PETOVAR, K. (2005): Urbanizacija bez urbanosti. *Sociologija sela*, 43. 2005. 169 (3) pp. 725–749.
- PUŠIĆ, M. (2009): *Grad bez lica*. Mediterran Publishing. Novi Sad.
- RZS – Republički zavod za statistiku, 2023 STAMENKOVIĆ, M. – M. SAVIĆ (2017): “Measuring regional economic disparities in Serbia: Multivariate statistical approach”. *Industrija*, 45. (3.), 101–130.
- Strategija ekonomskog razvoja grada Novog Sada*. Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, 2009. <http://www.novisadinvest.rs>.
- Табеларни преглед избеглица, ратом угрожених лица и интерно расељених лица са КИМ по општинама у Србији према пописима избеглица из 1996. и 2001. године, регистрацији избеглица 2004/5. године и регистрацији ирл са КИМ 2000. године. <https://kirs.gov.rs/media/uploads/a%20Stanje%20izb-irl%20po%20opstinama%202022.pdf> [accessed July 15 2023].

- Tartományi Kormányjelentés (2022): Informacija o upisu studenata na fakultete Univerziteta u Novom Sadu u šk. 2021/22 godini. Republika Srbija, Vlada Autonomne Pokrajine Vojvodine (Tartományi Kormányjelentés az Újvidéki Egyetem karaira iratkozó hallgatók számáról. Szerbia Köztársaság, Vajdaság Autonóm Tartomány Kormány), Novi Sad, 2022.
- TOMIĆ, P. (1990). *Privreda. Opšte karakteristike. Novi Sad II (društvena geografija)*. Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički Fakultet, Institut za geografiju, pp. 91–104.
- ÚRI FERENC (2009): Mikor alapították Újvidéket? <http://vmtt.org.rs/mtn2009/Uri.pdf> [accessed August 14 2023].
- Високо образовање 2021/2022, Републички завод за статистику, Београд, 2022.
- Verbal communication with JP Urbanizam.
- VRIŠER, I. (1968): Centralna mesta u Jugoslaviji. Zbornik 8. kongresa geografa Jugoslavije
- VOCKLER, K. (2008): Turbo Urbanism in South Eastern Europe. In Vockler, K. ed. (2008): *Balkanology – New Architecture and Urban Phenomena in South Eastern Europe*. SAM 06, Basel: Christoph Merian Verlag.
- VRESK, M. (1980): *Osnovi Urbane Geografije*, Zagreb, Školska Knjiga
- VRESK, M. (1993): Prometne osovine i osovine urbanizacije Središnje Hrvatske, *Geografski Glasnik*, No. 55.
- ŽIVANOVIĆ, V. – PAVLOVIĆ, M. – KOVJANIĆ, A. – TOŠIĆ, D. – KRSTIĆ, F. (2021): *Concept of polycentricity. The differences between development policies and spatial reality*. Belgrade, Geografski Institut J. Cvijic 71 (1), pp. 75–90.
- ŽIVANOVIĆ, Z. - GATARIĆ, D. R. (2017): “Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia”. *Bulletin of Geography*, 35. (35.), 145–154.
- <http://www.nsbuild.rs/forum/galerija/220-istorija-grad> [accessed May 14 2023].
- <http://www.novisad.rs> [accessed May 14 2023].
- <http://www.ekapija.com> [accessed May 14 2023].
- INTERREG-IPA HU–SER – <http://www.interreg-ipa-husrb.com> [accessed May 14 2023].
- INTERREG-IPA RO–SER – <https://www.romania-serbia.net> [accessed May 14 2023].
- INTERREG-IPA CRO–SER – <https://interreg-croatia-serbia.eu/2014> [accessed May 14 2023].
- SRB–BIH IPA <https://srb-bih.org/sr/serbian-pocetna/> [accessed May 14 2023].

KONFERENCIA BESZÁMOLÓ / CONFERENCE REPORT**Benedek József****62. ERSA kongresszus beszámoló**<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.29>

Az Európai Regionális Tudományi Társaság (European Regional Science Association, ERSA) éves konferenciáját, az esemény jelentőségét kihangsúlyozva: a 62. kongresszusát a Spanyol Regionális Tudományi Társaság szervezésében, Alicantében rendezték, 2023. augusztus 29. és szeptember 2. között. Az ERSA legnagyobb nyelvi szekciója, a spanyol Asociación Española de Ciencia Regional által szervezett konferencia rendhagyó, abban az értelemben, hogy első alkalommal rendezte az eseményt Barcelona-n kívül (ahol korábban három konferenciát rendeztek, az utolsót 2011-ben), az Alicantei Egyetem Gazdaságtudományi Karán. A jóval kisebb magyar szekció szintén négy eseményt szervezett, az első hármat Budapesten (1968, 1975, 1985), majd 2022-ben Pécsen. A térbeli eltolódások tökéletesen tükrözik nem csupán a regionális tudomány térbeli diffúzióját, hanem a szervezési képességek szintjét is.

Az ERSA 2023 kongresszus tematikai súlypontját a városfejlődési számtalan, gazdasági, társadalmi és környezeti kihívása, valamint az innováció és a fenntartható technológiai forradalom alkották. A hibrid formátumban (online és jelenléti részvétel) megtartott eseményen kb. 800-an vettek részt, mintegy bizonyítva nem csupán a regionális kérdésekkel foglalkozó kutatások dimenzióját, hanem a hibrid formátum előnyeit is, megtartva a Pécsen bevezetett konferenciaszervezése újítást és az akkor kialakult sorrendet: az első két napon (augusztus 28 – 29) került sor az online eseményre, majd a hátralévő időszakban (augusztus 30 – szeptember 1) a helyszíni eseményre. Szintén a szélesebb részvételt támogatta az a lehetőség, hogy online lehetett követni a kongresszus kiemelt programpontjait (nyitó- és záró ünnepség, plenáris előadások és kerekasztal beszélgetések), valamint a helyszíni részvevők mind az online mind a helyszíni eseményeken is jelen lehettek.

A kongresszusnak magas színvonalat biztosító plenáris előadók keretezték az eseményt: a konferencia nyitó plenáris előadója Riccardo Crescenzi, a London School of Economics (LSE) gazdaságföldrajzi professzora volt, aki a globális értékláncok és a külföldi beruházások regionális fejlődésben betöltött szerepéről tartott előadást. Kiemelt fókuszba helyezte a régiók azon kapacitását, hogy felépítsenek, befogadjanak és átalakítsanak globális értékláncokat, változó geopolitikai és gazdasági környezetben. Az LSE gazdaságföldrajzi iskolájának hagyományaihoz igazodva Crescenzi regionális fejlődéspolitikai ajánlásokat is tesz, ahol a súlypont átkerül a gazdasági szektorokról és technológiákról a helyi értéktermelés és a helyi gazdasági erősségek kihasználásának irányába. Az előadás olyan szempontból is érdekes, hogy ugyan Crescenzi nem sorolható hagyományosan a Manchesteri Iskolába (Peter Dicken, Neil Lee, Henry Yeung, stb.), ahol a globális termelési hálózatok perspektívája, pontosabban a GPN 2.0 elmélet a meghatározó, de a kutatási eredményei ugyanakkor a fenti iskolába kereteznék a tevékenységét. A konferencia másodnapja is egy online plenáris előadással indult, pontosabban a „Papers in Regional Science” folyóirat plenáris előadásával. Julie Le Gallo - a CESAER (Center of Economics and Sociology Applied to Rural Areas, Dijon) gazdaságtudományi professzora – prezentációjában a rövidtávú, turisztikai bérlemények gazdasági hatásainak térbeli mintázataira tért ki. A konferencia következő napjain került sor a helyszíni plenáris előadásokra: Albert Saiz (Massachusetts Institute of Technology, Department of Urban Studies and Planning egyetemi docense) a városok Covid-járványt követő revitalizációjáról értekezett; Silvia Cerisola (Politecnico Milano, Department of Architecture, Construction Engineering and Built Environment professzora) a kultúra és helyi fejlődés eltérő perspektíváira reflektált; Philip McCann (Manchester egyetem professzora, az Urban and Regional Economics at Alliance Manchester Business School vezetője) a „Regional Science Policy and Practice” folyóirat plenáris

előadójaként a regionális fejlődés illetve a monetáris és pénzügyi politikák összefüggéseire tért ki; Marte Cecile Wilhelmsen Solheim (Stavangeri Egyetem professzora, a Stavanger Centre for Innovation Research vezetője) a regionális innovációs rendszerek diverzifikációjában mutatkozó akadályokra világított rá; végül Andrés Rodríguez-Pose (London School of Economics, Department of Geography and Environment gazdaságföldrajzi professzora) az immár korábbi kutatásaiból ismert és magas hivatkozásokat szerzett regionális fejlődési csapdáról tartott előadást.

Jelentős érdeklődést keltettek a tematikus kerekasztalbeszélgetések is, ahol – egyebek között – sor került a korábban elhunyt Roberto Camagni professzor, a regionális tudomány emblematikus alakjának a munkásságát összegezték és méltatták, illetve értékelték az új gazdaságföldrajz, azaz a Paul Krugman által elindított „New Economic Geography” eredményeit is perspektíváit is.

A nemzetközi és a magyarországi regionális tudománynak fontos eseményére került sor a konferencia zárónapján, amikor – kiemelkedő szakmai tevékenységének elismeréseként – Varga Attila, a Pécsi Egyetem professzora ERSA-díjban részesült.

Összeségében az ERSA 62. kongresszusa egy szakmailag színvonalas eseménynek minősül, némi helyi szervezési botlások ellenére, és minden bizonnyal a regionális fókuszú kutatások további fontos szakmai rendezvénye marad a jövőben is, amelyre érdemes odafigyelnie a regionális kutatások minden hazai művelőjének.

Báger Gusztáv

***Az euró nemzetközivé válása és az EU tőkepiaci uniójának létrehozása
című Konferencia (Párizs, 2023. június 16.) főbb megállapításai***

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.30>

A Robert Triffin International (RTI) és az European League for Economic Cooperation (ELEC) által szervezett Konferencián elhangzott husz előadás gazdag tartalmai közül négy kiemelt témakörrel kísérlem meg a Konferencia munkájának összefoglalását.

Ezek a következők:

- egy pénz nemzetközi szerepét meghatározó tényezők (I);
- a jelenlegi változó helyzetkép értékelése (II);
- az euró nemzetközivé válásának előnyei (III);
- François Villeroy de Galhau beszéde (IV).

I. Nemzetközi szerep tényezői

A pénz nemzetközi szerepe három dimenzió, a nemzetközi fizetőképesség, a kereskedelmi elszámolások és az értékelhalmozás (tartalékok) mentén értelmezhető. Ez részletesebben, a nemzetközi szakirodalommal egyező módon, a következőképpen jelent meg a Konferencia munkájában.

- *Gazdasági méret.*³⁶ A nagy gazdaságoknak nagyobb esélyük van kulcsfontosságú nemzetközi valuták kibocsátására, mivel ezek nagyobb tranzakciós volument generálnak, és mélyen likvid piacokat teremtenek. Az ilyen gazdaságokon belül a vállalatok valószínűleg jelentős súllyal járulnak hozzá a globális kereskedelemhez, és a pénzintézetek jelentős szerepet játszanak a határokon átnyúló hitelezésben.
- *Politikai, gazdasági és pénzügyi stabilitás.* A történelem azt sugallja, hogy a politikai stabilitás és a kormány elszámoltathatósága szerepet játszik abban, hogy mely valuták váljanak nemzetközivé.³⁷ A devizatartalék-kezelők általában konzervatív módon fektetnek be, előnyben részesítve a szilárd makrogazdasági alapokkal rendelkező országok által kibocsátott stabil valutákat. A tartalékosok elkerülhetik az instabil, ingadozó valutával rendelkező országokat, még akkor is, ha azok jelentős kereskedelmi partnerek.
- *Pénzpiaci fejlesztés és biztonságos infrastruktúra.* A pénzügyi piac likviditása és mélysége csökkenti a tranzakciós és hitelfelvételi költségeket. Egy ország nyitott tőkeszámlája, a befektethető értékpapírok elérhetősége és a jól működő pénzpiacok mind fontos szempontok. A szuverén befektetők különösen a nagy likvid kötvénypiacokat részesítik előnyben, számos magas minőségű kibocsátással és korlátozott tőkével való hozzáféréssel.³⁸
- *Geopolitikai igazodás és katonai hatalom.* A politika is szerepet játszik a nemzetközi valutaválasztásban, legalábbis a kormányok számára. A hegemon hatalom és a katonai szövetségek például növelik a partnerországok valutáinak arányát.³⁹ Az ország geopolitikai helyzetében bekövetkezett változások viszont devizapiaci vonzatokkal is járhatnak.

³⁶ Flandreau, M. and C. Jobst (2006), "The Empirics of International Currencies: Historical Evidence," CEPR.

³⁷ Cohen, B. (2015), *Currency Power*, Princeton University Press.

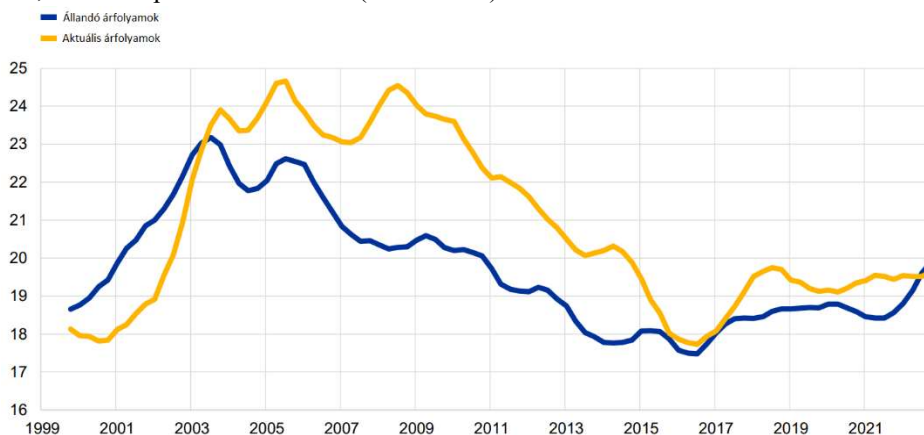
³⁸ Világbank (2019), *Survey on the Reserve Management Practices of Central Banks*.

³⁹ Eichengreen, B., A. Mehl, and L. Chitu (2017b), "Mars or Mercury? The Geopolitics of International Currency Choice," NBER Working Paper 24145.

- *Tehetlenség.* A nemzetközi valutákkal kapcsolatos döntések terén továbbra is erőteljes trendek mutatkoznak. Gazdasági és intézményi okokból a változás csak akkor halad fokozatosan, ha a nemzetközi valuták erős hálózati externáliákat alakítottak ki, amelyek megerősítik státusukat.
- *Országpolitikai preferenciák kiadása.* Az egyértelmű politikák elősegíthetik egy valuta nemzetközi használatát, különösen egy jól megalapozott központi bankon keresztül, amely hajlandó és képes nemzetközileg fellépni. A kormányok megkönnyíthetik a tőkeáramlást és befektethető eszközöket biztosíthatnak valutájuk nagyobb nemzetközi használatának ösztönzése érdekében. A jól fejlett tőkepiacok és a stabil bankrendszerek pedig elősegítik egy ország eszközeinek tengerentúli birtoklását és/vagy támogatják a határokon átnyúló hitelezést. Ezzel szemben a kormányok időnként tőkekorlátozások és egyéb intézkedések bevezetésével elriasztják valutáik nemzetközi használatát, attól tartva, hogy egy ilyen fejlemény sértheti a hazai monetáris politikát és/vagy a fejlesztési célokat.⁴⁰

II. Változó helyzetkép

Alapvető kérdésként merült fel a Konferencián, hogy 2022-ben az olyan súlyos kihívások mint a háború kitörése Ukrajnában, a geopolitikai kockázatok növelése, az energia-, és élelmiszer-infláció emelkedése, a magasabb kamatok alkalmazó szigorúbb monetáris politikák milyen hatást gyakoroltak a nemzetközi pénzügyi rendszer működésére. Egyik fontos válasz az, hogy az euró nemzetközi szerepének kompozit indexe 2017 és 2022 között reziliens maradt, sőt 2022-ben 1,3 százalékponttal emelkedett (lásd 1. ábra).

1.ábra Az euró nemzetközi szerepének összetett indexe

(Százalékok; 2022 IV. negyedévi jelenlegi és állandó árfolyamon; négynegyedes mozgóátlagok)

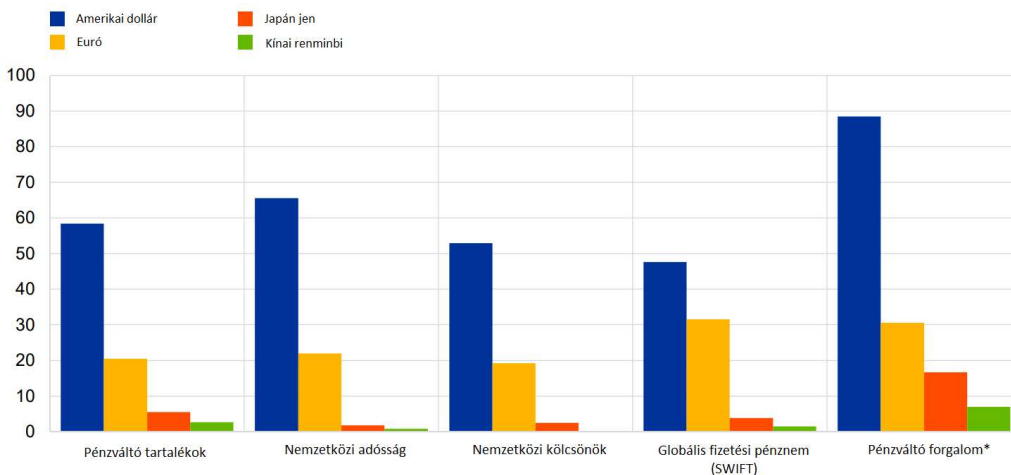
Források: Bank for International Settlements (BIS), Nemzetközi Valutaalap (IMF), CLS Bank International, Ilzetzki, Reinhart és Rogoff (2019) és az EKB számításai.

Megjegyzések: Az euró részesedésének számtani átlaga állandó (aktuális) árfolyamon a nemzetközi kötvényállományokban, az euróövezeten kívüli bankok által az euróövezeten kívüli hitelfelvevőknek nyújtott hitelekben, az euróövezeten kívüli hitelezők euróövezeten kívüli bankoknál elhelyezett betétekben, globális devizaelszámolásokban, globális devizatartalékokban és globális árfolyamrendszerekben. Az eurónak a globális árfolyamrendszerekben való részesedésére vonatkozó becslések a 2010 utáni időszakra vonatkozó IMF-adatokon alapulnak; A 2010 előtti részvények becslési adatai a következő tanulmányból származnak: Ilzetzki, E., Reinhart, C. és Rogoff, K. (2019), „Exchange Arrangements Entering the 21st Century: what

⁴⁰ ESM (2021), „The euro in the world (europa.eu),” Discussion Paper 16.

anchor will hold?”, Quarterly Journal of Economics, Vol. 134., 2. szám, május, 599-646 oldalon. A legutóbbi megfigyelés 2022 negyedik negyedévére vonatkozik.

Megállapításra került az is, hogy az euró aránya a dollár indikátorok értékeihez viszonyítva 20 százalékhöz közelálló volt és változatlanul a második legfontosabb globális pénz helyén volt a nemzetközi pénzügyi rendszerben; továbbá az is, hogy az euró aránya a *külföldi valutatartalékban* 2022-ben 0,5 százalékponttal emelkedett a 2021. évi 20,0 százalékponthoz képest (lásd **2. ábra**). A nemzetközi tartalékok 2022. évi nagysága azonban 7,4 százalékkal csökkent.

2.ábra Az euró továbbra is a második legfontosabb valuta a nemzetközi monetáris rendszerben

Pillanatkép a nemzetközi monetáris rendszerről (Százalékok)

Források: BIS, IMF, Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (SWIFT) és EKB számításai.

Megjegyzések: A devizatartalékokra, a nemzetközi adósságra és a nemzetközi hitelekre vonatkozó legfrissebb adatok 2022 negyedik negyedévére vonatkoznak. A SWIFT adatok 2022. decemberre vonatkoznak. A devizaforgalmi adatok 2022. áprilisi állapotúak.

*Mivel a devizaügyleteknél a piacokon mindig két pénznem szerepel, a részvények 200 százalékot tesznek ki.

Az euró nemzetközi szerepének *többi mutatói* is az euró vonzerejének figyelemre méltó rugalmasságára utalnak. Az euró részesedése a *nemzetközi hitelviszonyt* megtestesítő értékpapírok állományában változatlan árfolyamon mérve több mint 1 százalékponttal 22,0 százalékra nőtt 2022-ben az előző évhez képest. Az euró részesedése a *nemzetközi hitelek és a nemzetközi betétek* állományában mintegy 2,4, illetve 1,5 százalékponttal emelkedett 2022-ben. Az euró részesedése a *devizaelszámolásokban* is közel 3 százalékponttal, változatlan árfolyamon mérve, a vizsgált időszakban 38 százalék körülire emelkedett. A BIS legfrissebb hároméves felmérése azonban rámutat arra, hogy 2019 óta mintegy 1,8 százalékponttal, 30,5 százalékra csökkent az euró részesedése a globális devizaforgalomban, ami az egyéb devizákkal, például az Egyesült Államokban történő kereskedés relatíve erőteljesebb növekedésének köszönhető, például az amerikai dollár és a kínai renminbi esetében.

Az euró nemzetközi szerepe a *devizaköltvény-kibocsátásban*, ezen belül a nemzetközi zöldkötvény-kibocsátásban lényegében stabil volt. Végül, nem változott jelentősen az euró részesedése az *euróövezeten kívüli import és export* számlázásában.

Oroszország ukrajnai háborújának az euró nemzetközi szerepére gyakorolt hatása különösen az euróövezeten kívüli nettó eurókészpénz-szállítások átmeneti megugrása formájában nyilvánult

meg, feltehetően elővigyázatossági okokból. Ez a 2022. év második felében megfordult a magasabb kamatlábak és a készpénztartás alternatív költségei miatt.

Az ukrajnai háború más szempontból is rávilágít a nemzetközi monetáris rendszer jövőjéről folyó vitára. Röviddel az invázió után, számos szankciócsomagot vezettek be Oroszországgal szemben, többek között az orosz központi bank devizatartalékának közel felét befagyasztották, és több orosz bankot kizárták a SWIFT-ből, a határokon átnyúló fizetéseket meghatározó pénzügyi rendszerből. Egyes megfigyelők megjegyezték, hogy ezek a szankciók arra ösztönözhetik azokat az országokat, amelyek geopolitikailag nincsenek teljesen összhangban az Egyesült Államokkal, hogy csökkentsék kitettségüket a szankcionáló országok valutáival szemben, míg mások szkeptikusabbak voltak, és a főbb nemzetközi valutáktól való eltávolodás kihívásaira hívták fel a figyelmet. A különleges helyzet azt mutatja, hogy a nemzetközi monetáris rendszer esetleges széttöredezettiségének bizonyítékai az orosz invázió óta eddig főleg bejelentésekre és konkrét esetekre korlátozódnak, és nem utalnak tágabb tendenciákra. Anekdotikus bizonyítékok, köztük a hivatalos nyilatkozatok, arra utalnak, hogy egyes országok arra törekednek, hogy a nemzetközi kereskedelem számlázására – különösen az árucikkek esetében – a szankcionált valuták – például a renminbi, a rubel és az indiai rúpia – helyett alternatív megoldásokat alkalmazzanak. Arra is van bizonyíték, hogy Oroszország az elmúlt néhány hónapban lényegesen nagyobb mértékben használta a kínai renminbit nemzetközi számlázásra és a határokon átnyúló fizetésekre. Összességében megállapítható, hogy a rendelkezésre álló adatok nem mutatnak lényeges változást a nemzetközi valuták használatában. Figyelemre méltó fejlemény, hogy a Kínához és Oroszországhoz geopolitikailag közel álló országok diverzifikálják az aranyat, talán azért, hogy csökkentsék a szankcióknak való kitettség kockázatát.

III. Az euró nemzetközivé válásának előnyei

Hudecz Gergely, az Európai Stabilitási Mechanizmus vezető közgazdásza előadásában az euró nagyobb globális szerepének előnyeit vázolta az Európai Unió, a nemzetközi pénzügyi rendszer és a globális befektetők, valamint az eurót használó más országok számára.

Az euróövezet és tágabb értelemben Európa számára stratégiai autonómiát biztosíthat a geopolitikai bizonytalanság ellenére, lehetővé téve az euróövezet számára, hogy stabilabb finanszírozási feltételeket és befektetőket vonzva osztozzon a globális biztonságos eszközkibocsátók „túlzott kiváltságában”.

Ez előnyös lenne a *nemzetközi pénzügyi rendszer és a globális befektetők* számára is, mivel elősegítené az eszközök és kötelezettségek diverzifikálását, csökkentené a tovagyrűző hatásokat és növelné a rugalmasságot: a jelenlegi architektúra szerinti diverzifikáció csökkentené a széttöredezettesség kockázatát.

A más országok számára az euró használatának oka az lenne, hogy a pénzügyi eszközöket és kötelezettségeket hozzáigazítsák a kétoldalú kereskedelmi kitettségekhez, és csökkentsék a geopolitikai függőséget a diverzifikáció révén. A siker mindazonáltal azon múlna, hogy Európa elvégzi-e házi feladatát: a makro-pénzügyi stabilitásának és ellenálló képességének erősítése (pl. gazdasági stabilitás, jogállamiság, hozzáférhető tőkepiacok, kockázatmegosztási mechanizmusok, közös adósságkibocsátás), a piaci infrastruktúrák fejlesztése (pl. mélyebb és likvidebb), a piaci infrastruktúrák fejlesztése (pl. mélyebb és likvidebb pénzügyi piacok, a globális likviditásbiztosítás erősebb koordinációja), és a digitális átállásban és a zöld finanszírozásban a növekvő diverzitás, az euróövezeten túlmutatóan a magánszereplők vonzása, illetve az euró szerepének támogatása.

Franz Nauschnigg, az Osztrák Nemzeti Bank európai és nemzetközi főosztályának volt igazgatója a délkelet-európai országok jelentős „eurózódására” hívta fel a figyelmet, és felidézte az Osztrák Központi Bank és a szerb jegybank együttműködését a pénzügyi világválság idején.

Az euró nemzetközivé válásának előnyei között kiemelte az export és az import saját valutában történő árazását, és emlékeztetett arra, hogy a mediterrán országokban gyakran az amerikai

dollár-orientált pénzügyi szektorok, de az euró-orientált szektora feszültséget szülnek. Úgy vélte, hogy az euró nemzetközivé válásának előnyei egyértelműen nagyobbak, mint a hátrányai a monetáris politika esetleges korlátai, a harmadik országokkal kötendő SWAP-megállapodások vagy az esetleges destabilizáló tőkeáramlás sebezhetősége tekintetében.

Fabio Masini, a Roma Tre Egyetem professzora és az RTI főtitkára hangsúlyozta az euró potenciális szerepét a multilateralizmus újraindításában a regionális gazdasági és monetáris integráció révén. Az euró modellként szolgálhat a nemzetek feletti közjavak biztosításához, mint például az innovációs zöld átmenetben és a többrétegű kormányzás tekintetében, ezáltal segítve a dollár alternatív biztonságos eszközének kiépítését.

A sikeres euróövezet (valamint a hibáiból való tanulás) világszerte segítséget nyújthat több regionális integrációs folyamat számára, és arra ösztönözheti az IMF-et, hogy az Különleges Lehívási Jogokat (SDR) a fejlesztés szolgálatában fizetőeszközként használja, esetleg a Multilaterális Fejlesztési Bankok (MDB) szerepének növelése révén.

IV. François Villeroy de Galhau, a francia jegybank kormányzójának beszéde

A francia jegybank kormányzója vitaindító beszédében ismertette a nemzetközi monetáris rendszer nagyobb diverzifikációját szorgalmazó erőket. Éberségre szólított fel, mivel ezek az erők inkább széttagoltsághoz vezethetnek, mint a monetáris diverzifikációhoz. Egy többoldalúbb rendszerben az euróról, mint kiegészítő eszközről beszélt. A cselekvés egyik fő iránya a biztonságos euróban denominált eszközök kínálatának növelése volt. A tőkepiaci unió végrehajtásának felgyorsítása kulcsfontosságú a tőke jobb elosztásának biztosításához az euróövezeten belül; ez a belső integrációs prioritás az euró külső szerepét is szolgálta. Bár ezek az első reális lépések jelentették az egyetlen fejlődést a hatókörünkön belül, nem szabad elterelni a figyelmünket arról a „kreatív határról”, amelyet egy valóban többoldalú pénzügyi rendszer jelentene. „A végső cél továbbra is az, hogy az IMF univerzálisabb, elérhetőbb és agilisebb végső hitelező legyen” – hangsúlyozta. Ez megköveteli az IMF szerepének és pénzügyi kapacitásának a globális pénzügyi biztonsági hálóban való megerősítését, hogy jobban tükrözze az új globális gazdasági egyensúlyt, és megakadályozza, hogy egyes alulreprezentált országok több egyoldalú utat választanak vagy követnek.

Nekünk, európaiaknak proaktívnak kell lennünk, és részt kell vennünk abban, ami tőlünk függ: az eurónak nagyobb nemzetközi szerepet kell játszania. Már most a második legszélesebb körben használt pénznem a világon, de jelenlegi súlya, amely a legtöbb mérés szerint 20 százalék körüli, nem tükrözi a benne rejlő lehetőségeket. A kívánt nemzetközi pénzügyi rendszer (IMS) emblémája egy erős és stabil demokratikus intézményekkel, független központi bankokkal, jogállamisággal és mély pénzügyi piacokkal rendelkező joghatóság pénzneme. Az euró hatalmas nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok középpontjában áll. Mostanra közel 25 évre kiterjedő komoly múlttal büszkélkedhet, így a dollár mint biztonságos eszköz hiteles kiegészítője. Tárnyilagosan egy kihívás maradt: egyesek úgy gondolhatják, hogy az euró egyfajta geopolitikai helyettesítője lett a dollárnak, mióta Európa – kiváló okokból – úgy döntött, hogy részt vesz az Oroszország elleni szankciókban. A szónok megjegyezte, hogy a befektetők továbbra is joggal tekintik az eurót és a dollárt két nagyon eltérő valutának.

Az euró bevezetése óta az eurórendszer semleges álláspontot képvisel az euró nemzetközi szerepének alakulását illetően. El kell ismerni, hogy ez a szerep nem tartozik a szerződés célkitűzései közé: az eurót belső célokra hozták létre, és nem elsősorban azért, hogy nemzetközi valutaként működjön. A monetáris politika feletti kontroll esetleges elvesztésével kapcsolatos félelmek azonban már nem indokoltak; az euró nemzetközi szerepének erősödése most még nagyobb autonómiával és az árfolyamsokkrok inflációra gyakorolt hatásának csökkenésével járna.

Engedjék meg, hogy egy tágabb megfigyeléssel zárjam: Európa gyakran belső indítékokból – a jólétekből és a tagjai közötti békéből – indult ki, amely aztán a „nemzetközivé váláshoz” vezette, fokozatosan megerősítve magát a gazdasági és kereskedelmi diplomácia, a biztonság

hatalmaként, és potenciálisan monetáris horgonyként. Mi európaiak gyakran szerények és óvatosak vagyunk ezekben a kérdésekben, néha túlzottan is. De ennek a többpólusú világnak új, többoldalú készségekre van szüksége... és ki tudná jobban életre kelteni és ápolni őket, mint mi, európaiak? Igen, 2023 világának szüksége van Európára.

**

Jacques de Larosière Triffin Előadása a Konferencia előestéjén

Az IMF korábbi ügyvezető igazgatója a nemrégiben megjelent „*Putting the reign of the Financial Illusion*” című könyvét kommentálva rendszerszemléletű megközelítéssel kereste a hosszú távú befektetések általánosabb visszaesésének okait, amely szerinte „eltávolított bennünket a ránk váró ökológiai átmenet finanszírozásának lehetőségétől”.

Többek között kiemelte:

- Az eladósodás problémáját, mivel a globális adósság az 1970-es GDP 100 százalékaról 2020-ra 250 százalékra nőtt, ami 50 év alatt 2,5-szeres reálnövekedés. Minél nagyobb az adósság és minél alacsonyabb a minőség, annál nagyobb a nemteljesítés kockázata, és annál valószínűbb a pénzügyi válságok bekövetkezése.
- A McKinsey Research Institute tanulmánya szerint a világ globális mérlege 20 év alatt megháromszorozódott, ami nincs összefüggésben a reáljövedelem növekedésének alakulásával; a globális mérleg ma a világ GDP-jének elképesztő 18-szorosát képviseli. A mérlegben 2000-től 2020-ig elszámolt nettó vagyonnövekedés 77 százaléka az eszközárakból és értékelésekből származik, és csak 23 százaléka a reálforrások előteremtése. Átlagosan 4 dollár megnövekedett pénzügyi adósság kellett ahhoz, hogy 1 dollár nettó befektetést hozzon létre 20 év alatt.
- A kötvények nulla és negatív kamata ellenére a termelő befektetések 20 éve csökkennek. Ez nagyrészt Keynes „likviditási csapdára” vonatkozó magyarázatának köszönhető. Ha a jövővel kapcsolatos bizonytalanság, a kockázatkerülés és a javadalmas hiánya együtt vannak kezelve, akkor a hosszú távú befektetések kilátásai elhalványulnak a kockázatmentes és a likvid befektetések javára. A „rövid távú szemlélet” és a spekuláció uralkodik.
- A gazdaság finanszírozását az egyenlőtlenségek meredek növekedése kísérte. Miközben a globális mérleg értéke úgy növekszik, mint még soha, ez a lakosság nagyjából 10 százalékanak kedvez. A munkások 90 százaléknak a bére többnyire stagnált. Az infláció nélküli fejlődés időszakában, 2021-ig a társadalmi helyzet többé-kevésbé stabil maradhatott. De most, hogy az infláció ismét emelkedni kezdett, a munkavállalók vásárlóerejének csökkenése új dimenziót képvisel. A „stagnáló infláció”, mint az 1970-es és 1980-as években, azonban ismét megtörténhet.
- Ennek a pénzügyi helyzetnek a gyökerei a makrogazdasági fegyelem és a nemzetközi együttműködés ösztönzőinek feladásában keresendők, amelyek a Bretton Woods-i rendszerben testesültek meg, s amely szerint az országok megfelelőek voltak valutájuk külső stabilitásáért. A lebegő árfolyamok bevezetésével egy nemzetközi monetáris „nem rendszer” jött létre. Ezen túlmenően egy új, „nem konvencionális” doktrína arra készítette a központi bankokat, hogy állandó ösztönzési politikát folytassanak, amelyet nemcsak a recesszió időszakában folytattak, de fenntartották annak érdekében is, hogy elérjék az önkényes 2 százalékos infláció-szintet.

Jacques de Larosière szerint a helyzet orvoslásának, az ökológiai átmenet finanszírozásának és a rendszerszintű feltételek megteremtésének első feltétele a pénzügyi rendszer talpra állítása azáltal, hogy lehetővé tenné a piac számára, hogy visszanyerje kamatmeghatározó funkcióját. Logikus, hogy ha a „pénzügyi kicsapongás” végső forrása a Bretton Woods-i rendszer összeomlása volt, lépéseket kell tenni a megreformált nemzetközi monetáris rendszer (IMS) felépítése érdekében.

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Ocskay Gyula

Hit és tudomány párbeszéde a teremtett világ védelmében

Benedek József – Nevelős Gábor (szerk.): Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a *Laudato si'* enciklika jegyében. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, Budapest, 2022.

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.31>

1967-ben jelent meg Lynn White Jr. nagy hatású tanulmánya a *Science* folyóiratban, amelyben amellelt érvelt, hogy a közelgő ökológiai katasztrófának alapvetően a nyugati gondolkodást meghatározó kereszténység az oka, amely nemcsak elidegenítette a természettől az embert, hanem a Biblia tanításának megfelelően, annak uraként is értelmezi. „Különösen annak nyugati formájában a kereszténység a világ legantropocentrikusabb vallása.” (White 1967, 1205) A zsidó-keresztény hagyományból (amelynek az iszlám és a marxizmus csak két belső eretnekmozgalma a szerző szerint) valóban számos olyan szöveghely idézhető, amelyek az embernek a teremtett világ fölé rendeltségét, illetve a többi teremtménynek egyfajta haszonelvű besorolását adják, a Zsoltárok könyvétől Szent Pál Rómaiakhoz írt levelén át egyes keresztény felekezetek legutóbbi időkben tett megnyilatkozásaiig (Daley Zaleha és Szasz 2015; Ferenc pápa 2015, 105. pont), ami megalapozhatta a környezetvédők vallásellenes megnyilatkozásait.

Részben talán erre válaszként, az 1970-es évektől egyre hangsúlyosabbá váltak a teremtett világért és annak gondozásáért érzett felelősséget hangsúlyozó megnyilatkozások számos keresztény egyházban. Katolikus részről elsőként VI. Pál reflektált a környezeti kihívásokra, még 1971-ben, majd II. János Pál pápa számos alkalommal kárhóztatta a természet haszonelvű kizsákmányolását, és ösztönözte a globális ökológiai megtérést. A bátorításnak köszönhetően a következő évtizedekben számos nemzeti vagy regionális püspöki konferencia adott ki nyilatkozatot a teremtett világ védelme érdekében (Ferenc pápa 2015).

Az 1990-es években főként az ortodoxia vette át a fáklyavivő szerepét, elsősorban Bartholomeiosz egyetemes patriarchának köszönhetően (őt „zöld patriarcha”-ként is emlegetik, lásd *Görföl*, 183⁴¹), aki nemcsak a természeti károkozást emelte be a teológiai értelemben vett bűn fogalmi körébe, hanem széles körű vallásközi és világi vezetőkkel folytatott dialógust kezdeményezett a témában. Ösztönzésére élénk reflexió bontakozott ki a görög ortodox egyházon belül a témában (*Görföl*).

Nem tekinthető tehát előzmény nélkülinek Ferenc pápa *Laudato si'* (magyarul: 'Áldott légy') kezdetű enciklikája, amely a „Közös otthonunk gondozása” alcímet viseli, illeszkedve a 70-es években kialakult 'stewardship' irányvonalhoz (Daley Zaleha és Szasz 2015). Ugyanakkor (az egyházfő más megnyilvánulásaihoz hasonlóan) az enciklika érzelmdús, esetenként heves reakciókat generált, egyházon belül és kívül egyaránt. Míg az amerikai liberális katolikusok nemcsak örömmel fogadták a dokumentumot, de egyből kitágították annak értelmezési horizontját az LMBTQ-közösségekre is, addig a konzervatív irányzat képviselői egyenesen panteista eretnekséggel vádolták a pápát, mivel az enciklika az Istennel és embertársainkkal egyenlő rangra emelte az élővilágot (Dorff 2020). De érte kritika a pápát a progresszív oldalról is, mivel az ökológiai megtérést hangsúlyozva nem jutott el a születésszabályozás szükségességének felismeréséig (Ceballos 2016). Nyilvánvaló, hogy ezek között a nézetek között igen nehéz megtalálni a közös nevezőt. Ezért is üdvözlendő, hogy a Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia nem az eltérő ideológiai megalapozottságú, sokszor szélsőséges nézőpontok

⁴¹ A recenziált kötetben szereplő tanulmányok hivatkozásait évszám nélkül, dőlt betűvel adtuk meg.

ütköztetésére, hanem az enciklika fő témáihoz kapcsolódó elmélkedésre és dialógusra invitálta az érintett szakterületek elismert egyházi és világi szakértőit. A 2022. január és június között lezajlott párhuzamos előadások szövegeit Benedek József földrajz professzor és Nevelős Gábor jezsuita szerzetes szerkesztette kötetbe, Átfogó ökológia címmel, 2022-ben.

A kötet szerkezete az előadás-sorozat logikáját követi: minden kulcstémához kapcsolódóan egy-egy világi szakértő és egyházi ember vagy teológus szól hozzá. Az első téma címe: *Partnerség: tudomány és hit párbeszédében*. A fejezet Benedek József és Nevelős Gábor tanulmányait tartalmazza. Előbbi az ENSZ-nek a fenntartható fejlődés új paradigmáját kijelölő Agenda 2030 dokumentumát, illetve az abban megfogalmazott 17 fenntartható fejlesztési célkitűzést veti össze a pápai enciklika tartalmával. A szerző megállapítja, hogy utóbbi hozzáadott értéke az a transzcendens megalapozottságú moralitás, amely nélkül igencsak nehéz bárkit motiválni a fenntarthatósági célok követésére. Nevelős Gábor írása erre reflektál, amikor a jezsuita lelkeséget és a háromfázisú szent ignáci lelkigyakorlatot ajánlja eszközként a Ferenc pápa által ösztönzött ökológiai megtéréshez.

A *Zöld gazdaság* fejezet mindkét szerzője a fenntartható fejlődés újszerű megközelítésére tesz javaslatot. Baritz Sarolta Laura domonkos szerzetes nővér a „kék gazdaság” elméleti kereteit vázolja fel, amelynek középpontjában az erkölcsileg megalapozott és az egyház társadalmi tanításából ismert közjó áll. Kocziszky György közgazdász professzor a fenntartható piaccgazdaság elvi mátrixát rajzolja meg, amelynek szintén kulcs eleme az erényalapú értékrend, pillérei pedig a fenntartható társadalom, intézményrendszer, gazdaság és erőforrás-gazdálkodás.

A *Fenntartható életmód* fejezet két szerzője Csiszár Klára, a linzi katolikus egyetem pasztorálteológusa és Zlinszky János biológiai professzor. Míg utóbbi elsősorban a természeti tőke felélésének globális egyenlőtlenségeire és az ebből következő teendőkre hívja fel a figyelmet, előbbi konkrét javaslatokat fogalmaz meg, miként tudnák az egyházi intézmények a fenntartható életmódot népszerűsíteni, a mindennapok gyakorlatává tenni.

Hetesi Zsolt az *Ökológiai válság* fejezetben sokkoló adatokkal illusztrálja a földi ökoszisztémában zajló változásokat. Görföl Tibor a görög ortodox egyház közelmúltbeli kezdeményezéseit foglalja össze az ökológiai reflexió terén, és a keleti aszkézis hagyományait mutatja fel példaként az ökológiai megtéréshez.

A *szegénység* kapcsán Rosta Gergely szociológus arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdagok által generált ökológiai válság milyen mértékben rontja a szegények életlehetőségeit. Vecsei Miklós, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat vezetője a Jelenlét programot és annak gyakorlati eredményeit mutatja be, amelyek révén a társadalom perifériáján, nyomorban élők széles rétegein tudnak segíteni.

Salamin Géza urbanista és Török Csaba teológus a *fenntartható városi közösségfejlesztés* témáját közelítik meg két oldalról. Salamin Géza a fenntarthatósági átmenetnek a városépítészetre és a városi szolgáltatások megszervezésére gyakorolt hatását elemzi. Török Csabát elsősorban az érdekli, hogy miként lehet a szakrális teret egy városon belül úgy elhelyezni, hogy az a közösségépítést szolgálja, mivel a posztmodern városokban látványosan csökken a hívők száma.

Nagy Balázs geográfus történelmi példákkal illusztrálja, hogy klímaváltozás mindig is volt a Földön, ugyanakkor az ember által előidézett káros hatásokat igyekeznünk kell kiküszöbölni. A *Környezetváltozás* című fejezet másik szerzője Patsch Ferenc jezsuita szerzetes, aki a jeles német filozófus, Martin Heidegger harmadik gondolkodói korszakának művei alapján javasol újfajta megközelítést a természethez, összhangban a Laudato si' enciklika ökológiai megtérést sürgető konklúziójával.

A kötet utolsó fejezete a *társadalmi igazságosság* kérdésével foglalkozik. Székely János püspök szintén arra az igazságtalanságra hívja fel a figyelmet, ami a környezeti válság előállítóinak és elszenvetőinek helyzete között figyelhető meg. Péti Márton geográfus tanulmánya is azt sürgeti, hogy a klímaigazságosság jegyében a gazdagok viseljék a klímaválság költségeit. A fenntarthatóság elemeiként az elégséges és lehetőséget biztosító ellátást, az egyenlőséget, a

hatékonyt és kibocsátáscsökkentést, a demokráciát és a civil kurázsit azonosítja be – összhangban az enciklika üzenetével.

Az *Átfogó ökológia. Laudato si' – teremtésvédelmi és fenntartható fejlődési program* címmel megrendezett előadássorozat célja, a szerkesztők szerint: „egy olyan közös út keresése és – esetleg – megtalálása [volt], amely a közös otthonunknak, a Földnek a gondozására vonatkozó összetett és integrált szemléletéhez vezet, a szaktudományok és a teológia közötti párbeszéd szorgalmazásával” (*Benedek és Nevelős, 13*). A közös út kereséséhez Ferenc pápa *Laudato si'* enciklikája biztosította a gondolati szálát, és a szerzők számos alkalommal reflektálnak is a pápai megnyilatkozásra.

Ferenc pápa érvelése ugyanonnan indul, ahonnan White kritikája, ti. az antropocentrizmus felől. Az egyházfő viszont nem a keresztény tanítást tekinti az ökológiai válság kiváltó okának. Sőt, Szent Ferenc példáját idézi, aki testvérként tekintett minden teremtményre. Ehelyett inkább a technológiai fejlődés mellől hiányolja a morális fejlődést. Megítélése szerint a technikai újítások elbizakodottá tették az emberiséget, miközben a természettől is elidegenítették. A vallásosság ezzel párhuzamos meggyengülése a nyugati világban minden tekintély megkérdőjelezéséhez, a gátlástalan kizsákmányolás szellemiségének elterjedéséhez vezetett: „A modern antropocentrizmus – paradox módon – odáig jutott, hogy a technikai látásmódot a valóság fölé helyezte, mert a mai ember „a természetet nem tartja sem érvényes normának, sem élő oltalomnak...”” (Ferenc pápa 2015, 115. pont) Ez a technokrata paradigma „a környezetre csupán mint eszközre tekint” (*Nevelős, 43*), és a világgal szembeni erőszak, agresszió forrásává válik (*Patsch*). Nem véletlenül született meg a 80-as években a tudományos szakirodalomban a holocén mellett az 'antropocén' jelző a jelenkorra vonatkozóan (*Salamín*). A jelzővel azokra a hatásokra utalnak az ökológusok, amelyek az egész élővilágot érik az emberiség környezetpusztító tevékenysége miatt: az utóbbi fél évszázad során a 24 földi alrendszer közül 15 jelentősen degradálódott, a bolygó teljes erdőterülete az emberi civilizáció megjelenése óta 1/3-ával csökkent, a fajkihálás mértéke ma eléri a legutóbbi nagy kihálási időszakét, amikor a dinoszauruszok eltűntek a Földről (*Hetesi*).

A pápa hivatalának elfoglalása óta számos alkalommal nyilvánult meg a selejtezés és pazarlás kultúrájával szemben, amely szervesen következik az antropocentrizmus által táplált, egyre határtalanabb önzésből. Az antropocentrizmus valójában bűn, ugyanis amikor „az ember önmagát helyezi a középpontba, végül annak ad feltétlen elsőbbséget, ami alkalmi előnyt jelent számára, és így minden más viszonylagossá válik” (Ferenc pápa 2015, 122. pont). Ebben a világban a másik személy is tárgyiasul, a 'Te'-ből 'az' lesz (*Baritz*), elvész az embertársak iránt érzett felelősség, ami megmutatkozik a szegények fizikai elkülönítésében, a szennyező tevékenységeknek a gazdag országokból a szegényebbekbe telepítésében, az ökológiai imperializmusból (*Péti*), amikor a még a biológiai sokszínűséget őrző térségekben tömegtermeléssel kezdik előállítani a fejlett országok lakosságának életmódját kényelmessé tévő termékeket (pl. a szóját a kiirtott esőerdők helyén). A kötet szerzői számos adattal támasztják alá az „ökológiai adósság” (Ferenc pápa 2015, 51. pont) tényét: a Föld lakosságának legszegényebb 20%-a mindössze 1%-nyi részt kap a világkereskedelemből, míg a leggazdagabb 85-öt (*Zlinszky, 151*), miközben az előrejelzések szerint az éghajlatváltozás költségeinek 75-80%-át épp ezek a legszegényebb rétegek fogják állni (*Rosta, 200*). Több mint 800 millió ember él nyomorvedekben, a föld 2 milliárd lakosa számára nem biztosított a hulladékszállítás (*Salamín, 245*), az emberiség 17%-a nem jut tiszta ivóvízhez, és hat másodpercenként hal éhen egy gyermek (*Székely 371*). Beszédesebb adat, hogy az Európai Unió fogyasztása által a világ más részein generált szén-dioxid-kibocsátás meredekebben emelkedik, mint ahogy az Unió gazdasága nő (*Péti 396*). Számítatlan példája ez az érzéketlen önzésnek, a piac mindenhatóságába vetett hitnek, a haszonlesésnek, a közjó háttérbe szorításának (*Baritz, Kocziszky*).

A fentiekből is látszik, hogy a *Laudato si'* nem egy környezet- és természetvédelmi kiáltvány: a dokumentum megközelítése holisztikus (ahogy a pápa többször is kiemeli: minden összefügg mindennel): „Nincs két egymástól elkülönülő válság, egy környezeti és egy társadalmi, hanem csak egyetlen, összetett társadalmi-környezeti válság létezik. A megoldás felé vezető utak átfogó

megközelítést igényelnek, hogy legyőzhessük a szegénységet, visszaadhassuk a kirekesztettek méltóságát, és ezzel egyidejűleg gondját viselhessük a természetnek” (Ferenc pápa 2015, 139. pont). A föld kiáltása egyben a szegények kiáltása (*Patsch*, 351), a klímaigazságosság nem választható el a társadalmi igazságosságtól (*Péti*). Nem véletlen, hogy Ferenc pápa a Laudato si’-t szociális enciklikának tekinti (*Nevelős*). Sőt, ahogy arra *Benedek* rámutat, a természettől való elidegenedés nem választható el az Istentől való eltávolodásunktól sem. Az átfogó ökológia ezért magában foglalja a humán ökológiát és egyfajta felhívást is a spirituális megújulásra (*Nevelős*).

A pápa az antropocentrikus világnézet göggyével szemben elsősorban az alázatot ajánlja olvasói figyelmébe: „A többi teremtmény végcélja nem mi vagyunk. Mindnyájan velünk együtt és rajtunk keresztül a közös végcél felé haladnak, ez pedig Isten, a maga transzcendens teljességében, ahol a feltámadt Krisztus átölel és megvilágít mindent.” (Ferenc pápa 2015, 83. pont) Amikor az ökológiai megtérést sürgeti, abban nem kizárólag egy paradigmaváltást ösztönöz, hanem egy valódi megtérést: „az önközpontúság elhagyását és az Isten-központú élet melletti elköteleződést” (*Nevelős*, 54). Az önközpontúság feladása segít felismerni, hogy az ember (*Zlinszky*), illetve az emberi társadalom (*Hetesi*) csak egy alrendszere a természetnek, amelyet teremtett voltában, eredeti lényege szerint (heideggeri terminussal: a lét pásztoraként – vö. 'stewardship') kell megőriznie (*Patsch*).

Az alázat segítheti uralomra jutni a haszonlesés helyett a mértékletességet, az önzés helyett a szolidaritást. Olyan új életmódot kell követnünk, amely „gondosabbá és kíméletesebbé tesz minket a természeti környezettel szemben, s egészséges mértéktartással itatja át világhoz fűződő kapcsolatunkat” (Ferenc pápa 2015, 126. pont). Ennek érdekében önmagunk és az élővilág feletti hatalmunk korlátozására van szükség (i.m. 78. pont), amelynek az egyén életében számos praktikus módon lehet megtalálni a módját. *Csiszár Klára* részletes cselekvési tervet ismertet tanulmányában, amely kitér az egyház (környezeti) nevelő szerepére az iskolai rendszeren és az ígéhirdetésen keresztül, az egyházi intézmények erőforrás- és hulladékgazdálkodására, az egyházi szervezeten belüli állandó tematizációra, akár referensek kinevezésével, valamint az aszkézisben rejlő lehetőségekre. Hasonló szellemiségben népszerűsíti *Salamin* a klímabarát várostervezést, *Benedek* és *Péti* pedig a helyi alapú fejlesztést. „Egy fenntartható térségben a jövedelmek és a tudás is áramlik a térségen belül. A városi piacon vevőre talál a városkörnyék terméke. Nemcsak a tápanyag és a zöld hulladék marad helyben, de a pénz is” – írja *Péti* (397).

A mértékletesség és a szolidaritás között szoros az összefüggés, mivel a „szolidaritás nem más, mint az önérdék önkéntes korlátozása” (*Kocziszky*, 101). Az enciklikában Ferenc pápa legalább három érvelési horizonton tárgyalja a kérdést. *Antropológiai* értelemben a teremtés aktusa és annak Isten általi nyugtázása⁴² ruház fel minden emberi személyt méltósággal. Ez a perszonalista megközelítés igazolja a *társadalmi* szolidaritás igényét: a szegények támogatását, befogadását. Az egyházfő külön felhívja a figyelmet a városfejlesztés teendőire a szegregáció megszüntetése és a közösségépítés érdekében. A kereszténység és a városi lét kapcsolatát részletes történelmi tabló keretében elemző *Török Csaba* (283) éppen ebből a szempontból látja kívánatosnak az egyházi jelenlétnek a biztosítását a városi szöveten belül és a városi lakosság körében: „a bizalmatlanság legyőzése, a közömbösök integrálása (s ily módon „életre keltése”), a találkozás tereiből születő fejlődés révén az egybezárt emberek tömege valóban közösséggé válhat.” *Vecsei Miklós* írása példát mutat ezen elvek gyakorlatba ültetésére is, annak a programnak az ismertetésén keresztül, amelynek már a neve is 'Jelenlét'. A nyomorban élőket célzó, kézzel fogható segítségnyújtást célzó program három elven nyugszik: egyetlen gyermeket sem szabad szem előtt veszíteni, minden négyzetméter földet meg kell művelni, és nem szabad pusztulni hagyni a házakat, amelyben ezek a családok laknak (*Vecsei*, 222). A program megvalósítása során számos olyan gyakorlati tapasztalat halmozódott fel, amely a 300 településre kiterjedő beavatkozásokat másutt is alkalmazhatóvá teszi. A legkisebb gyermekekkel való mozgásos foglalkozásoktól kezdve a közös iskolafelújításokon át a szemészeti szűrőprogramokig, a

⁴² „Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott.” (1Móz 1,31)

mintakertek működtetéséig vagy éppen textilszatyrok gyártásáig az élet számtalan területét lefedik a tevékenységek, amelyeket a Máltai Szeretetszolgálat munkatársai koordinálnak, és amelyek a mindennapokban szolgáltatnak példát az egyetemes szolidaritás gyakorlására, amely az élő közösségek kialakulásának alapja is.

A pápa ugyanakkor a *politikai* szinten is ösztönzi a szolidaritást: a gazdag országoknak segíteniük kell a szegényeket (vö. *Görföl; Rosta*). Ferenc pápa más megnyilatkozásaiból tudható, hogy ez alatt nem pusztán azt érti, hogy a fejlett országok csökkentsék a károsanyag-kibocsátást, aminek árát a szegényeknek kell aztán megfizetniük; és nemcsak pénzügyi támogatást vár a gazdagok részéről; hanem a szegény országokból érkezők befogadását is (*Csiszár*). Nyilvánvaló, hogy a piac önmagában nem képes kezelni ezeket a kihívásokat, ahogy erre *Baritz* és *Kocziszký* is felhívja a figyelmet. A tisztességes elosztás elterjedéséhez a fenti politikai szolidaritásra is szükség van, mivel a piac természetes módon a profit előállítására törekszik, és eközben legtöbbször negligálja a köz javát. Az egyház társadalmi tanításának középpontjában álló közjó ezzel szemben egyfajta összefoglalását jelenti a ferenci üzenetnek, mivel az „feltételezi az emberi személy mint olyan tiszteletben tartását”, igényli „a szociális jólétet, a biztonságot és a különböző közbülső csoportok fejlődését a szubszidiaritás elvének alkalmazásával”, „megkívánja a társadalmi békét, vagyis egy bizonyos rend állandóságát és biztonságát, amelyet nem lehet megteremteni az osztó igazságságra való különös odafigyelés nélkül” (Ferenc pápa 2015, 157. pont), és „magában foglalja a jövő nemzedékeit is” (Ferenc pápa 2015, 159. pont). Ebből a szempontból nyer jelentőséget a demokratikus eljárások, az elszámoltathatóság biztosítása (179. pont; *Kocziszký, Péti*). A kötet szerzői közül *Baritz* Sarolta Laura elemzi legrészletesebben az erényetikai megalapozottságú közjó jelentőségét egy olyan új gazdasági rend kialakításában, amelynek középpontjában nem az egyén, hanem a közösség érdeke áll, az egyéni értékek homogenizálása nélkül. Ezt nevezi a szerző Fromm nyomán 'objektív önérdék'-nek, amelyben a másik jólléte éppen olyan fontos szerepet játszik, mint a sajátom (*Baritz, 77*).

Az alázatból eredeztethető mértékletesség és szolidaritás vezet bennünket a fejlődés és a fenntarthatóság egy új értelmezéséhez. „Azt a technológiai és gazdasági haladást, amely nem jobb világot és nem magasabb életminőséget hagy maga után, nem lehet fejlődésnek tekinteni” – írja Ferenc pápa (2015, 194. pont). A fejlődés fogalma alatt korábban csak a gazdasági fejlődést értették (*Benedek*). A fenntarthatósággal történő összekapcsolása egyszerre reflektál a környezeti és a társadalmi hatásokra. Ahogy *Kocziszký (96)* összegzi: „A fenntarthatóság, azaz a jövőért viselt felelősség alapvetően értékrendi kérdés, amelynek középpontjában a közösségi érdek áll szemben a piaci autonómiába és mindenhatóságba vetett szemlélettel.” Ehhez szerinte nem elegendő az erőforrás-gazdálkodás és a gazdaság fenntarthatóságát biztosítani: szükség van egy fenntartható intézményrendszerre, amely a fejlődés és a fenntarthatóság tényezőit egyensúlyozza ki, valamint egy fenntartható, a részvétel elvén működő társadalomra. *Baritz* és *Salamin* pozitív fejleményként emelnek ki olyan indexeket, amelyek túlmutatnak a GDP világon, és behoznak olyan indikátorokat, amelyek ennek az újfajta fejlődésmodellnek jobban megfelelnek. Ugyancsak pozitív példaként említi meg több szerző is (*Benedek, Csiszár, Rosta, Salamin*) az ENSZ Agenda 2030 című dokumentumában szereplő 17 fenntartható fejlődési célkitűzést, amelyek szintén reflektálnak a társadalmi és környezeti aspektusokra. A két dokumentum közötti átfedéseket *Benedek (20)* foglalja össze: „humánus, emberközpontú, átfogó (teljes körű) fejlődés, nemzedékek közötti szolidaritás, nemzetközi együttműködés”. Ugyanakkor mind ő, mind *Rosta* felhívja a figyelmet az enciklika hozzáadott értékeire: míg az Agenda 2030 nem tartalmaz etikai elveket, amelyeket követve a fenntartható fejlődési célok elérhetőek, nem látszanak azok az ösztönzők, amelyek egy „nagyobb etikai felelősségvállalásra” (*Rosta, 202*) ösztönöznének, addig Ferenc pápa üzenetének a középpontjában éppen az a spirituális többlet áll, amely ennek az ökológiai megtérésnek a háttéréül szolgálhat. Az egyházfő az ökológiai spiritualitás fogalmához, amelyben a spiritualitás találkozik az ökológiai érzékenységgel (*Patsch*), egyszerre kapcsol instrumentalista és morálfilozófiai érveket. Egyrészt így fogalmaz: „A legjobb módja annak, hogy az emberi lény helyét tisztázzuk, és véget vessünk azon

követelésének, hogy a föld abszolút uralkodója legyen, ha ismét felmutatjuk a teremtő Atyának, a világ egyetlen birtokosának alakját. Különbösen az ember mindig hajlamos lesz arra, hogy saját törvényeit és érdekeit erőltesse a valóságra.” (Ferenc pápa 2015, 75. pont) Az ökológiai válságot előidéző antropocentrizmusnak a legjobb gyakorlati ellenszere ezért a vallásos hit, mivel az ráébreszti az embert saját korlátaira. Enélkül amúgy is az önpusztítás útjára lép (*Nevelős*). Ugyanakkor a pápa hangsúlyozza azt is, hogy az „egész anyagi világ Isten szeretetnyelve, irántunk érzett mérhetetlen szeretetéről beszél” (Ferenc pápa 2015, 84. pont). Ebből a tényből erednek morális kötelezettségeink a teremtett világ irányában. *Csiszár Klára (118)* hívja fel a figyelmet, hogy annak „módja, ahogyan az ember gondolja a természetet, mint Isten ajándékát, minősíti az ember Isten szeretetére adott válaszát”. Az ökológiai megtérés azt jelenti, hogy a teremtett világ iránti viszonyunkat, az életmódunkat egy egyetemes erkölcsi törvény parancsát követve változtatjuk meg, és válunk az élővilág gondozójává, ’a lét pásztorá’-vá. Ez a megtérés áll az enciklika középpontjában, amely nem tud végbe menni jól megalapozott erkölcsi értékrend (*Baritz, Benedek, Kocziszkó*) nélkül. *Nevelős* és *Görföl* részletesen bemutatják, hogy egyrészt a szent ignáci lelki gyakorlat, másrészt az ortodox szemlélődés (*theória*) és töredelem (*metanoia*, a.m. ’megtérés’) miként segíthet abban, hogy önmagunk helyett elkezdjünk kifelé figyelni, irányulni. Ehhez kapcsolódik *Patsch* Ferencnek Heideggerről írt tanulmánya, aki ezt a szemlélődést a *Wohnen* (a.m. ’lakozás’) fogalmával írta körül.

Ez a sajátos plusz az, ami a teológia számára utat nyit a tudománnyal való dialógus irányában, még az ökológiai válság kapcsán is. Míg a középkorban még a tudományok királynője, a filozófia is a teológia szolgálóleánya (*ancilla theologiae*) volt, és a felvilágosodás nagy varázstalanítási projektje eredményeként teljesen tudománytalanná vált a tudósok szemében, a XX. században egyre több kérdésben nyújt a tudományt kiegészítő magyarázatot és akár viselkedésmintát. „Nem lehet azt állítani, hogy az empirikus tudományok teljesen megmagyarázzák az életet, minden teremtmény belső felépítését és a valóság egészét. Ez módszertani határaik indokolatlan átlépése lenne. Ha csak ebben a zárt keretben gondolkodunk, eltűnik az esztétikai érzékenység, a költészet, de még az ész azon képessége is, hogy megragadja a dolgok értelmét és célját” – fogalmaz Ferenc pápa (2015, 199. pont).

A *Laudato si’* enciklikának éppen ezért nem kizárólag az egyházi tanítások szempontjából van szerepe. Utóélete (melynek legfrissebb fejleményét az éppen ezen recenzió megjelenésének idejében, 2023. október 4-én, Szent Ferenc napján megjelentetett pápai buzdítás jelenti) jelzi, hogy az egész világ felfigyelt a dokumentumra, és nemcsak olyan pragmatikus mozgalmak indultak el, mint a *Laudato si’* Mozgalom, amely közel 1000 helyi katolikus akciócsoportot foglal magába, akik a *Csiszár Klára* által megfogalmazott elvek alapján igyekeznek a maguk kis közösségeiben tenni a klímakatasztrófa ellen, hanem az egyetemi és tudományos berkekben is katalizátor szerepet játszik. A *Costa Ricai Katolikus Egyetem* például 2017-ben jelentette meg első elemzését, amely összesen 80 indikátor segítségével méri a Föld országainak társadalmi és környezeti fejlettségi indexét, a GDP-n messze túlmutató módon. Legutóbbi jelentésük 2021-ben már 148 országra terjedt ki. Számos egyetemen jöttek létre *Laudato si’* katedrák (*Dorff* 2020). De maga Ferenc pápa is folyamatosan foglalkozik a kérdéssel: kezdeményezésére 2016-ban az Általános Emberi Fejlődés Szolgálatában álló dikasztériumon belül létrejött az ökológiai bizottság, amely 2017-ben 7 fenntarthatósági célt fogalmazott meg, amelyek az enciklika gyakorlatra váltásának fő színtereként 2021-ben elindított *Laudato si’* Action Platform javaslatának csoportosítási keretét is jelentik (*Benedek, Csiszár*).

Ennek a hit és tudomány közötti dialógusnak újabb kiváló eredménye az Átfogó ökológia című kötet. Külön öröm, hogy az enciklika által felvetett fajsúlyos kérdések mindegyikének találni Magyarországon értő és érzékeny szakértőjét, mind a hit, mind a tudomány oldalán, akik széles rálátással tudtak válaszolni a szervezők és szerkesztők hívására: „Egy új párbeszédre van szükség ahhoz, hogy megvalósíthassuk a *Laudato si’*-ben világosan megfogalmazott környezeti válságra adott elképzelést, az átfogó ökológiát. Az utóbbi pontosan a bölcsesség e két fontos forrásából építkezik, amely a tudomány és a hit.” (*Benedek, 26*)

Irodalomjegyzék

- CEBALLOS, G. (2016): Four Commentaries on the Pope's Message on Climate Change and Income Inequality. IV. Pope Francis' Encyclical Letter *Laudato si'*, Global Environmental Risks, and the Future of Humanity. *The Quarterly Review of Biology*, 91(3) 285-295.
- DALEY ZALEHA, B.-SZASZ, A. (2015): Why conservative Christians don't believe in climate change. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(5) 19-30.
<https://10.1177/0096340215599789>
- DORFF, M. (2020): A Comparative Analysis Of The Reception Of *Laudato Si'* By Progressive And Traditional Catholics. Lincoln: University of a Nebraska.
- FERENC PÁPA (2015): *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös ottonunk gondozásáról. Budapest: Szent István Társulat.
- WHITE, L. Jr. (1967): The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 155. 1203-1207.

Szerzőink

Báger Gusztáv	Dr. habil., elnöki főtanácsadó, Magyar Nemzeti Bank
Benedek József	MTA külső tagja, Ph.D. egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Miskolci Egyetem
Győri Lukrécia	egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi-Matematikai Kar, Földrajz, Turisztikai és Szállodaipari Tanszék
Hajdú Zoltán	az MTA doktora, tudományos tanácsadó, KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
Juhász Bálint	Ph.D. hallgató, Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem
Nagy Imre	a földrajztudomány kandidátusa, PhD, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem; külső munkatárs, KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
Ocskay Gyula	Ph.D. főtitkár, Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI)
Rácz Szilárd	Ph.D. tudományos főmunkatárs, osztályvezető, KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
Reményi Péter	egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem TTK FFI Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, tudományos munkatárs, KRTK/RKI/Dunántúli Tudományos Osztály
Ricz András	Ph.D., Pro Regio Kft. Szabadka
Valentina Ivanič	Ph.D., tudományos munkatárs, Közgazdasági Intézet, Belgrád

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség

Notes for Contributors

The editorial board of the journal welcomes studies on economic, regional and social issues in Hungarian and in English language. Our journal was launched in 2004. It is published four times a year from 2021 (of which once in English and three times in Hungarian). We are waiting for studies, essays and book reviews submitted for the first publication only. The studies are rated by two double-blind reviewers in each case.

There is any publication fee!

The papers are double blind reviewed before publication. The Editorial Office does not retain manuscripts and reserves the right to decide about the publication of papers submitted.

The maximum length of a paper that can be accepted is 35,000 characters. An abstract in five lines followed by 3-5 keywords is to be given at the beginning of the paper and JEL-code.

Please provide the author's details as follows: name, academic degree, position, job.

The text is to be submitted in file by e-mail. (Any version of MS WORD can be used for saving it.)

Tables are to be incorporated in the text in the appropriate format. Their exact place in the text and captions are to be signalled by numbering.

A maximum of 4-5 figures can be included in a paper for reasons of length.

Figures (e.g. maps, diagrams, drawings, photos) and the tables are to be appropriately formatted and incorporated in the text. Figures produced by photocopying and/or scanning cannot be accepted, for their quality is not suitable for the press. It is not possible to publish colour figures. Figures and tables are to be numbered separately (e.g. Figure 1, Figure 2, Table 1, Table 2.), and their references (Figure 1) or (Table 1) given in italics in the right place in the text in brackets.

The caption of a figure is to be given below the figure, in the middle of the line, and the caption of a table is to be given above the table in the middle of the line. Figures and tables are to be followed by the source. If the figure is the author's own work, then 'Source: author's own work or Author's own calculation' is to be used. .

References to literature are to be given in every case: the author's name and the year of publication in brackets. E.g.: (Conti 1993). For quotations the page is also to be given. E.g.: (Conti 1993, p.76) or (Conti 1993, pp.76-86). References are not to be given as footnotes, but only in the above format in the body of the text.

The list of literature should include only works with reference to them in the body of the text. Every work referred to should be included in the list of literature.

Notes are to be given as footnotes in a numbered format. Notes are to include additions to the main body of the text, and they should not contain explanations of figures or references.

The text is to be followed by the list of literature, in the following formats:

Text formatting:

Side size: JIS B5 - 18.2 x 25.7 cm.

Margins: top: 2.22, bottom: 2.5, left: 2.5, right: 2 cm; header and footer: 1.25 cm.

Font and font size: Times New Roman 10, footnotes 9.

Paragraphs: no indentation after the title, otherwise 0.7 cm, no line spacing between paragraphs.

Titles: without style setting, main title and chapter titles in bold, subchapter titles in bold and italics.

References:

Books: author (year of publication) Title of the work, name of publisher, place of publication.

Periodicals: author(s) (year of publication) Title of the paper. Name of the periodical. (Number of volume), number of issue, numbers of the first and last pages of the paper.

Books with several authors: author(s) (year of publication) Title of the paper. In: Title of the book. (szerk. or ed(s), or Hrsz.: Name(s) of editor(s)), name of publisher, place of publication, numbers of the first and last pages of the paper referred to.

Examples:

Cronaue, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A.-Demsetz, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. American Economic Review (XII.) 2. pp. 775-795.

Péteri G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: Önkormányzat és iskola. (szerk.: Kozma T.) Oktatókutató Intézet, Budapest, pp. 122-154.

Please make sure that if the literature used has a DOI number, it must be listed in the bibliography!

Thank you!

The Editorial Board